

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ –
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ
ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ²

Πρώτη (1998) και δεύτερη (1999) φάση της έρευνας

Ιωάννινα 2004

¹ Για τις επιστημονικές θέσεις και απόψεις που διατυπώνονται στο κείμενο αυτό υπεύθυνος είναι ο συγγραφέας. Οι θέσεις και οι απόψεις του συγγραφέα δεν δεσμεύουν τον επιστημονικό υπεύθυνο του Προγράμματος «Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο» ή το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

² Το παρόν κείμενο αποτελεί επιμορφωτικό υλικό στα πλαίσια του προγράμματος του ΥΠ.Ε.Π.Θ. «Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο», το οποίο υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Η παρουσία του κειμένου στο διαδίκτυο εξυπηρετεί επιμορφωτικές ανάγκες και ανάγκες ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών της προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας υποχρεωτικής εκπαίδευσης, αλλά απευθύνεται και στο ευρύ κοινό. Κάθε αθέμιτη χρήση του κειμένου υπόκειται στις διατάξεις του νόμου περί πνευματικής ιδιοκτησίας.

Φιλολογική επιμέλεια: Πιέρα Λευθεριώτου, Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου.

Επιστημονική επιμέλεια, εποπτεία, συντονισμός: Αθανάσιος Ε. Γκότοβος.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΚΤΕΣ:

Βέμη Νεκταρία

Δημητρίου Μαρία

Ιατράκη Ελισάβετ

Ιωαννίδου Μαριλένα

Κορδονούρη Μαρία

Κούρκουλου Καλλιόπη

Πρεβεζάνος Χρήστος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

B. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

- B. 1. Γεωγραφική κατανομή της έρευνας
- B. 2. Τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν
- B. 2. α. Επιλογή μεθόδου δειγματοληψίας - Καθορισμός μεγέθους δείγματος
- B. 2. β. Τρόπος συλλογής στοιχείων
- B. 2. γ. Συνεντευκτές
- B. 3. Πηγές και στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν

Γ. ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

- Γ. 1. Γενικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού στόχου της έρευνας
- Γ. 2. Ειδικά χαρακτηριστικά του δείγματος
- Γ. 3. Θεματικές ενότητες έρευνας
- Γ. 3. α. Οικογενειακή κατάσταση
- Γ. 3. β. Ενδογαμία
- Γ. 3. γ. Θρήσκευμα
- Γ. 3. δ. Γλώσσα
- Γ. 3. ε. Κοινωνική οργάνωση
- Γ. 3. στ. Τρόπος εγκατάστασης και παράγοντες μετακίνησης και μετεγκατάστασης
- Γ. 3. ζ. Εκπαιδευτική κατάσταση
- Γ. 3. η. Στοιχεία της οικονομικής ζωής και συμπεριφοράς των Τσιγγάνων
- Γ. 3. θ. Προβλήματα: ιεράρχησή τους και τρόπος διευθέτησής τους
- Γ. 3. ι. Σχέσεις Τσιγγάνων και μη Τσιγγάνων

Δ. ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ε. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΤ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Νέα στοιχεία και διαφοροποιήσεις μεταξύ των ερευνών του 1998 και 1999

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη της “υπάρχουσας κοινωνικοπολιτισμικής κατάστασης της τσιγγάνικης κοινότητας στην Ελλάδα” εντάσσεται στο πλαίσιο καταγραφής και ανάλυσης των στοιχείων που σκιαγραφούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τσιγγάνικου πληθυσμού στη χώρα μας, τα οποία και θα χρησιμεύσουν στη διαμόρφωση εκπαιδευτικής πολιτικής για τα τσιγγανόπαιδα.

Η μελέτη της εκπαίδευσης των τσιγγανοπαίδων, η ερμηνεία της σημερινής κατάστασης και η διαμόρφωση πολιτικής για την εκπαίδευση των Τσιγγάνων προϋποθέτουν τη μελέτη των επιμέρους παραγόντων που εμπλέκονται σε αυτή και την επηρεάζουν. Οι παράγοντες αυτοί είναι:

- το ΥΠ.Ε.Π.Θ.,
- οι Τσιγγάνοι γονείς,
- οι εκπαιδευτικοί,
- οι μαθητές Τσιγγάνοι - μη Τσιγγάνοι,
- το κοινωνικό περιβάλλον.

Η συγκεκριμένη έρευνα ασχολείται με το συντελεστή “Τσιγγάνοι γονείς” και προσπαθεί να αναζητήσει στοιχεία που συνθέτουν τον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς των νέων Τσιγγάνων, με στόχο τα στοιχεία αυτά να χρησιμοποιηθούν στη διαμόρφωση πολιτικής ή την προσαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής στον τομέα της εκπαίδευσης των τσιγγανοπαίδων.

Η καταγραφή στοιχείων σχετικών με τη ζωή των Τσιγγάνων, όπως για παράδειγμα ο τρόπος διαμονής τους, η συχνότητα μετακίνησης, η αντίληψη για το σχολείο και την εκπαίδευση των παιδιών τους, το θετικό ή αρνητικό κλίμα του κοινωνικού περιβάλλοντος απέναντί τους, όπως αυτό βιώνεται και από τους ίδιους τους γονείς, θα αποτελέσει βασικό εργαλείο στην προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις ανάγκες των Τσιγγάνων.

A. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η καταγραφή της κοινωνικο-πολιτισμικής κατάστασης των Τσιγγάνων στην Ελλάδα, ώστε τα στοιχεία που θα προκύψουν να αξιοποιηθούν στη διαμόρφωση πολιτικής για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων. Ειδικότερα, η μελέτη της υπάρχουσας κοινωνικοπολιτισμικής κατάστασης των Τσιγγάνων θα αποτελέσει τη βάση για:

- ◆ τη συγκρότηση και διαμόρφωση πολιτικής για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων,
- ◆ την κατάρτιση προγραμμάτων σπουδών προσαρμοσμένων στα δεδομένα του τρόπου ζωής των Τσιγγάνων,
- ◆ την παραγωγή ειδικού διδακτικού υλικού προσαρμοσμένου στις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Οι επιμέρους στόχοι, οι οποίοι εναρμονίζονται πλήρως με το σκοπό της έρευνας, είναι:

- ◆ η καταγραφή βασικών δημογραφικών και εθνολογικών στοιχείων,
- ◆ η καταγραφή της οικογενειακής δομής των Τσιγγάνων και η διερεύνηση των δεσμών της οικογένειας,
- ◆ η διερεύνηση της κοινωνικής κατάστασης και οργάνωσης των Τσιγγάνων,
- ◆ η καταγραφή των τρόπων εγκατάστασης και η διερεύνηση των παραγόντων μετακίνησης,
- ◆ η αναζήτηση στοιχείων για το επίπεδο εκπαίδευσης των Τσιγγάνων και η ερμηνεία της σημερινής κατάστασης,
- ◆ η διερεύνηση του ρόλου της εκπαίδευσης στις διαφοροποιήσεις των τσιγγάνικων ομάδων,
- ◆ η διερεύνηση των στοιχείων που σκιαγραφούν την οικονομική κατάσταση των Τσιγγάνων,
- ◆ η διερεύνηση της στάσης των Τσιγγάνων απέναντι στο κοινωνικό περιβάλλον,
- ◆ η διερεύνηση των κοινωνικών και πολιτισμικών στοιχείων των Τσιγγάνων,

- ◆ η διερεύνηση του κοινωνικού ρόλου της τσιγγάνικης γλώσσας,
- ◆ η διερεύνηση των βασικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Τσιγγάνοι,
- ◆ η διερεύνηση των διαφοροποιήσεων που συναντώνται στις τσιγγάνικες ομάδες σε σχέση με τη γεωγραφική κατανομή τους και τον τρόπο εγκατάστασης.

B. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

B.1. Γεωγραφική κατανομή της έρευνας

Η γεωγραφική κατανομή της έρευνας βασίστηκε στον αρχικό σχεδιασμό του προγράμματος «Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων» (υλοποιείται για το ΥΠ.Ε.Π.Θ. από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), μέσα στο πλαίσιο του οποίου πραγματοποιήθηκε. Ο πρώτος χρόνος υλοποίησης του προγράμματος αποτελεί πιλοτική εφαρμογή για ορισμένες δράσεις και τα αποτελέσματα που θα προκύψουν θα καθορίσουν την περαιτέρω πορεία τους. Οι δράσεις αυτές είναι:

- συγκρότηση στέρεας γνωστικής υποδομής σε σχέση με την τσιγγάνικη κοινότητα στην Ελλάδα,
- αξιολόγηση του υπάρχοντος διδακτικού και άλλου υλικού, καθώς και παραγωγή υλικού (πιο συγκεκριμένα, παραγωγή ειδικού γλωσσικού υλικού για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας),
- παραγωγή επιμορφωτικού υλικού, κατάρτιση και επιμόρφωση εκπαιδευτικών,
- δοκιμαστική εφαρμογή πιλοτικών προγραμμάτων σε 10 περιοχές της Ελλάδας.

Για την τελευταία δράση έπρεπε, όπως αναφέρει και το πρόγραμμα, να επιλεγούν 10 νομοί με τα αντίστοιχα σχολεία τους, οι οποίοι κρίθηκαν ως αντιπροσωπευτικοί του τρόπου ζωής των Τσιγγάνων στην Ελλάδα και των τύπων συμβιωτικής σχέσης της τσιγγάνικης με τη μη τσιγγάνικη κοινότητα. Στους νομούς αυτούς αναπτύχθηκαν παράλληλες δράσεις προκειμένου τα αποτελέσματά τους να έχουν κοινή βάση και κοινή αναφορά. Πρόκειται συγκεκριμένα για τους νομούς:

- Αιτωλοακαρνανίας,
- Αττικής,
- Αχαΐας,
- Ηρακλείου,
- Θεσσαλονίκης,

- Ιωαννίνων,
- Καρδίτσας
- Κέρκυρας,
- Κορινθίας,
- Ροδόπης.

Ειδικότερα, τα κριτήρια επιλογής των νομών αυτών συνοψίζονται στα εξής:

- ✓ Προσπάθεια αντιπροσωπευτικής κάλυψης των γεωγραφικών περιοχών της Ελλάδας όπου ζουν Τσιγγάνοι.
- ✓ Προσπάθεια κάλυψης των περιοχών όπου ζει ο μεγαλύτερος αριθμός Τσιγγάνων.
- ✓ Στις επιλεγμένες περιοχές ζουν περίπου 5.000 οικογένειες από τις 7.000 περίπου που ζουν σε όλη τη χώρα (χαρτογράφηση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα, Γ.Γ.Λ.Ε., 1996).
- ✓ Επιλογή των δύο μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας, όπου οι Τσιγγάνοι ζουν σε συγκεκριμένες περιοχές, αναπτύσσουν ιδιαίτερη δραστηριότητα στον κοινωνικό χώρο και αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα προβλήματα. Ταυτόχρονα, από πλευράς γεωγραφικής κατανομής έχουν επιλεγεί ομάδες Τσιγγάνων που ζουν σε ημιαστικές και αγροτικές περιοχές και οι σχέσεις τους με το κοινωνικό σύνολο έχουν ιδιαίτερη σημασία, καθώς είναι διαφορετικές από αυτές των αστικών περιοχών.
- ✓ Προσπάθεια να είναι το δείγμα της έρευνας αντιπροσωπευτικό όλων των τρόπων εγκατάστασης των Τσιγγάνων: *μόνιμοι σε σπίτια, μόνιμοι σε καταυλισμούς, ημιεγκαταστημένοι, διερχόμενοι.*
- ✓ Επιλογή περιοχών που αποτελούν σημεία αναφοράς εγκατάστασης Τσιγγάνων και έχουν πολυετή παράδοση στη διαμονή τσιγγάνικου πληθυσμού, όπως είναι η Αγία Βαρβάρα, τα Λιόσια, τα Εξαμίλια, η Κάτω Αχαΐα.
- ✓ Επιλογή περιοχών που μπορεί να μην συγκεντρώνουν ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό Τσιγγάνων, αλλά είτε δεν έχουν ερευνηθεί μέχρι σήμερα είτε οι ιστορικές αναφορές στην ύπαρξη Τσιγγάνων χρονολογούνται από πολύ παλιά. Στην Κέρκυρα π.χ. η ύπαρξη του

Feudum Acinganozum αναφέρεται από τον 14ο μέχρι τον 19ο αιώνα.

- ✓ Επιλογή περιοχών όπου διαμένουν Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι (Αθήνα, Κομοτηνή), εφόσον η ύπαρξη δεδομένων από έρευνα, επαφή και δραστηριότητα σε αυτές τις περιοχές είναι αρκετά περιορισμένη έως μηδαμινή.
- ✓ Επιλογή νομών στους οποίους υπάρχουν τόσο σχολεία όπου φοιτούν μόνο τσιγγανόπαιδα όσο και σχολεία όπου φοιτούν μαζί τσιγγανόπαιδα και μη τσιγγανόπαιδα, γεγονός που θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες του προγράμματος.
- ✓ Επιλογή νομών που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη δυνατή ποικιλία κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Έτσι, ταυτόχρονα με την εξυπηρέτηση των αναγκών του πιλοτικού προγράμματος, θα υπήρχε και η δυνατότητα για μια ολοκληρωμένη μελέτη και αναζήτηση όλων των στοιχείων που απασχολούν τις πραγματοποιούμενες μελέτες στο πλαίσιο ικανοποίησης των στόχων του προγράμματος.

Η ολοκληρωμένη μελέτη των στοιχείων που συνθέτουν τη ζωή των Τσιγγάνων στους συγκεκριμένους νομούς επιβάλλει την εφαρμογή των πιλοτικών προγραμμάτων στους ίδιους νομούς. Η συντονισμένη λειτουργία πιλοτικών προγραμμάτων και μελετών θα έχει ως αποτέλεσμα την έγκυρη εφαρμογή νέων μεθόδων εκπαίδευσης των τσιγγανοπαίδων σε ολόκληρη τη χώρα.

B. 2. Τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν

B. 2. α. Επιλογή μεθόδου δειγματοληψίας - Καθορισμός μεγέθους δείγματος

Το δείγμα ήταν τυχαίο σύμφωνα με τις προδιαγραφές και τους κανόνες που ορίζουν την τυχαία δειγματοληψία. Για την επιλογή του χρησιμοποιήθηκε η χαρτογράφηση του τσιγγάνικου πληθυσμού που έγινε από τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης το 1996,

καθώς δεν υπάρχει κανένα άλλο επίσημο στοιχείο σε αυτόν τον τομέα.

Τα στοιχεία της Γ.Γ.Λ.Ε. καταγράφουν σε επίπεδο νομού τον αριθμό των οικογενειών των Τσιγγάνων κατά τρόπο διαμονής, δηλαδή μόνιμοι σε σπίτια, ημιεγκαταστημένοι, διερχόμενοι και μόνιμοι σε καταυλισμούς, καθώς και τον αριθμό των Τσιγγάνων ως ατόμων και όχι ως οικογενειών, δηλαδή το σύνολο των εγκαταστημένων Τσιγγάνων στο νομό, και αυτό γιατί δεν είναι πάντοτε δυνατή η εκτίμηση του αριθμού των οικογενειών σε κάθε περιοχή.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία υπολογίστηκε ο αριθμός των τσιγγάνικων οικογενειών που διαμένουν στις επιλεγμένες από την έρευνα περιοχές. Από το σύνολο των 7.000 περίπου οικογενειών Τσιγγάνων που κατοικούν στην Ελλάδα, στις επιλεγμένες για το δείγμα περιοχές κατοικούν 4.743 σύμφωνα με τα στοιχεία χαρτογράφησης, δηλαδή το 68 % περίπου όλων των Τσιγγάνων που διαμένουν στη χώρα.

Για την έρευνα έχει επιλεγεί δείγμα 350 οικογενειών, το οποίο έχει κατανομηθεί αναλογικά με τον αριθμό και τον τρόπο εγκατάστασης των οικογενειών των Τσιγγάνων που κατοικούν στις επιλεγμένες περιοχές όπως φαίνεται παρακάτω:

ΝΟΜΟΣ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ	%	ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΟ ΔΕΙΓΜΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΕΝΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ
ΑΤΤΙΚΗΣ	1680	35	122	119
ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	120	2,5	9	9
ΑΧΑΪΑΣ	830	17,6	61	61
ΑΙΤΩΛ/ΝΙΑΣ	210	4,5	16	16
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	40	1	3	3
ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ	425	9	31	31

ΚΕΡΚΥΡΑΣ	13	0,4	2	2
ΡΟΔΟΠΗΣ	550	11,6	41	33
ΘΕΣ/ΚΗΣ	800	16,8	59	59
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	75	1,6	6	6
Σύνολο	4743	100	350	339

Το δείγμα της έρευνας αντιστοιχεί στο 7,55 % του αριθμού των οικογενειών που κατοικούν στους επιλεγμένους νομούς και είναι αντιπροσωπευτικό του τρόπου της κατανομής του πληθυσμού και του τρόπου διαμονής των οικογενειών Τσιγγάνων που ζουν στις επιλεγμένες περιοχές. Τελικά, συμπληρώθηκαν 339 ερωτηματολόγια, επειδή σε μια περιοχή της Κομοτηνής αρνήθηκαν να συμπληρώσουν τα 8 ερωτηματολόγια που της αντιστοιχούσαν και στην Αττική συμπληρώθηκαν 3 λιγότερα από τα προγραμματισμένα για άλλους λόγους.

Για την ανάγκη της έρευνας χρησιμοποιήθηκε ως υποκείμενο η οικογένεια και κατά συνέπεια, το ερωτώμενο για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου άτομο ήταν ο αρχηγός της οικογένειας, είτε άνδρας είτε γυναίκα. Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η οικογένεια ως μονάδα παρατήρησης και ανάλυσης είναι οι εξής:

- Ανταποκρίνεται στους στόχους και τις υποθέσεις που θέτει η έρευνα.
- Ο ρόλος της είναι σημαντικός στον τρόπο οργάνωσης των Τσιγγάνων.
- Η οργάνωση της οικογένειας είναι πατριαρχική.
- Τα άτομα-μέλη της οικογένειας δρουν και συμπεριφέρονται στο πλαίσιο λειτουργίας της οικογένειας.
- Με την αναζήτηση στοιχείων από τον αρχηγό της οικογένειας για τη δομή της οικογένειας των αδελφών του αυξάνεται έμμεσα το δείγμα και η συλλογή στοιχείων για τη διερεύνηση των δεσμών της οικογένειας.
- Η αναζήτηση στοιχείων που σκιαγραφούν την οικονομική κατάσταση και συμπεριφορά των Τσιγγάνων.

B. 2. β. Τρόπος συλλογής στοιχείων

Χρήση ερωτηματολογίου

Για την εκπόνηση της ερευνητικής μελέτης χρησιμοποιήθηκαν **ερωτηματολόγια**, τα οποία συμπληρώθηκαν από τους Τσιγγάνους με τη βοήθεια ειδικών συνεντευκτών. Υπήρξαν και ελάχιστες περιπτώσεις κατά τις οποίες οι Τσιγγάνοι γνώριζαν γράμματα και συμπλήρωσαν μόνοι τους τα ερωτηματολόγια, αφού πρώτα οι συνεντευκτές τους εξήγησαν το σκοπό της έρευνας και τον τρόπο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου. Με αυτόν τον τρόπο αξιοποιήθηκαν τα πλεονεκτήματα των δύο μεθόδων (ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων) και ξεπεράστηκαν τα μειονεκτήματά τους, τα οποία εμφανίζονται πιο έντονα λόγω των ιδιομορφιών που παρουσιάζει ο τσιγγάνικος πληθυσμός (αναλφαβητισμός, δυσπιστία σε συνεντεύξεις, κούραση από ερευνητές Γκατζέ³ που κυριολεκτικά τους κατακλύζουν τα τελευταία χρόνια κ.ά.).

Δόμηση και κατάρτιση ερωτηματολογίου

Στη **δόμηση** και **κατάρτιση** του ερωτηματολογίου έχουν ληφθεί υπόψη οι ιδιαιτερότητες και οι διαφοροποιήσεις των τσιγγάνικων ομάδων στις περιοχές της έρευνας (τρόπος εγκατάστασης, εκπαιδευτικό επίπεδο, θρήσκευμα, επάγγελμα κτλ.), προκειμένου το τελικό ερωτηματολόγιο να είναι εύχρηστο, σαφές, ευκολονόητο, να μην κουράζει και να ενδιαφέρει τους ερωτώμενους. Στη φάση αυτή υπήρξε συνεργασία με τους Τσιγγάνους -κάποιοι αξιοποιήθηκαν αργότερα και ως συνεντευκτές-, ώστε το ερωτηματολόγιο να

³ Γκατζέ: όρος που χρησιμοποιείται διεθνώς από τους Τσιγγάνους για το

αποτελέσει όσο το δυνατόν καλύτερο εργαλείο δουλειάς.

Η ύπαρξη ενός κοινού ερωτηματολογίου για όλες τις περιοχές της έρευνας δεν ήταν εύκολη υπόθεση, καθώς οι διαφοροποιήσεις των περιοχών δημιουργούσαν διαφορετικές προϋποθέσεις για την κάθε τσιγγάνικη ομάδα. Έτσι, βρέθηκε ο μέσος όρος σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο, τη δομή, τη λεκτική διατύπωση των ερωτήσεων και την έκταση του ερωτηματολογίου, ενώ συμπληρώθηκαν τα κενά της προσαρμογής του σε κάθε ομάδα με την παρέμβαση των συνεντευκτών.

Η γνώση του κοινωνικού χώρου των Τσιγγάνων και των διαφοροποιήσεων που αυτός παρουσιάζει σε κάθε ομάδα ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάρτιση ενός ερωτηματολογίου που με το περιεχόμενό του και τη μεθοδολογία του θα ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα που βιώνουν οι Τσιγγάνοι σήμερα. Μόνον έτσι θα μπορούσαν να εξαχθούν αξιόπιστα συμπεράσματα και να προκύψουν προτάσεις που θα σέβονται τη γνώμη, τις πεποιθήσεις, τις διαθέσεις και τις στάσεις των ίδιων των Τσιγγάνων, και θα συμβάλλουν στην ουσιαστική επίλυση των προβλημάτων τους.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από κλειστές και ανοικτές ερωτήσεις. Οι πρώτες δίνουν και τη δυνατότητα πολλαπλής επιλογής απαντήσεων (multiple choice), προκειμένου να καταγραφούν με ευκρίνεια τα ζητούμενα στοιχεία και να αποτυπωθεί το εύρος των δυνατών απαντήσεων, ενώ υπάρχουν και ερωτήσεις που καταγράφουν σε κλίμακα (scales) τις προτεραιότητες, αλλά και το βαθμό έντασης των διαθέσεων, στάσεων και απόψεων των Τσιγγάνων.

Οι ανοικτές ερωτήσεις, από την άλλη, παρά τα προβλήματα που παρουσιάζουν στην έκφραση και στην κωδικοποίησή τους, χρησιμοποιήθηκαν σε τομείς όπου μας ενδιέφερε η καταγραφή και αιτιολόγηση συμπεριφορών (οι οποίες συχνά δεν είναι συνειδητοποιημένες ή καθορίζονται από τις κοινωνικοοικονομικές

καταστάσεις).

Στην κατάρτιση του ερωτηματολογίου χρησιμοποιήθηκαν και λέξεις-κλειδιά στη τσιγγάνικη γλώσσα, τη ρομανί, όπως Ρομνί, Γκατζέ κ.ά.

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε περιέχει 62 ερωτήσεις. Βασικοί θεματικοί του άξονες είναι η εκπαίδευση, η οικονομική κατάσταση και η οικογένεια, ενώ η δομή του ανταποκρίνεται στις ανάγκες της έρευνας και έχει ως στόχο τη συλλογή των στοιχείων που θα εξυπηρετήσουν με τον καλύτερο τρόπο τους σκοπούς της.

Πιο συγκεκριμένα, οι θεματικές ενότητες διερευνούν:

- ↪ την οικογενειακή κατάσταση,
- ↪ τον τρόπο διαμονής,
- ↪ τα δημογραφικά στοιχεία,
- ↪ τον τόπο προέλευσης και τους παράγοντες μετακίνησης,
- ↪ τη δομή της οικογένειας και τα στοιχεία των μελών της,
- ↪ το επίπεδο εκπαίδευσης των Τσιγγάνων και τις αιτίες της σημερινής κατάστασης,
- ↪ την απασχόληση και τα χαρακτηριστικά της,
- ↪ την οικονομική συμπεριφορά των Τσιγγάνων,
- ↪ τις κοινωνικές τους σχέσεις,
- ↪ τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

Διάρκεια συμπλήρωσης ερωτηματολογίου

Η διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου ήταν 40-60 λεπτά, χρόνος που εξασφάλιζε την εξοικείωση του ερωτώμενου με τη διαδικασία για τη σωστή συμπλήρωσή του, χωρίς ταυτόχρονα να τον κουράζει.

Πιλοτική εφαρμογή:

- δοκιμαστική συμπλήρωση ερωτηματολογίου
- έλεγχος ορθότητας ερωτηματολογίου

- οριστικοποίηση ερωτηματολογίου

Μετά την αρχική κατάρτιση του ερωτηματολογίου έγινε δοκιμαστική συμπλήρωση (pretest) σε τρεις διαφορετικές περιοχές, επαναπροσδιορίστηκε το περιεχόμενο και η λεκτική διατύπωση, διορθώθηκαν τυχόν ατέλειες και ελλείψεις σχετικές με την κατανόηση των ερωτήσεων και τις όποιες τυχόν ασάφειες, ενώ ταυτόχρονα προστέθηκαν ή αφαιρέθηκαν ερωτήσεις. Επίσης, προέκυψαν τα πρώτα συμπεράσματα από τους συνεντευκτές για την αποτελεσματικότερη προσέγγιση των Τσιγγάνων κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ώστε να εξυπηρετηθούν όσο το δυνατόν καλύτερα οι στόχοι της έρευνας. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε δεύτερη δοκιμαστική συμπλήρωση από την οποία προέκυψε το τελικό ερωτηματολόγιο.

B. 2. γ. ΣΥΝΕΝΤΕΥΚΤΕΣ

Ως συνεντευκτές χρησιμοποιήθηκαν:

- Μη Τσιγγάνοι επιστήμονες με θεωρητική γνώση και εμπειρία του τσιγγάνικου χώρου. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι δύο συνεντεύκτριες που συμπλήρωσαν το μεγαλύτερο όγκο των ερωτηματολογίων κάνουν το διδακτορικό τους με θέμα τους Τσιγγάνους.

- Τσιγγάνοι οι οποίοι έχουν συμμετάσχει σε προγράμματα επιμόρφωσης και είχαν αντίστοιχες εμπειρίες.

Οι συνεντευκτές αυτοί επιμορφώθηκαν περαιτέρω για: α) την τεχνική συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων και β) τα γενικά και ειδικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων των 10 νομών που είχαν επιλεγεί για την έρευνα, ενώ για την καλύτερη προσέγγιση του δείγματος σε κάθε περιοχή αξιοποιήθηκαν ως σύνδεσμοι μεταξύ των συνεντευκτών και των συνεντευξιαζομένων:

- στελέχη της Λαϊκής Επιμόρφωσης με γνώση του τσιγγάνικου χώρου και
- Τσιγγάνοι που ήδη έπαιζαν το ρόλο του συνδέσμου ανάμεσα στην

κοινότητά τους και τις τοπικές αρχές.

Η επιλογή και η επιμόρφωση των συγκεκριμένων συνεντευκτών βοήθησε σημαντικά στη σωστή προσέγγιση του πληθυσμού και περιόρισε την απόσπαση κατευθυνόμενων απαντήσεων, καθώς και τον επηρεασμό των συνεντευξιαζομένων. Έτσι, τηρήθηκαν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων και την κατάρτιση προτάσεων που θα ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, καθώς και στις διαθέσεις και στάσεις των Τσιγγάνων.

Η ύπαρξη Τσιγγάνων συνεντευκτών υπήρξε καταλυτική στην προσέγγιση ορισμένων τσιγγάνικων ομάδων. Παράλληλα, έλυσε προβλήματα κατανόησης των ερωτήσεων και σωστής έκφρασης των απαντήσεων, γιατί η γλώσσα που χρησιμοποιεί το ερωτηματολόγιο είναι η ελληνική και όχι η μητρική των ερωτώμενων, η ρομανί.

B.3. Πηγές και στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν

Ερευνητική δραστηριότητα στο χώρο των Τσιγγάνων στην Ελλάδα παρατηρείται μόνο τα τελευταία χρόνια και περιορίζεται σε θεμελιώδεις τομείς, τόσο στο «ποσοτικό» όσο και στο «ποιοτικό» πεδίο. Οι μέχρι σήμερα βιβλιογραφικές αναφορές και οι υπάρχουσες μελέτες επισημαίνουν το συσχετισμό ανάμεσα στον εκπαιδευτικό, επαγγελματικό και οικονομικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων χωρίς να προχωρούν στην ανάλυση και εκτίμηση του βαθμού αλληλεπίδρασής τους. Ορισμένες έρευνες / μελέτες που προχωρούν σε ανάλυση και διερεύνηση σε βάθος εστιάζονται μόνο σε ένα συγκεκριμένο τομέα της ζωής των Τσιγγάνων όπως π.χ. την εκπαίδευση. Στην περίπτωση που επιχειρούν μια στοιχειώδη καταγραφή δημογραφικών και κοινωνικών στοιχείων, δεν επεκτείνονται σε περαιτέρω επεξεργασία και ανάλυση. Άλλες πάλι έρευνες / μελέτες επιτυγχάνουν μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση, αλλά σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, που δεν αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα πληθυσμού των Τσιγγάνων για όλη την

Ελλάδα.

Ως εκ τούτου, τα υπάρχοντα στοιχεία που προκύπτουν δεν επαρκούν ως βάση για στρατηγικό σχεδιασμό προσέγγισης του τσιγγάνικου πληθυσμού, καθώς δεν προσφέρουν μια σφαιρική εικόνα της κατάστασης και δεν αναλύουν το πρόβλημα στην έκταση και το βάθος που απαιτείται.

Στο ερευνητικό υλικό που μελετήθηκε περιλαμβάνονται:

- ☞ «Κοινωνικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων της περιοχής Άνω Λιοσίων Αττικής», Σ. Κοκκινάκη, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών , 48, 1983.
- ☞ Ε.Ο.Π. (Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας), Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις πόλεις της Κομοτηνής και της Ξάνθης των Τομέων Κ.Κ. Ροδόπης και Ξάνθης για εφαρμογή προγραμμάτων σε μειονεκτικές ομάδες, 1989.
- ☞ Γ.Γ.Λ.Ε. (Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης), «Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας», Μελέτη / Έρευνα, Μ. Παυλή, Α. Σιδέρη, 1990.
- ☞ Γ.Γ.Λ.Ε., «Μελέτη για τη αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Τσιγγάνων», Μ. Βασιλειάδου, Ε. Γενειατάκη, Α. Δρόσος, Π. Κοτσιώνης, Β. Μαρσέλος, Αθήνα, 1988.
- ☞ Ν.Ε.Λ.Ε. (Νομαρχιακή Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης) ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, «Έρευνα για τον αναλφαβητισμό των Τσιγγάνων της Αγίας Παρασκευής Βόλου», (Γ. Φούντας, Ρ. Σπανούλη, Ρ. Καλογερομήτρου, Σ. Αντωνιάδου), 1989.
- ☞ Ν.Ε.Λ.Ε. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, «Έρευνα για τον αναλφαβητισμό των Τσιγγάνων της περιοχής Αλιβερίου», (ομάδα εργασίας: Σ. Αντωνιάδη, Μ. Βλότσου, Ι. Μαρτζοπούλου, Κ. Αβδέλαρος, Γ. Μορφογιάννης), 1990.
- ☞ Ν.Ε.Λ.Ε. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Περίληψη της έρευνας «Τσιγγάνοι» στο πλαίσιο του προγράμματος «ΦΤΩΧΕΙΑ 3», Ν. Μαζαράκη, 1990.
- ☞ Γ.Γ.Λ.Ε., «Αξιολόγηση εφαρμογής του διδακτικού υλικού στην Κ. Αχαΐα», Δ. Βεργίδης, 1994.
- ☞ Μ.Ι.Τ. (Management Information Technology) ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ -

ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΕ, Πρόγραμμα HORIZON-ΕΡΕΥΝΑ, «Έρευνα Ανίχνευσης Αναγκών και Προβλημάτων των Τσιγγάνων της Δυτικής Αττικής», (Μ. Βασιλειάδου, Γ. Γεωργίου, Ε. Πολίτου, Χ. Λιακοπούλου), 1994.

- ☞ Γ.Γ.Λ.Ε , «Μελέτη για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων στην Ελλάδα», Μ. Βασιλειάδου, Μ. Παυλή-Κορρέ, 1996.
- ☞ Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας, «Έρευνα καταγραφής κοινωνικών προβλημάτων», Β. Δριβελέγκα, Σ. Κοβανίδου, 1998.
- ☞ Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας, «Έρευνα στον κοινωνικό χώρο των Τσιγγάνων της επαρχίας Νέστου», Ε. Κοτζακιάζη, Σ. Κοβανίδου, Κ. Βελήογλου, 1998.
- ☞ Γ.Γ.Λ.Ε, Τμήμα Ειδικών Προγραμμάτων, «Χαρτογράφηση του τρόπου εγκατάστασης των Τσιγγάνων», 1996.

Θεωρείται αναγκαία η ανάλυση σε βάθος προκειμένου να αποκτηθεί συνολική εικόνα του υφιστάμενου κοινωνικού και εκπαιδευτικού προβλήματος, ώστε να προταθούν τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπισή του: εκπαιδευτικά μέτρα με βάση τη διαπολιτισμική αγωγή, ευαισθητοποίηση για τη μείωση των προκαταλήψεων, εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, επαγγελματικός προσανατολισμός, κατάρτιση και απασχόληση με βάση τις ανάγκες των Τσιγγάνων όπως οι ίδιοι τις βιώνουν και τις ιεραρχούν, κοινωνικές παροχές, υγειονομικές υπηρεσίες για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης.

Στην παρούσα έρευνα / μελέτη δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στις αξίες, αντιλήψεις, επιθυμίες και προθέσεις των Τσιγγάνων σε σχέση με τους τομείς που διερευνήθηκαν, ώστε τόσο τα στοιχεία και τα συμπεράσματα που προέκυψαν όσο και οι προτάσεις που θα κατατεθούν να ανταποκρίνονται στη σημερινή πραγματικότητα, όπως τη βιώνουν οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι.

Βεβαίως, πρέπει να τονισθεί ότι όλα τα υπάρχοντα στοιχεία που συνθέτουν τη μέχρι σήμερα εικόνα ελήφθησαν σοβαρά υπόψη, τόσο ως δεδομένα που δημιούργησαν αφετηρία εκκίνησης, όσο και ως αντικείμενα προς διερεύνηση, προς

συμπλήρωση ή επανεξέταση, προκειμένου να αποκτηθεί η σαφέστερη δυνατή και αντικειμενική εικόνα για το τσιγγάνικο ζήτημα.

Στην παρούσα έρευνα, όπως ήδη αναφέρθηκε, γεωγραφικό στόχο αποτέλεσαν οι 10 νομοί, στους δήμους και τις κοινότητες των οποίων συγκεντρώνεται μεγάλος και αντιπροσωπευτικός αριθμός Τσιγγάνων. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι η έρευνα διεξήχθη την ίδια χρονική περίοδο σε όλους τους νομούς, δηλαδή τα 339 ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν παράλληλα από τον Νοέμβριο του 1997 έως τον Ιανουάριο του 1998.

Γ. ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Οι κύριες θεματικές ενότητες που διερευνήθηκαν ήταν:

- οικογένεια,**
- κοινωνική οργάνωση των Τσιγγάνων,**
- θρήσκευμα,**
- τρόπος εγκατάστασης και παράγοντες μετακίνησης,**
- εκπαιδευτική κατάσταση,**
- διαφοροποιήσεις των τσιγγάνικων ομάδων,**
- επαγγελματική ενασχόληση,**
- στοιχεία της οικονομικής συμπεριφοράς των Τσιγγάνων,**
- τσιγγάνικη γλώσσα,**
- προβλήματα, ιεράρχησή τους και τρόπος διευθέτησής τους,**
- σχέσεις Τσιγγάνων και μη Τσιγγάνων.**

Γ.1. Γενικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού στόχου της έρευνας

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε στους δήμους και τις κοινότητες των νομών, που ήδη αναφέρθηκαν, στους οποίους συγκεντρώνεται μεγάλος και αντιπροσωπευτικός αριθμός Τσιγγάνων. Κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της οι συνεντευκτές κατέγραψαν, μέσα από τις προσωπικές τους παρατηρήσεις, αλλά και από συζητήσεις τόσο με τους ίδιους τους Τσιγγάνους όσο και με τους τοπικούς φορείς που συνδέονται μαζί τους, αρκετά στοιχεία που δεν ήταν δυνατόν να συμπεριληφθούν σε ένα ερωτηματολόγιο. Έτσι, προέκυψαν σημαντικές πληροφορίες για τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής και για τον τρόπο ζωής των Τσιγγάνων. Ορισμένες από αυτές τις πληροφορίες παρατίθενται στο παρόν κεφάλαιο, στην περιγραφή του κάθε νομού, ενώ αρκετές έχουν συμπεριληφθεί στα τελικά συμπεράσματα.

Νομός Αιτωλοακαρνανίας

Στο νομό Αιτωλοακαρνανίας η έρευνα πραγματοποιήθηκε στις περιοχές Μεσολογίου (Άγιος Παύλος-Ταμπακαριά), Αγρινίου (Άι Βασιλιώτικα-Αγγελόκαστρο), Αιτωλικού, Ναυπάκτου, Αντιρρίου και Νεοχωρίου (Μαγούλα).

Οι Τσιγγάνοι της Αιτωλοακαρνανίας είναι κυρίως γνωστοί για τη διατήρηση της μουσικής παράδοσης. Παραδοσιακά όργανα και παραδοσιακές εκδηλώσεις συναντώνται σε μεγαλύτερη συχνότητα σ' αυτό το νομό. Όπως και στις άλλες περιοχές, συναντώνται και εδώ Τσιγγάνοι μόνιμοι σε σπίτια ή σε παράγκες και σε σκηνές, σε καταυλισμούς έξω από τις πόλεις. Οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες ζωής τους είναι κακές. Οι καλοί μουσικοί όπως και οι καπνεργάτες του Αγρινίου είναι σε καλύτερη οικονομική κατάσταση και κατ' επέκταση, σε καλύτερη κοινωνική θέση σε σχέση με τους υπόλοιπους Τσιγγάνους.

Στη Ναύπακτο υπάρχουν ακόμα Τσιγγάνοι που ασχολούνται με

παραδοσιακά επαγγέλματα -π.χ. σιδεράδες- ή με επαγγέλματα που συνδέονται με τα παραδοσιακά, όπως εκδορείς (σχέση με το ζυεμπόριο). Οι υπόλοιποι ασχολούνται με το γυρολογικό εμπόριο ή είναι εργάτες γης.

Στην Αιτωλοακαρνανία, έξω από το Αιτωλικό, εγκαθίστανται για μεγάλες χρονικές περιόδους και οι Χαλκιδαίοι. Ασχολούνται με εμπόριο ειδών οικιακής χρήσης και με εμπόριο ρούχων. Η σχέση τους με τους Τσιγγάνους παρουσιάζει τις ίδιες διακυμάνσεις όπως και στις άλλες περιπτώσεις της συνύπαρξης Τσιγγάνων με άλλες πολιτισμικές ομάδες.

Νομός Αττικής

Στο λεκανοπέδιο της Αττικής είναι συγκεντρωμένος σημαντικός αριθμός Τσιγγάνων. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στις περιοχές της Αγίας Βαρβάρας, του Μεταξουργείου, του Ασπρόπυργου, της Αγίας Παρασκευής, του Ζεφυρίου, του Ιλίου, των Α. Λιοσίων και των Μεγάρων. Στις περιοχές αυτές συναντώνται όλοι οι τύποι διαμονής των Τσιγγάνων (μόνιμοι σε σπίτια, ημιεγκαταστημένοι, διερχόμενοι, μόνιμοι σε καταυλισμούς), όπως αυτοί προσδιορίστηκαν στην παρούσα έρευνα.

Οι διαφορές στον τύπο διαμονής αντανακλούν τις διαφοροποιήσεις των τσιγγάνικων ομάδων και με τη σειρά τους επιδρούν και επιφέρουν άλλου τύπου διαφοροποιήσεις. Για παράδειγμα, οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια (ιδιόκτητα ή ενοικιαζόμενα) παρουσιάζονται περισσότερο ενταγμένοι, σε καλύτερη οικονομική και κοινωνική κατάσταση, σε αντίθεση με τους μόνιμα διαμένοντες σε καταυλισμούς, όπως τουλάχιστον μπορεί να αποτυπωθεί από τους μη Τσιγγάνους παρατηρητές-ερευνητές.

Στο Ζεφύρι εντοπίζονται δύο διαφορετικές ομάδες με κοινά εξωτερικά γνωρίσματα, αλλά με σημαντικές διαφορές στην εσωτερική τους δομή: Τσιγγάνοι και Ρουμάνοι (ή Ρουμανόβλαχοι ή Αρκουδιάρηδες ή Ρουντάροι, όπως αυτοπροσδιορίζονται), που δεν

μιλούν την τσιγγάνικη γλώσσα. Οι αντιθέσεις και οι αντιζηλίες παραμένουν μεταξύ τους, ενώ προς τα έξω παρουσιάζονται με κοινά προβλήματα και εκπροσωπούνται από τον ίδιο σύλλογο.

Στο Μεταξουργείο είναι εγκαταστημένοι Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι, με κακές συνθήκες διαβίωσης.

Σημαντική διαφορά παρατηρείται ανάμεσα στους Τσιγγάνους της Αγίας Βαρβάρας και σε Τσιγγάνους άλλων περιοχών. Οι Τσιγγάνοι εδώ είναι ενταγμένοι σε μεγάλο βαθμό, μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια και εκπροσωπούνται στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, ενώ Τσιγγάνοι άλλων περιοχών λόγω συνθηκών διαβίωσης (καταυλισμοί) θεωρούνται στίγμα για την περιοχή τους.

Νομός Αχαΐας

Στο Ν. Αχαΐας η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο Δήμο της Κ. Αχαΐας, στα Βραχνέικα, στα Σαγέικα και στη Λεύκα Πατρών. Είναι εντυπωσιακή η διαστρωμάτωση τόσο μεταξύ των διαφόρων περιοχών όσο και μεταξύ των Τσιγγάνων της ίδιας περιοχής. Για παράδειγμα, στην Κ. Αχαΐα οι συνεντευκτές συνάντησαν πλούσιους Τσιγγάνους στο κέντρο της πόλης, που κατοικούν σε σπίτια με σύγχρονο εξοπλισμό, και Τσιγγάνους που κατοικούν στην άκρη της πόλης, σε παράγκες και η οικονομική τους κατάσταση είναι κάτω από το όριο της φτώχειας. Έντονες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται και μεταξύ των Τσιγγάνων των άλλων περιοχών.

Οι οικονομικές διαφοροποιήσεις έχουν επιδράσει σημαντικά στις μεταξύ τους σχέσεις. Οι Τσιγγάνοι που έχουν ανέλθει οικονομικά διεκδικούν ένα κοινωνικό status και δεν θέλουν να ταυτίζονται με τους υπόλοιπους. Συμμετέχουν στα κοινά, εκπροσωπούνται στην Τοπική Αυτοδιοίκηση και διαφοροποιούνται κυρίως από τους σκηνίτες Τσιγγάνους. Ωστόσο, ακόμα και αυτοί δηλώνουν ότι υπάρχει διακριτική στάση απέναντί τους από τους μη Τσιγγάνους.

Οι παρεμβάσεις από την Πολιτεία περιορίζονται στα προγράμματα της Ν.Ε.Λ.Ε., τα οποία έχουν συμβάλει στην ένταξη

των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα, κυρίως στις περιοχές των μόνιμα εγκαταστημένων.

Νομός Ηρακλείου

Στο νομό Ηρακλείου υπάρχουν δύο οικισμοί Τσιγγάνων. Ο ένας βρίσκεται στην Αγία Τριάδα, περιοχή της παλιάς πόλης του Ηρακλείου, όπου οι Τσιγγάνοι κατοικούν μόνιμα σε σπίτια, και ο άλλος οικισμός-καταυλισμός βρίσκεται έξω από το δήμο Αλικαρνασσού. Στον καταυλισμό αυτό -όπως άλλωστε και στους περισσότερους- οι συνθήκες διαβίωσης είναι άθλιες (έλλειψη υδροδότησης, ηλεκτροδότησης και αποχέτευσης με όσα αυτά συνεπάγονται). Ο δήμος Αλικαρνασσού έχει πάντα ως στόχο τη μετεγκατάσταση των Τσιγγάνων, χωρίς όμως συγκεκριμένη πρόταση.

Στον καταυλισμό συνυπάρχουν δύο ομάδες: οι Τσιγγάνοι και οι Χαλκιδαίοι, όπως οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται λόγω καταγωγής τους από τη Χαλκίδα Ευβοίας. Στα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους παρατηρούνται ομοιότητες, υπάρχουν όμως πολλές διαφορές στην εσωτερική τους οργάνωση, καθώς και στα ήθη και τα έθιμα. Οι Χαλκιδαίοι δεν μιλούν την τσιγγάνικη γλώσσα ρομανί και γενικά η συνύπαρξη των δύο ομάδων δεν είναι αρμονική, ενώ η κάθε ομάδα αρνείται την ταύτισή της με την άλλη. Πρόσφατα, ωστόσο, έχουν ιδρύσει έναν κοινό Σύλλογο και παρουσιάζονται στην κοινωνία των μη Τσιγγάνων με κοινά προβλήματα και κοινές θέσεις. Το μόνο που είναι γνωστό για τη συνύπαρξη αυτή -από δικές τους αφηγήσεις- είναι ότι υπήρχαν κοινές επαγγελματικές δραστηριότητες των προγόνων τους, που τους έχουν ενώσει. Σιδεράδες που έσμιξαν και ακολούθησαν κοινή πορεία, τόσο οι ίδιοι όσο και τα παιδιά τους. Σήμερα τόσο οι Τσιγγάνοι όσο και οι Χαλκιδαίοι ασχολούνται με το εμπόριο ειδών οικιακής χρήσης, ρούχων, εποχιακών προϊόντων κτλ. Στον καταυλισμό μένουν πολλά χρόνια, οι Τσιγγάνοι μόνιμα και οι Χαλκιδαίοι με συχνές μετακινήσεις στην Χαλκίδα.

Στον καταυλισμό υπάρχει μακρόχρονη παρουσία της Ν.Ε.Λ.Ε. με

πολλές δραστηριότητες, στις οποίες συμμετέχουν με ενδιαφέρον οι Τσιγγάνοι και οι Χαλκιδαίοι.

Όσον αφορά τον οικισμό των Τσιγγάνων που βρίσκεται μέσα στην πόλη, οι συνθήκες διαβίωσης δεν είναι καλύτερες. Η περιοχή είναι υποβαθμισμένη και η κατάσταση δεν φαίνεται να αλλάζει, καθώς ακόμα δεν έχει εφαρμοστεί ένα πρόγραμμα συνολικής παρέμβασης.

Νομός Θεσσαλονίκης

Στη Θεσσαλονίκη μεγάλος αριθμός Τσιγγάνων είναι διασκορπισμένος σε δήμους και κοινότητες υποβαθμισμένων περιοχών και συναντώνται όλοι οι τύποι διαμονής.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στις περιοχές της Μενεμένης, του Δενδροποτάμου, του Ευόσμου, του Κορδελιού και της Καλαμαριάς (Φοίνικα), στις οποίες κατοικεί σημαντικός και αντιπροσωπευτικός αριθμός του πληθυσμού στόχου. Ο τύπος διαμονής και σ' αυτές τις περιοχές συνδέεται άμεσα με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των Τσιγγάνων.

Ιδιαίτερα προβλήματα συνθηκών διαβίωσης παρατηρήθηκαν στους Τσιγγάνους του καταυλισμού που βρίσκεται στον περιφερειακό δρόμο του δήμου Ευόσμου. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι απαγορεύεται στους Τσιγγάνους ακόμα και η λήψη νερού από τις κοινόχρηστες βρύσες του δήμου.

Σε όλες τις παραπάνω περιοχές έχουν γίνει αξιόλογες παρεμβάσεις -κυρίως στο επίπεδο της εκπαίδευσης των παιδιών- από κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς (Ν.Ε.Λ.Ε., Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, «εθελοντικό δίκτυο drom» κ.ά.) για την επίλυση διαφόρων προβλημάτων. Ωστόσο, καμία παρέμβαση δεν έχει δώσει λύσεις στα ουσιαστικά προβλήματα των Τσιγγάνων. Πρόσφατα, οι Τσιγγάνοι των προαναφερομένων καταυλισμών εκδιώχθηκαν (Αύγουστος 1998) και αναζήτησαν μόνοι τους τόπο εγκατάστασης.

Νομός Ιωαννίνων

Στο νομό Ιωαννίνων Τσιγγάνοι κατοικούν στην κοινότητα του Παρακαλάμου, στη Ν. Ζωή, στην άκρη της πόλης των Ιωαννίνων και στη Λεμονιά. Είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, ενώ στο νομό συναντώνται και αρκετοί Τσιγγάνοι διερχόμενοι κατά περιόδους για επαγγελματικούς λόγους. Οι Τσιγγάνοι του νομού Ιωαννίνων είναι κυρίως μουσικοί, εργάτες γης και γυρολόγοι.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στην περιοχή του Παρακαλάμου.

Νομός Καρδίτσας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στις περιοχές των Σοφάδων και του Αγελαδοπάζαρου.

Στο δήμο Σοφάδων οι Τσιγγάνοι αποτελούν σχεδόν το ½ του συνολικού πληθυσμού και κατοικούν άλλοι σε σπίτια και άλλοι σε πρόχειρες κατασκευές (παραπήγματα). Μέσα στον οικισμό τους υπάρχει σχολείο αποκλειστικά για τα τσιγγανόπαιδα. Η οικονομική τους κατάσταση είναι κακή και οι συνθήκες διαβίωσης προβληματικές. Ωστόσο, φαίνεται ότι τελευταία οι Τσιγγάνοι των Σοφάδων συμμετέχουν περισσότερο ενεργά σε ό,τι τους αφορά: εκπροσωπούνται στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, έχουν δημιουργήσει ποδοσφαιρική ομάδα και δικό τους Σύλλογο. Η ανεργία πάντως τους έχει πλήξει ιδιαίτερα, κυρίως μετά την είσοδο στην αγορά εργασίας και άλλων κοινωνικών ομάδων που διαμόρφωσαν χαμηλή τιμή στα μεροκάματα.

Νομός Κέρκυρας

Στην Κέρκυρα υπάρχουν 4 συνοικισμοί Τσιγγάνων: καταυλισμός-Λιβάδι Ρόπα (περίπου 150 άτομα, είναι ο μεγαλύτερος), Αγ. Ιωάννης (25 άτομα), Αλευροπάρι Χλομού (25 άτομα περίπου) και Λευκίμμη (30-35 άτομα περίπου).

Η κοινότητα του Αγ. Ιωάννη βρίσκεται σε απόσταση περίπου 12 χλμ. από την πόλη της Κέρκυρας. Ο οικισμός των Τσιγγάνων βρίσκεται στην είσοδο του χωριού. Από το δρόμο φαίνεται το σπίτι μιας οικογένειας, που θεωρείται ως μια από τις «ηγετικές» οικογένειες των Τσιγγάνων που διαμένουν στην περιοχή. Γύρω-γύρω είναι κτισμένα μικρά σπιτάκια στα οποία μένουν συγγενείς της οικογένειας.

Αυτοί που μένουν στον Αγ. Ιωάννη είναι περισσότερο αποδεκτοί από τους μη Τσιγγάνους της περιοχής, ίσως γιατί έχουν «υιοθετήσει» (αντίθετα από τους Τσιγγάνους του Λιβαδιού) συνήθειες και συμπεριφορές της μη τσιγγάνικης κοινωνίας και γιατί «δεν ενοχλούν». Ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο ειδών μαναβικής και περιστασιακά με το εμπόριο σιδηρικών.

Στο συνοικισμό-καταυλισμό στο Λιβάδι του Ρόπα κατοικούν σε μόνιμη βάση περίπου 20 οικογένειες. Οι διαφορές (κοινωνικές-οικονομικές) ανάμεσα στους Τσιγγάνους αυτού του οικισμού είναι τεράστιες. Υπάρχουν σπίτια πλούσια, αλλά και οικογένειες που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Οι Τσιγγάνοι της περιοχής αυτής ασχολούνται με το εμπόριο ειδών μαναβικής και με το εμπόριο παλιών σιδηρικών. Είναι Μπατσόρια.

Στην περιοχή Λιβάδι, που βρίσκεται 4 χλμ. έξω από τον Αγ. Ιωάννη και εκτός της δικαιοδοσίας του (στην κοινότητα του Αγ. Ιωάννη είναι δημότες οι περισσότεροι Τσιγγάνοι), υπάρχουν 78 παιδιά σχολικής ηλικίας, τα οποία δεν πάνε καθόλου σχολείο. Κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας μόνο 3 παιδιά φοιτούσαν κανονικά στο Δημοτικό Σχολείο και προέρχονταν όλα από την ίδια οικογένεια.

Σχεδόν όλοι οι Τσιγγάνοι της περιοχής αυτής έχουν αγοράσει οικόπεδα, αλλά μόνο 2 οικογένειες έχουν νόμιμους τίτλους.

Στην Κέρκυρα υπάρχουν επίσης και αρκετοί διερχόμενοι Τσιγγάνοι που μένουν συνήθως στην περιοχή του νέου Λιμανιού, κυρίως στην τουριστική περίοδο.

Νομός Κορινθίας

Στο νομό Κορινθίας η έρευνα πραγματοποιήθηκε στις περιοχές των Εξαμιλίων και του Ζευγολατιού. Οι οικισμοί των Τσιγγάνων και στις δύο αυτές περιοχές είναι εξαιρετικά υποβαθμισμένοι με χρόνια και πολλών τύπων προβλήματα.

Το πρόβλημα της ένταξης των παιδιών στο σχολείο στην περιοχή των Εξαμιλίων, με το οποίο τόσοι φορείς ασχολήθηκαν, δεν φαίνεται ακόμα να έχει λυθεί οριστικά. Οι παρεμβάσεις των φορέων και σ' αυτή την περίπτωση έδωσαν βραχυπρόθεσμες και περιστασιακές λύσεις στα προβλήματα, χωρίς να δρομολογήσουν ουσιαστικές και σταθερές αλλαγές στη ζωή των Τσιγγάνων.

Νομός Ροδόπης

Στο νομό Ροδόπης η έρευνα πραγματοποιήθηκε στις περιοχές Ανδριανουπόλεως (μια συνοικία-καταυλισμός στην άκρη της πόλης της Κομοτηνής), στη Μελέτη, στη Γαλήνη, στον Πολύανθο και στον Άρατο.

Στην περιοχή Ανδριανουπόλεως κατοικούν Τσιγγάνοι Χριστιανοί (σε μικρό ποσοστό) και Τσιγγάνοι Μουσουλμάνοι. Η περιοχή αναφέρεται με τρία ονόματα: Ανδριανουπόλεως ή Αλάν Κουγιού ή Τενεκεμαχαλά, και όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η συνεντεύκτρια: «...είναι μια συνοικία (καταυλισμός) στην άκρη της πόλης με τρία διαφορετικά ονόματα που καταδεικνύουν το καθένα, αλλά και τα τρία μαζί, τη σημασία της συνοικίας γι' αυτούς που ζουν εκεί και για τους άλλους που ζουν στην πόλη:

Αλάν-Κουγιού: η μουσουλμανική ή τούρκικη χροιά,

Τενεκεμαχαλά: η περιγραφή της πραγματικότητας, των συνθηκών ζωής, της εγκατάλειψης και της απόρριψης,

Ανδριανουπόλεως: η προσπάθεια εκσυγχρονισμού, ο εξωραϊσμός μιας άθλιας πραγματικότητας». Τα περισσότερα σπίτια είναι κατασκευασμένα από πρόχειρα υλικά π.χ. τενεκέδες, νάυλον, σανίδια. Στον οικισμό υπάρχουν τρία καφενεία όπου

συγκεντρώνονται οι άνδρες.

Στον Άρατο, ένα χωριό σε απόσταση 10 χλμ. από την Κομοτηνή, κατοικούν 3.000 Τσιγγάνοι, από τους οποίους οι 500 είναι Χριστιανοί και οι 2.500 Μουσουλμάνοι.

Οι Χριστιανοί Τσιγγάνοι ζουν στο δικό τους μαχαλά, ο οποίος είναι πίσω από το τζαμί, ενώ η εκκλησία τους είναι στην αρχή του χωριού, σχετικά μακριά από το μαχαλά. Κατάγονται από τη Μ. Ασία, ήταν Χριστιανοί και ήρθαν το 1912 και 1922 με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Η εκκλησία τους έχει χτιστεί με δικά τους έξοδα και είναι ο Άγιος Γεώργιος, όπως ήταν και η αντίστοιχη στον τόπο που ζούσαν στην Μ. Ασία. Στην πλειοψηφία ήταν ζωέμποροι (τζαμπάσηδες) και για πολλά χρόνια -έως το 1960- ασχολούνταν με το ζωεμπόριο. Οι ίδιοι ισχυρίζονται ότι έλεγχαν το εμπόριο ζώων όλης σχεδόν της χώρας.

Τώρα οι περισσότεροι είναι εργάτες γης και αρκετοί έχουν φύγει μετανάστες στη Γερμανία, το Βέλγιο και την Ολλανδία, όπου πολλοί έχουν αποκτήσει αξιόλογη περιουσία. Ζουν σε σπίτια πολύ περιποιημένα, με τις ανέσεις της σύγχρονης κατοικίας, είναι πολύ δεμένοι μεταξύ τους με έντονο το θρησκευτικό συναίσθημα και έχουν δικό τους Σύλλογο, ο οποίος στεγάζεται σε οίκημα που βρίσκεται μέσα στο προαύλιο του Δημοτικού Σχολείου στην περιοχή του μαχαλά. Στο Σύλλογο πηγαίνουν κάθε απόγευμα μετά τις 5 όταν επιστρέφουν από τα παζάρια, άνδρες κάθε ηλικίας, καθώς και κοπέλες 15-18 ετών. Εκεί πίνουν καφέ, παίζουν ποδοσφαιράκι και μιλάνε όλο το βράδυ. Τα παιδιά τους πηγαίνουν όλα στο Δημοτικό Σχολείο, ενώ πολλά πηγαίνουν στο Γυμνάσιο Σαππών. Η ενδυμασία των γυναικών είναι σύγχρονη και θυμίζουν έντονα τους Τσιγγάνους της Αγίας Βαρβάρας. Η σχέση τους με τους Μουσουλμάνους του χωριού είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Δεν πηγαίνουν στα καφενεία τους, προτιμούν «τα γραφεία» του συλλόγου. Ο παπάς και ο πρόεδρος του Συλλόγου είναι τα πρόσωπα που ασκούν μεγάλη επιρροή σε όλη την ομάδα.

Ισχυρίζονται πως είναι έλληνες πολίτες, Χριστιανοί Ορθόδοξοι και

το γεγονός ότι είναι Τσιγγάνοι δεν τους αφορά. Σε ερωτήσεις που είχαν σχέση με τη γλώσσα τους ισχυρίστηκαν πως είναι μια γλώσσα σαν τις άλλες, π.χ. γερμανικά, και πως είναι υπερήφανοι που τα παιδιά τους δεν μιλούν τη ρομανί. Αρνήθηκαν να απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο, επειδή ακριβώς αφορά Τσιγγάνους, και αυτοί δεν θέλουν να καταγραφούν ως Τσιγγάνοι. Έχουν μεγάλη αντίθεση με τους Τσιγγάνους του Αλάν-Κουγιού και πιστεύουν πως δεν έχουν καμιά σχέση με αυτούς, παρότι μιλούν την ίδια γλώσσα, τη ρομανί, την οποία όμως θεωρούν «κατάρα», επειδή τους στιγματίζει. Βεβαίως, γνωρίζουν πολύ καλά πως είναι Τσιγγάνοι και ξέρουν πολλά για την ιστορία της φυλής τους, όμως έχουν ως στόχο να αποποιηθούν την τσιγγάνικη ταυτότητα. Έδειξαν μάλιστα δυσαρέσκεια απέναντι στις έρευνες, γιατί είχαν μια παλαιότερη αρνητική εμπειρία από το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο και αυτός ήταν ένας λόγος παραπάνω να αρνηθούν τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, αφού η έρευνα προέρχεται από Πανεπιστήμιο. Έτσι, περιορίστηκαν σε συζήτηση, παρέχοντας τις προαναφερόμενες πληροφορίες, δίνοντας στη συνεντεύκτρια την ευκαιρία να σημειώσει: «Τόσο οι Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι όσο και οι Χριστιανοί θέλουν κάτι να “κάνουν” για να βελτιώσουν τη θέση τους. Οι μεν Χριστιανοί στοχεύουν στον αποχαρακτηρισμό τους ως Τσιγγάνων, οι δε Μουσουλμάνοι βαφτίζονται Χριστιανοί. Αυτό το στοιχείο νομίζω ότι περιγράφει τη δύσκολη και οδυνηρή καθημερινότητα των Τσιγγάνων της περιοχής. Ας μην ξεχνάμε ότι ο νομός Ροδόπης εκτός από τη μουσουλμανική μειονότητα φιλοξενεί μεγάλο αριθμό Ρωσοποντίων, ενώ κατοικούν εκεί και πολλοί Αρμένιοι. Μέσα στο σύνολο αυτών των κοινωνικών ομάδων οι Τσιγγάνοι είναι αυτοί που υφίστανται τη μεγαλύτερη πίεση, όχι μόνο από τους Χριστιανούς, αλλά και από τις άλλες μειονότητες, οι οποίες απορρίπτουν και αυτές με τη σειρά τους τους Τσιγγάνους της περιοχής».

Γ. 2. Ειδικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού στόχου της έρευνας

Όπως ήδη αναφέρθηκε, για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ζητήθηκε το ερωτώμενο άτομο να είναι αρχηγός της οικογένειας, άνδρας ή γυναίκα. Από τους ερωτηθέντες, λοιπόν, το 80,3 % ήταν άνδρες και το 19,7 % γυναίκες (**βλέπε διάγραμμα 2: Φύλο των ερωτηθέντων**). Οι ηλικίες των συμμετεχόντων στην έρευνα παρουσιάζουν μεγάλο εύρος. Συναντάμε αρχηγούς οικογενειών από 17 ετών (0,6 %) μέχρι 75 ετών (0,3 %). Σε μεγαλύτερη συχνότητα συναντάμε τις ηλικίες από 20 μέχρι 50 ετών. Συγκεκριμένα τα ποσοστά που προκύπτουν ανά δεκαετία είναι:

από 20 μέχρι και 30 ετών ---- 39,3 %

από 31 μέχρι και 40 ετών ---- 29,6 %

από 41 μέχρι και 50 ετών ---- 19,0 %

(βλέπε διάγραμμα 3: Ηλικία των ερωτηθέντων)

Εξαιρετικά χαμηλά είναι τα ποσοστά των ερωτηθέντων ηλικίας κάτω των 20 ετών και άνω των 50.

Αυτό που συμπεραίνεται, λοιπόν, είναι ότι οι αρχηγοί των τσιγγάνικων οικογενειών (πυρηνικών ή εκτεταμένων) είναι στην πλειοψηφία τους νέα άτομα.

Γ. 3. α . Οικογενειακή κατάσταση

Το ερωτηματολόγιο απευθυνόταν στους αρχηγούς οικογενειών (άνδρες 80 %, γυναίκες 20 %). Ο κλασικός τύπος οικογένειας, όπου ο άνδρας είναι αρχηγός της φαμίλιας, εμφανίζεται σε μεγαλύτερη συχνότητα (86,2 %). Η μονογονεϊκή οικογένεια, που προήλθε από εγκατάλειψη ενός εκ των συζύγων (1,8 %) ή από ανύπαντρη μητέρα ή ανύπαντρο πατέρα, φτάνει σε ποσοστό 2,1 %. Επίσης, ποσοστό 2,6 % περιλαμβάνεται στον ίδιο τύπο οικογένειας από θάνατο, όμως, ενός εκ των δύο συζύγων (χήρος, χήρα).

Συμβίωση δηλώνει μόνο το 1,2 % του πληθυσμού. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναφερθεί ότι ο γάμος στην τσιγγάνικη κοινωνία μπορεί να τελεστεί με όλα τα ήθη και έθιμα που ορίζει η παράδοσή τους χωρίς απαραίτητα την τέλεση του μυστηρίου στην εκκλησία. Το τελευταίο απαιτεί μια γραφειοκρατική διαδικασία στην οποία αρκετοί Τσιγγάνοι τουλάχιστον στο παρελθόν δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν, γιατί δεν διέθεταν τα απαραίτητα δικαιολογητικά (**βλέπε διάγραμμα 4: Οικογενειακή κατάσταση**).

Αριθμός μελών της οικογένειας

Στην προσπάθεια να ερευνηθεί ο τύπος της τσιγγάνικης οικογένειας (αριθμός μελών, βαθμός συγγένειας μελών κάτω από την ίδια στέγη κτλ.) τέθηκαν ερωτήσεις τόσο για τη δική τους οικογένεια (αρχηγοί της οποίας είναι οι συνεντευξιαζόμενοι) όσο και για την οικογένεια στην οποία γεννήθηκαν. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι στις πατρικές τους οικογένειες ο αριθμός των αδελφών που απαντάται σε μεγαλύτερη συχνότητα είναι 4-9 αδέρφια, ενώ 1-3 αδέρφια ή περισσότερα από 9 απαντώνται σε πολύ μικρά ποσοστά.

Αν ληφθεί υπόψη η ηλικία των ερωτώμενων, παρατηρείται ότι η τσιγγάνικη οικογένεια πριν από 40 περίπου χρόνια ήταν πολυμελής, ενώ σήμερα, όπως προκύπτει από τη σχετική ερώτηση (ερ. 16), ο αριθμός των μελών της έχει μειωθεί (**βλέπε διάγραμμα 5: Αριθμός μελών οικογένειας**). Αν και εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται πολύτεκνοι, σε σχέση με το παρελθόν ο αριθμός των μελών της οικογένειας έχει περιοριστεί.

Επίσης, αυτό που διαφοροποιείται σημαντικά είναι η συνήθεια της συμβίωσης-συγκατοίκησης με τα μέλη της πατρικής οικογένειας. Ένα μικρό ποσοστό Τσιγγάνων ζει σε πατριαρχική ή εκτεταμένη οικογένεια. Η περίπτωση, όμως, αυτή συναντάται συχνότερα στους καταυλισμούς και στις περιοχές όπου οι Τσιγγάνοι ακολουθούν πιστότερα τον παραδοσιακό τρόπο ζωής.

Αντίθετα, οικογένειες που αποτελούνται από το ζευγάρι και τα παιδιά του (ποσοστό 56-57 %) συναντώνται με μεγαλύτερη συχνότητα στις περιοχές όπου η κοινωνικοοικονομική κατάσταση είναι σε υψηλότερο επίπεδο και ο βαθμός ένταξής τους στην κυρίαρχη κοινωνία μεγαλύτερος. Για παράδειγμα, στις περιοχές της Αγ. Βαρβάρας, του Δενδροποτάμου, της Κ. Αχαΐας, η μορφή της οικογένειας είναι πιο εναρμονισμένη με το μοντέλο της οικογένειας της τοπικής κοινωνίας, χωρίς αυτό να μειώνει τη δύναμη των δεσμών μεταξύ οικογενειών και σογιού. Αυτό συμπεραίνεται από το γεγονός ότι κοντά στο ζευγάρι κατοικούν οι συγγενείς και το σόι, όπως φαίνεται από το σύνολο των απαντήσεων στις σχετικές με την οικογένεια ερωτήσεις.

Ηλικία σύναψης γάμου

Η έρευνα απευθύνθηκε σε αρχηγούς οικογενειών, στην πλειοψηφία τους άνδρες (80 %), ηλικίας από 18 μέχρι 47 ετών, δηλαδή περίπου 2-3 γενιές.

Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι ενώ διαφοροποιούνται αρκετά πολιτισμικά στοιχεία στη δομή της οικογένειας, δεν διαφοροποιείται σημαντικά η ηλικία στην οποία συνάπτουν γάμο. Η ηλικία γάμου για τους Τσιγγάνους συμπίπτει με την έναρξη της εφηβείας στον μη τσιγγάνικο πληθυσμό. Συνάπτουν γάμο στα 13 σε ποσοστό 4,4 %, στα 14 σε ποσοστό 7,9 %, στα 15 σε ποσοστό 8,5 %, ενώ στα 16-18 σε ποσοστό 37,2 % και στα 19-20 σε ποσοστό 23 %. Το ποσοστό των Τσιγγάνων που παντρεύονται σε ηλικία μεγαλύτερη των 25 ετών είναι εξαιρετικά χαμηλό (0,3 %) **(βλέπε διάγραμμα 6: Ηλικία σύναψης γάμου σε σχέση με το φύλο).**

Ηλικία επιθυμίας σύναψης γάμου

Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις σ' αυτή την ερώτηση, η ηλικία στην οποία επιθυμούν να παντρευτούν διαφέρει σημαντικά από την ηλικία στην οποία παντρεύονται συνήθως, δηλαδή πριν από τη συμπλήρωση των 25 ετών. Το υψηλότερο ποσοστό απαντά ότι θα επιθυμούσαν να παντρευτούν στην ηλικία των 20 και των 25 ετών. Οι λόγοι για τους οποίους θα ήθελαν να παντρευτούν σ' αυτήν την ηλικία δεν ερευνήθηκαν. Ωστόσο, μερικοί λόγοι επιθυμίας για σύναψη γάμου σε μικρή σχετικά ηλικία, όπως διαφαίνονται από τη συνολική μελέτη των απαντήσεων στην έρευνα, είναι:

1. πρώιμη επαγγελματική ενασχόληση,
2. εκπαίδευση χαμηλού επιπέδου,
3. σημασία της οικογένειας στην τσιγγάνικη κοινωνία,
4. έλλειψη ενδιαφερόντων,
5. έλλειψη ενασχόλησης με άλλες δραστηριότητες (κοινωνικές, πολιτιστικές) **(βλέπε διάγραμμα 7: Ηλικία επιθυμίας σύναψης γάμου)**.

Γ. 3. β . Ενδογαμία

Οι Τσιγγάνοι προτιμούν Τσιγγάνους για συντρόφους της ζωής τους. Αυτό επιβεβαιώνεται σε υψηλό ποσοστό (92,6 %), ενώ μόνο το 3,2 % διαλέγει για σύζυγο μη Τσιγγάνο-α και το 4,1 % δεν απαντάει **(βλέπε διάγραμμα 8: Ενδογαμία)**.

Από τα δύο φύλα που επιλέγουν για σύντροφο της ζωής τους άτομο της μη τσιγγάνικης κοινωνίας, το υψηλότερο ποσοστό είναι άνδρες. Οι γυναίκες λόγω του τρόπου ανατροφής τους έχουν περιορισμένες επαφές με μη Τσιγγάνους και πιθανά η επιλογή συντρόφου να υπόκειται σε μεγαλύτερο έλεγχο **(βλέπε διάγραμμα 9: Ενδογαμία σε σχέση με το φύλο)**.

Η ενδογαμία, λοιπόν, εμφανίζεται σε υψηλό ποσοστό και ίσως αυτό να αποτελεί βασικό λόγο για τη διατήρηση των πολιτισμικών

στοιχείων στην τσιγγάνικη κοινωνία και ενδεχομένως να συμβάλλει στη γκετοποίηση των Τσιγγάνων.

Γ. 3. γ . Θρήσκευμα

Για να κατανοηθούν τα ποσοστά που προκύπτουν από την έρευνα, πρέπει να αναφερθεί το ποσοστό του δείγματος του πληθυσμού στις περιοχές όπου κατοικούν Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι. Μεταξύ των 10 νομών στους οποίους πραγματοποιήθηκε η έρευνα συμπεριλαμβάνεται ο νομός Ροδόπης και η συνοικία της Αθήνας Βοτανικός-Γκάζι, όπου κατοικούν Τσιγγάνοι Μουσουλμάνοι.

Στο νομό Ροδόπης το ποσοστό του πληθυσμού που συμμετείχε στην έρευνα ήταν 11,6 %, δηλαδή αντιστοιχούσε σε 41 ερωτηματολόγια. Από αυτά δεν συμπληρώθηκαν τα 8, όσα δηλαδή αντιστοιχούσαν στην κοινότητα Άρατος, όπου κατοικούν Τσιγγάνοι Χριστιανοί, οι οποίοι αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα.

Στο νομό Αττικής το ποσοστό των ερωτηθέντων ήταν 35 % σε σχέση με το συνολικό δείγμα. Από το επιλεγμένο δείγμα των 121 ερωτηματολογίων, τα 14 ερωτηματολόγια, δηλαδή ποσοστό 4,1 % επί του συνόλου του δείγματος, συμπληρώθηκαν στην περιοχή του Βοτανικού.

Έτσι, η εικόνα που έχουμε, δηλαδή 84,1 % Χριστιανοί Ορθόδοξοι και 15 % Μουσουλμάνοι, ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό στο ποσοστό του δείγματος και επιβεβαιώνει το γεγονός ότι **οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία Χριστιανοί Ορθόδοξοι (βλέπε διάγραμμα 10: Θρήσκευμα).**

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι οι Τσιγγάνοι είναι πιστοί Χριστιανοί και εκδηλώνουν την πίστη τους με το δικό τους τρόπο. Τιμούν ιδιαίτερα με ειδικές τελετές την Παναγία και ορισμένους Αγίους τους οποίους ξεχώρισαν και θεωρούν ως προστάτες τους, όπως τον Άγιο Γεώργιο, τον Άγιο Συμεών (Αϊ Συμιός) κ.ά.

Το γεγονός ότι συχνά γίνεται γάμος χωρίς την τέλεση του μυστηρίου στην εκκλησία δεν σημαίνει έλλειψη θρησκευτικού συναισθήματος, αλλά ενδεχομένως έλλειψη των απαραίτητων δικαιολογητικών για το θρησκευτικό γάμο.

Γ. 3. δ . Γλώσσα

Οι Τσιγγάνοι συνομιλούν με τους μη Τσιγγάνους στην ελληνική. Δηλώνουν γνώστες της τσιγγάνικης γλώσσας, της ρομανί, σε ποσοστό 84,7 % (**βλέπε διάγραμμα 11: Γνώση της Ρομανί**). Απ' αυτούς που μιλούν τη Ρομανί, ποσοστό 86,5 % τη μιλούν στην οικογένεια και μάλιστα, όπως δηλώνουν, «παρά πολύ» και «πολύ». Η ρομανί αποτελεί για αυτούς ένα μηχανισμό διατήρησης της κουλτούρας τους, ένα μηχανισμό άμυνας απέναντι στην περιβάλλουσα κοινωνία. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την απάντηση στην ερώτηση που αναφέρεται στο μέλλον της γλώσσας τους, στην οποία το 70,9 % δηλώνει ότι πρέπει να συνεχίσουν να μιλούν τη ρομανί μεταξύ τους, ενώ μόνο ένα ποσοστό 8,8 % δηλώνει ότι «δεν χρειάζεται και θα ξεχαστεί». Ταυτόχρονα, δηλώνουν ότι μιλούν και την ελληνική στην οικογένεια σε ποσοστό 57 %, ενώ ποσοστό 10,6 % δηλώνει ότι μιλά στην οικογένεια την τούρκικη. Από αυτούς που δηλώνουν ότι μιλούν στην οικογένεια την τούρκικη το 81 % είναι Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι της Ροδόπης, ενώ δηλώνουν χρήση της τουρκικής σε μεγάλο βαθμό και οι Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι του Μεταξουργείου.

Από το συνολικό δείγμα, 13 οικογένειες δηλαδή ποσοστό 3,8 %, είναι τρίγλωσσες, ενώ η πλειοψηφία των οικογενειών είναι δίγλωσσες, γεγονός που **θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής.**

Το ποσοστό 8,8 % που δηλώνει άγνοια της τσιγγάνικης γλώσσας είναι από την Αχαΐα, την Αιτωλοακαρνανία και το Ηράκλειο (για να εκτιμηθεί σωστά το γεγονός της άγνοιας της ρομανί στις περιοχές της Αιτωλοακαρνανίας και του Ηρακλείου θα πρέπει να αναφερθεί ότι

υπάρχουν ομάδες μη Τσιγγάνων που έχουν σμίξει και συμβιώνουν με τους Τσιγγάνους, οι ονομαζόμενοι Χαλκιδαίοι). Αξιοσημείωτο είναι ότι από αυτό το 8,8 % μόνο το 46,7 % δηλώνει ότι η ρομανί «δεν χρειάζεται και θα ξεχαστεί».

Η καταφατική απάντηση του 57,9 % στην ερώτηση αν θα ήθελαν να αποτυπωθεί γραπτά η τσιγγάνικη γλώσσα δείχνει τη συνειδητοποίηση από μέρους τους των πλεονεκτημάτων του γραπτού κώδικα επικοινωνίας, παρότι η επικοινωνία τους στα τσιγγάνικα μέχρι σήμερα γίνεται μέσω προσωπικής επαφής και μέσω τηλεφώνου και η μετάδοση των γνώσεων και των πληροφοριών γίνεται προφορικά από γενιά σε γενιά. Επιπλέον, πολλοί Τσιγγάνοι γνωρίζουν ότι η γλώσσα τους έχει πια αποτυπωθεί γραπτά στην Ευρώπη και ότι κυκλοφορούν εφημερίδες και περιοδικά στην τσιγγάνικη γλώσσα. Βεβαίως, η καταφατική απάντηση υποδεικνύει την επιθυμία γραπτής αποτύπωσης της γλώσσας τους με τρόπο προσαρμοσμένο στις ανάγκες και τις δυνατότητες των Τσιγγάνων στην Ελλάδα.

Γ. 3. ε . Κοινωνική οργάνωση

Τσιγγάνικοι Σύλλογοι

Η εσωτερική οργάνωση, η δομή της κοινωνίας των Τσιγγάνων, καθώς και ο τρόπος έκφρασης και εκπροσώπησής τους στην κυρίαρχη κοινωνία περιλαμβάνονταν πάντα στα κύρια αντικείμενα διερεύνησης των μελετητών του τσιγγάνικου ζητήματος. Μέχρι και την προηγούμενη εικοσαετία διαπιστώνεται -από τη βιβλιογραφία και τις έρευνες- η ύπαρξη αρχηγών φάρας ή εκτεταμένης οικογένειας και βασιλιάδων. Σε ελάχιστες περιοχές - κυρίως σ' αυτές όπου οι Τσιγγάνοι εμφανίζονταν περισσότερο ενταγμένοι στην ελληνική κοινωνία- παρουσιαζόταν μορφή οργάνωσης σχεδόν όμοια με την οργάνωση ομάδων της κυρίαρχης κοινωνίας, όπως στην Αγία

Βαρβάρα όπου υπάρχει τσιγγάνικος Σύλλογος από το 1939, ο οποίος εκπροσωπούσε τους Τσιγγάνους στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Τσιγγάνικα Σωματεία ή Σύλλογοι εμφανίζονται στην Ευρώπη από το 1960 και μάλιστα η παρουσία τους χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικά δυναμική⁴. Από αυτή την κοινωνική οργάνωση προκύπτει η δημιουργία εθνικών τσιγγάνικων οργανώσεων που οδηγούν στην υλοποίηση του πρώτου Παγκόσμιου Συνεδρίου Τσιγγάνων το 1971 στο Λονδίνο⁵.

Στην παρούσα έρευνα ποσοστό 52,6 % αναφέρει ότι υπάρχει σύλλογος στην περιοχή που κατοικεί, ενώ το 37,9 % απαντά αρνητικά. Ένα σημαντικό ποσοστό 6,5 % δεν απαντά, ενώ το 2,9 % απαντά ότι δεν γνωρίζει (**βλέπε διάγραμμα 12: Ύπαρξη τσιγγάνικων συλλόγων**). Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι τσιγγάνικοι Σύλλογοι υπάρχουν στις περιοχές στις οποίες οι Τσιγγάνοι είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια ή καταυλισμούς.

Από την καταγραφή των τσιγγάνικων Συλλόγων που πραγματοποιήθηκε το δεύτερο τρίμηνο του 1998 από το Διαδημοτικό Κ.Ε.Κ. ΕΥΠΥΡΙΔΕΣ, έδρα στα Άνω Λιόσια, προκύπτουν 19 Σύλλογοι Τσιγγάνων (με αιρετό Δ.Σ. και με καταστατικό), που αντιστοιχούν περίπου και στον αριθμό των συλλόγων που συμμετείχαν στο πρώτο ιδρυτικό συνέδριο της Ομοσπονδίας τσιγγάνικων συλλόγων (13-14 Ιουνίου 1998, Αθήνα). Επίσης, έχουν καταγραφεί 17 σύλλογοι χωρίς καταστατικό και 19 αρχηγοί ή πρόεδροι που εκπροσωπούν τους Τσιγγάνους των περιοχών στις οποίες διαμένουν.

Στην ερώτηση εάν εκπροσωπούνται από κάποιους αρχηγούς στην περίπτωση που δεν έχουν συλλόγους το 73,2 % δεν δίνει απάντηση, ενώ το 23,5 % απαντάει αρνητικά. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η εικόνα των αρχηγών, με οποιοδήποτε τρόπο και εάν προσδιορίζονταν ως αρχηγοί, έχει σημαντικά αλλάξει.

⁴ J. P. Liegeois, «Gypsies Roma Travellers», Conseil de l' Europe, 1994.

⁵ J. P. Liegeois, «Gypsies Roma Travellers», Conseil de l' Europe, 1994.

Η τάση, λοιπόν, για μόνιμη εγκατάσταση και για ένταξη - όπως αυτοί την εννοούν- πιθανά έχει συμβάλει και στην αλλαγή της εσωτερικής οργάνωσης, η οποία τείνει να μοιάσει με τον τρόπο οργάνωσης της κυρίαρχης κοινωνίας. Βέβαια, δεν πρέπει εδώ να υποβαθμιστεί και ο ρόλος που έπαιξαν τα εκπορευόμενα από την Ευρωπαϊκή Ένωση προγράμματα ένταξης των Τσιγγάνων. Ως κριτήριο επιλεξιμότητας των προτάσεων είχε τεθεί και η συμμετοχή των εκπροσώπων του πληθυσμού στόχου στα υλοποιούμενα προγράμματα. Έτσι, οι φορείς που κατέθεταν προτάσεις προκειμένου να συνεργαστούν με Τσιγγάνους βοήθησαν στη δημιουργία Συλλόγων με νόμιμες διαδικασίες **(βλέπε πίνακα 1: Κοινωνική οργάνωση στους νομούς της έρευνας)**.

Πίνακας 1: Κοινωνική οργάνωση στους νομούς της έρευνας

ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ	2 Σύλλογοι
ΑΤΤΙΚΗ	9 Σύλλογοι
ΑΧΑΪΑ	1 Σύλλογος
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	1 Σύλλογος, 1 Αρχηγός ή Πρόεδρος
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	5 Σύλλογοι
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	-
ΚΑΡΔΙΤΣΑ	1 Σύλλογος
ΚΕΡΚΥΡΑ	1 Αρχηγός ή Πρόεδρος
ΚΟΡΙΝΘΟΣ	3 Αρχηγοί ή Πρόεδροι
ΡΟΔΟΠΗ	5 Σύλλογοι

(Ο πίνακας προέκυψε από την καταγραφή του Διαδημοτικού Κ.Ε.Κ. Ευπυρίδες που πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1998)

Τσιγγάνικες Ομάδες

Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης αυτοαποκαλούνται κυρίως Rom, Manus, Sinti / Sinte ή Kale, αλλά και με άλλες διαφορετικές ονομασίες (J.P. Liegeois, Roma Tsiganes Voyageurs). Κάθε μία από αυτές τις ομάδες χωρίζεται σε αρκετές υπο-ομάδες (υπο-ομάδα είναι το σύνολο από

φάρες με κοινή καταγωγή, ήθη, έθιμα, γλωσσική διάλεκτο, κοινές αξίες)⁶.

Οι Τσιγγάνοι της Ελλάδας ανήκουν στην ομάδα των Roma. Με τη σχετική ερώτηση γίνεται προσπάθεια να ερευνηθεί πώς αυτοπροσδιορίζονται οι ίδιοι και εάν γνωρίζουν τις υπο-ομάδες των Roma, ενώ παράλληλα επιχειρείται μια καταγραφή των υπο-ομάδων που υπάρχουν στη χώρα μας.

Σημαντικό ποσοστό από τους ερωτηθέντες -13,2 %- δεν απαντά, ενώ το 7,9 % δηλώνει άγνοια. Είναι, λοιπόν, πιθανό το 21 % του πληθυσμού να μην γνωρίζει την ομάδα στην οποία ανήκει. Εάν σ' αυτό το ποσοστό προστεθεί και το ποσοστό -16,2 %- όσων απαντούν ότι είναι γνήσιοι Τσιγγάνοι / Rom, τότε έχουμε ένα υψηλότερο ποσοστό Τσιγγάνων που ή αγνοούν την ομάδα ή ενδεχομένως δεν επιθυμούν άλλη διαφοροποίηση. Μερικοί δηλώνουν το όνομα της οικογένειας / φάρας (Καμπερέοι, Καραχαλαίοι κτλ.). Ένα μικρό ποσοστό -2,9 %- αυτοπροσδιορίζονται ως Γύφτοι (στην περιοχή του Μεταξουργείου), ενώ είναι γνωστό ότι δεν υπάρχει εθνολογική διαφορά μεταξύ Τσιγγάνων και Γύφτων.

Στην Ελλάδα οι Τσιγγάνοι προτάσσουν κυρίως την ελληνική τους ταυτότητα πριν από την ταυτότητα του Rom. Οι κυριότερες υπο-ομάδες που προκύπτουν είναι οι γνωστές Ερλία (5,9 %), Καλαθοποιοί (3,8 %), Μπατζόρια (5,9 %), Ρουμελία (5 %), Φιτζίρια (13,8 %), Φιλιππιτζία (1,5 %), Χαντούρια (2,9 %).

Γ. 3. στ. Τρόπος εγκατάστασης και παράγοντες μετακίνησης-μετεγκατάσταση

Τόπος διαμονής - Είδος εγκατάστασης

⁶ Αναφέρονται ως κοινωνική «φυλή» στο βιβλίο του Δ. Ντούσα, «Rom και Φυλετικές Διακρίσεις», εκδ. Gutenberg, 1997.

Οι Τσιγγάνοι που συμμετείχαν στην έρευνα -με γεωγραφικό στόχο τους 10 νομούς που αναφέρθηκαν- είναι κάτοικοι 54 δήμων και κοινοτήτων. Ως τόπο, όμως, προέλευσης ή γέννησης δηλώνουν συχνά έναν άλλο νομό, δήμο ή κοινότητα και έτσι συγκεντρώνονται 117 διαφορετικοί τόποι από τους οποίους προέρχονται. Μεταξύ αυτών, υπάρχουν και 4 χώρες εκτός Ελλάδας (Ρουμανία, Αλβανία, Βουλγαρία και Τουρκία).

Παρατηρείται, λοιπόν, μεγάλη διασπορά και εσωτερική μετακίνηση του τσιγγάνικου πληθυσμού. Για την κατηγοριοποίηση του τρόπου εγκατάστασης χρησιμοποιήθηκε η χαρτογράφηση του 1996 της Γ.Γ.Λ.Ε.:

- μόνιμα εγκαταστημένοι,
- ημιεγκαταστημένοι,
- μόνιμοι σε καταυλισμούς,
- διερχόμενοι.

Μέσα στη χαρτογράφηση, όμως, της Γ.Γ.Λ.Ε. αναπτύσσεται προβληματισμός για το ποιους θεωρούμε «ημιεγκαταστημένους» και αναφέρονται οι παράγοντες που πρέπει να εξετάζονται και να σταθμίζονται σε σχέση με το πώς προσδιορίζουμε την ημιεγκατάσταση. Για τις ανάγκες της έρευνας, λοιπόν, θεωρήθηκαν ως ημιεγκαταστημένοι οι Τσιγγάνοι που σχεδόν ισοκατανέμουν το χρόνο διαμονής τους ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες περιοχές, ανεξάρτητα από τους λόγους μετεγκατάστασης, ενώ η ταυτόχρονη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας στους 10 νομούς εξασφάλισε την καταγραφή τους σε έναν μόνο τόπο.

Η παρούσα έρευνα επαληθεύει την ύπαρξη αυτής της κατηγοριοποίησης και προσθέτει μερικά πολύ σημαντικά στοιχεία:

- ✓ το υψηλότερο ποσοστό 63,5 % είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια,
- ✓ το 5,6 % είναι ημιεγκαταστημένοι (ισοκατανέμουν το χρόνο τους ανάμεσα σε δύο ή τρεις περιοχές),

- ✓ το 26,5 % είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς,
- ✓ το 3,8 % είναι διερχόμενοι (δε δηλώνουν μόνιμη στέγη).

Οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς μαζί με τους διερχόμενους δίνουν ένα ποσοστό 30,3 % του τσιγγάνικου πληθυσμού που βρίσκεται πιθανά στην κατηγορία των αστέγων. Επίσης:

- ✓ διαψεύδεται η άποψη που επικρατούσε ότι οι διερχόμενοι-νομάδες ακολουθούν τη νομαδική ζωή λόγω ιδεολογίας,
- ✓ αυξήθηκαν οι μόνιμοι κάτοικοι σε καταυλισμούς,
- ✓ γίνεται μετεγκατάσταση ολόκληρων καταυλισμών για λόγους επαγγελματικούς ή λόγω διωγμών, λόγω υποσχέσεων των τοπικών αρχών για καλύτερη μετεγκατάσταση (Λιόσια, Μενεμένη, Εύοσμος) ή για άλλους λόγους όπως π.χ. στο Αγελαδοπάζαρο της Καρδίτσας που μετακινείται ολόκληρος ο καταυλισμός, επειδή τα αέρια από το εργοστάσιο βιολογικού καθαρισμού της περιοχής καθιστούν κατά τους θερινούς μήνες τις συνθήκες διαβίωσης απολύτως ακατάλληλες.

Σε επόμενη ερώτηση που συνδέεται με τον τόπο διαμονής ζητείται να δηλώσουν εάν είναι εγγεγραμμένοι σε κάποιο Δήμο. Το 93,2 % που δηλώνει ότι ανήκει σε κάποιο δήμο συμπίπτει περίπου με το άθροισμα των ποσοστών των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια ή καταυλισμούς (90 %). Το ποσοστό 4,1 % που δηλώνει ότι δεν ανήκει σε κάποιο δήμο αντιστοιχεί πιθανά στο 3,8 % των διερχομένων, που μαζί με το ποσοστό των Τσιγγάνων που ήρθαν από άλλη χώρα (0,3 %) δίνουν ακριβώς το άθροισμα 4,1 %, το ποσοστό δηλαδή που δηλώνει ότι δεν ανήκει σε κάποιο δήμο.

Μετακινήσεις

Παρατηρείται, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, μεγάλη διασπορά Τσιγγάνων σε όλη την Ελλάδα και μετακινήσεις ή μετεγκαταστάσεις

που κυρίως έγιναν στις παρακάτω χρονολογίες:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Χρονολογίες σημαντικών μετακινήσεων και μετεγκατάστασης

1967	1,8 %
1968	2,1 %
1970	2,6 %
1972	1,5 %
1974	1,8 %
1975	1,5 %
1977	3,8 %
1978	1,5 %
1980	1,5 %
1982	2,6 %
1987	1,8 %
1990	2,4 %
1992	1,2 %
1994	1,2 %
1995	1,5 %
1996	1,2 %

Το υψηλότερο ποσοστό μετακίνησης συναντάται το 1977. Ενδεχομένως αυτό να συμπίπτει με το τέλος του καθεστώτος της ανιθαγένειας στο οποίο μέχρι τότε βρίσκονταν οι Τσιγγάνοι. Από το 1996 και μετά δεν παρατηρείται σημαντική μετακίνηση ή μετεγκατάσταση. Παρότι προκύπτει έντονη κίνηση στο εσωτερικό της χώρας, δεν συναντάται αντίστοιχη προς και από το εξωτερικό. Τα τελευταία χρόνια, με τις πολιτικές-κοινωνικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί στις χώρες των Βαλκανίων, πολλοί Τσιγγάνοι μετανάστευσαν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Στην Ελλάδα δεν υπήρξαν μαζικές αφίξεις Τσιγγάνων, παρά μόνο μεμονωμένες περιπτώσεις, κυρίως από την Αλβανία. Οι τελευταίες μαζικές μετακινήσεις προς την Ελλάδα έγιναν το 1922 από τη Μ. Ασία και το 1956 από τη Ρουμανία.

Σύμφωνα με πληροφορίες από το Υπουργείο Εσωτερικών

(Δ/νση Αστικής και Δημοτικής Κατάστασης) μικρός αριθμός Τσιγγάνων ελληνικής καταγωγής έρχεται από τη Ρουμανία και άλλες χώρες των Βαλκανίων και ζητά την ελληνική ιθαγένεια. Οι μετακινήσεις που έχουν γίνει από την Ελλάδα προς την Ευρώπη - όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία⁷- πραγματοποιήθηκαν τον προηγούμενο αιώνα. Γενικά, οι έλληνες Τσιγγάνοι δεν παρουσιάζουν ομαδικές τάσεις μετεγκατάστασης στο εξωτερικό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν μετακινούνται μικρές ομάδες ή μεμονωμένα άτομα όπως π.χ. στο νομό Ροδόπης αρκετοί Τσιγγάνοι έχουν μεταναστεύσει στη Γερμανία, στο Βέλγιο και κυρίως στην Ολλανδία.

Επιλογή τόπου εγκατάστασης

Οι Τσιγγάνοι, όπως και άλλες κλειστές κοινωνίες ή πολιτισμικές μειονότητες, αντλούν σιγουριά και ασφάλεια από τη συνοχή και τη σχέση που αναπτύσσεται στην ευρύτερη οικογένεια ή μεταξύ των οικογενειών. Αυτό, λοιπόν, που χαρακτηρίζει κάθε τύπο εγκατάστασης είναι η διαβίωση με άλλους Τσιγγάνους.

Οι απαντήσεις στις σχετικές ερωτήσεις επιβεβαιώνουν με ένα υψηλό ποσοστό (25,3 % + 8,8 %) ότι ο βασικός λόγος μετεγκατάστασης των Τσιγγάνων είναι κοινωνικός, καθώς υπάρχει σαφώς η επιθυμία να ζουν μαζί με τους δικούς τους ανθρώπους, συγγενείς, σόγια κ.ά. Το 25,3 % απαντά «εδώ είναι η οικογένειά μου» και το 8,8 % «εδώ γεννηθήκαμε». Επαγγελματικοί λόγοι (16,5 %) είναι ο δεύτερος σοβαρός λόγος μετακίνησης ή μετεγκατάστασης και βεβαίως υπάρχουν και άλλοι λόγοι, όπως αποφάσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης για μετεγκατάσταση, αγορά οικοπέδων κ.ά.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι Τσιγγάνοι μετακινούνται ή μετεγκαθίστανται ομαδικά και αυτό συνέβαλε ως ένα βαθμό στο να διατηρήσουν την κοινωνική τους συνοχή και την πολιτισμική τους ταυτότητα, ενταγμένοι ή όχι στην τοπική κοινωνία. Άλλωστε, ποτέ δεν

⁷ Fr. Angus, «Οι Τσιγγάνοι», εκδ. ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 1998.

δέχτηκαν παροχές ή προτάσεις για επίλυση του στεγαστικού προβλήματος, όταν αυτές ήταν αντίθετες στην επιθυμία και την ανάγκη για ομαδική διαμονή σ' έναν τόπο. Ακόμη και στην περίπτωση όπου η διαβίωση χαρακτηριζόταν από ανθυγιεινές συνθήκες, ήταν προτιμότερη από το σκόρπισμα των οικογενειών σε διαφορετικές περιοχές, γεγονός που θα οδηγούσε ενδεχομένως στη σταδιακή αφομοίωσή τους.

Επιθυμία για μετεγκατάσταση

Η τάση για μόνιμη εγκατάσταση επιβεβαιώνεται για μια ακόμη φορά. Η συντριπτική πλειοψηφία, το 75,9 %, δεν θέλει να μετακινηθεί από τον τόπο κατοικίας, ενώ το 11,5 % δεν δίνει καμία απάντηση. Μόνο το 12,6 % δηλώνει την επιθυμία για μετεγκατάσταση (**βλέπε διάγραμμα 13: Επιθυμία για μετεγκατάσταση**).

Διερευνώντας, όμως, τους λόγους αυτής της επιθυμίας για μετεγκατάσταση, διαπιστώνεται ότι αυτή εκφράζεται κυρίως από Τσιγγάνους που είναι κάτοικοι καταυλισμών με άθλιες συνθήκες διαβίωσης και αντιμετωπίζουν προβλήματα με την τοπική κοινωνία. Σ' αυτό το ποσοστό συμπεριλαμβάνεται και το ποσοστό των διερχόμενων, οι οποίοι κατά την περίοδο της έρευνας έμεναν σε μια συγκεκριμένη περιοχή για επαγγελματικούς λόγους. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η τάση για μόνιμη εγκατάσταση ενισχύεται και **το στεγαστικό πρόβλημα προκύπτει πάλι έντονο**.

Συνθήκες διαμονής

Οι συνθήκες διαμονής είναι άμεσα συναρτημένες με το είδος εγκατάστασης. Οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια Τσιγγάνοι, όπως είναι φυσικό, βρίσκονται στην καλύτερη θέση, ενώ οι συνθήκες διαμονής στους καταυλισμούς και στα μέρη όπου διαμένουν οι διερχόμενοι και οι ημιεγκαταστημένοι, είναι τέτοιες που δεν

επιτρέπουν την αναγκαία ατομική και συλλογική υγιεινή, ενώ συχνά προσβάλλουν και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Χώρος διαμονής

Η πλειοψηφία των Τσιγγάνων της έρευνας, δηλαδή το 54,1 %, διαμένει σε χώρο ενός ή δύο δωματίων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση κατά τρόπο εγκατάστασης:

Μόνιμοι σε σπίτια

- ◆ 22,58 % ένα δωμάτιο,
- ◆ 29,49 % δύο δωμάτια,
- ◆ 20,74 % τρία δωμάτια,
- ◆ 20,28 % τέσσερα δωμάτια,
- ◆ 3,23 % πέντε δωμάτια,
- ◆ 1,84 % έξι δωμάτια.

Ημιεγκαταστημένοι

- ◆ 68,42 % ένα δωμάτιο,
- ◆ 10,53 % δύο δωμάτια,
- ◆ 5,26 % τρία δωμάτια,
- ◆ 10,53 % τέσσερα δωμάτια.

Διερχόμενοι, διαμένουν σε σκηνή

Μόνιμοι σε καταυλισμούς

- ◆ 89,3 % ένα δωμάτιο,
- ◆ 9,78 % δύο δωμάτια,
- ◆ 1 % τρία δωμάτια.

Από την ανάλυση κατά νομό και περιοχή φαίνεται ότι στην Κ. Αχαΐα η πλειοψηφία των σπιτιών είναι τριών (26,7 %) ή τεσσάρων

(46,7 %) δωματίων, ενώ δεν υπάρχει κανένα σπíti ενός δωματίου. Στην Αγία Βαρβάρα η πλειοψηφία των σπιτιών είναι δύο (29,4 %) ή τριών (38,2) δωματίων. Στον Ασπρόπυργο και στο Μεταξουργείο διαμένουν σε ένα δωμάτιο, ενώ σπítια με περισσότερα από τρία δωμάτια υπήρχαν στο δείγμα της έρευνας στις περιοχές της Αγίας Βαρβάρας, του Ιλίου, του Ζεφυρίου και των Άνω Λιοσίων.

Στη Θεσσαλονίκη, στον Εύοσμο η πλειοψηφία ζει σε ένα δωμάτιο (86,5 %), στο Κορδελιό σε τέσσερα (100 %), ενώ στον Δενδροπόταμο διαμένουν: 26,7 % σε ένα δωμάτιο, 6,7 % σε δύο δωμάτια, 26,7 % σε τρία δωμάτια, 26,7 % σε τέσσερα και 13,3 % σε πέντε.

Σε σχέση με τον αριθμό των μελών της οικογένειας που διαμένουν στον ίδιο χώρο, ο βιοτικός χώρος είναι ασφυκτικά περιορισμένος.

Το υαλέτα

Τα έργα υποδομής (αποχέτευση, ηλεκτροδότηση, ύδρευση) είναι ανύπαρκτα στους καταυλισμούς. Έτσι, η ύπαρξη απλής τουαλέτας είναι πολυτέλεια, ενώ φυσικά δεν γίνεται λόγος για λουτρό. Στην καλύτερη περίπτωση υπάρχουν μία έως δύο αυτοσχέδιες τουαλέτες για ολόκληρο τον καταυλισμό, στις οποίες όμως δεν τηρούνται βασικές αρχές υγιεινής. Η ανάλυση κατά τρόπο εγκατάστασης σε σχέση με την ύπαρξη τουαλέτας μας δίνει:

- μόνιμοι σε σπítια: 88,9 % διαθέτουν τουαλέτα, 11,1 % δεν διαθέτουν,
- ημιεγκαταστημένοι: 26,3 % διαθέτουν τουαλέτα, 73,7 % δεν διαθέτουν,
- διερχόμενοι: δεν διαθέτουν τουαλέτα,
- μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς: 7,6 % διαθέτουν και 92,4 % δεν διαθέτουν τουαλέτα (**βλέπε διάγραμμα 14: Ύπαρξη τουαλέτας σε σχέση με τον τρόπο εγκατάστασης**).

Λουτρό

Η ύπαρξη τουαλέτας δεν προϋποθέτει την ύπαρξη λουτρού, όπως δείχνουν και τα παρακάτω ποσοστά: μόνιμοι σε σπίτια: 41 % έχουν και 59 % δεν έχουν,

- ημιεγκαταστημένοι: 15,8 % έχουν και 84,2 % δεν έχουν,
- διερχόμενοι: δεν έχουν
- μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς: δεν έχουν (100 %) **(βλέπε διάγραμμα 15: Ύπαρξη λουτρού σε σχέση με τον τρόπο εγκατάστασης).**

Θέρμανση

Δεν έχουν κανενός είδους θέρμανση οι διερχόμενοι σε ποσοστό 83,3 %, οι μόνιμα εγκατεστημένοι σε καταυλισμούς σε ποσοστό 41,3 %, οι ημιεγκατεστημένοι σε ποσοστό 31,5 % και 9,2 % από τους μόνιμα εγκατεστημένους σε σπίτια. Σύγχρονη θέρμανση διαθέτει μόνο το 19,4 % των μόνιμα εγκατεστημένων σε σπίτια και το 5,3 % των ημιεγκαταστημένων. Οι υπόλοιποι διαθέτουν ως επί το πλείστον σόμπες ξύλων και πετρελαίου.

Πλυντήριο ρούχων

Πλυντήριο ρούχων διαθέτει το 37,8 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια και το 10,5 % των ημιεγκαταστημένων.

Πλυντήριο πιάτων

Πλυντήριο πιάτων διαθέτει μόνο το 5,1 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια.

Τηλέφωνο

Ύπαρξη σταθερού τηλεφώνου:

- μόνιμοι σε σπίτια: 48,8 % έχουν, 51,2 % δεν έχουν,
- ημιεγκαταστημένοι: 10,5 % έχουν, 89,5 % δεν έχουν,
- διερχόμενοι: δεν έχουν,
- μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς: 5,4 % έχουν, 94,6 % δεν έχουν.

Κινητό τηλέφωνο έχει ποσοστό 7,8 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια, 8,7 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε καταυλισμούς, ένας από τους διερχόμενους και κανένας από τους ημιεγκαταστημένους του δείγματος.

Τηλεόραση

Το 70,6 % συνολικά του δείγματος έχει τηλεόραση, η οποία παίζει σημαντικό ρόλο και επιδρά στην κοινωνική εξέλιξη των Τσιγγάνων, αλλά και στη συμβίωσή τους με τους μη Τσιγγάνους. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ότι στην τσιγγάνικη κοινωνία υπάρχει άλλη ιεράρχηση των αναγκών από αυτή που υπάρχει στη μη τσιγγάνικη κοινωνία. Επιπλέον, οι συνθήκες διαβίωσης δεν υπόκεινται πάντα στην ελεύθερη επιλογή τους (π.χ ύπαρξη ή όχι τηλεόρασης), αλλά σχετίζονται με την ύπαρξη έργων υποδομής (π.χ. ανυπαρξία παροχής νερού και αποχέτευσης συνεπάγεται ανυπαρξία λουτρού, τουαλέτας). Έτσι, σε καταυλισμό που δεν διαθέτει τουαλέτα μπορεί να συναντήσει κανείς κεραίες για δορυφορική τηλεόραση, εάν φυσικά υπάρχει ηλεκτροδότηση.

Η ανάλυση κατά τρόπο εγκατάστασης είναι ενδεικτική:

- μόνιμοι σε σπίτια: 88 % έχουν τηλεόραση, 12 % δεν έχουν,
- ημιεγκαταστημένοι: 52,6 % έχουν τηλεόραση, 47,4 % δεν έχουν,
- διερχόμενοι: ένας στους 12 ερωτηθέντες είχε,

- μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς: 41,3 % έχουν, 58,7 % δεν έχουν (**βλέπε διάγραμμα 16: Ύπαρξη τηλεόρασης σε σχέση με τον τρόπο εγκατάστασης**).

Βίντεο έχουν μόνο οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, σε ποσοστό 26,7 %.

Λοιπά αγαθά

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της έρευνας, μόνο οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια έχουν αποκτήσει αγαθά που θεωρούνται πολυτελή για τους Τσιγγάνους ή έχουν άμεση σχέση με τη σύγχρονη τεχνολογία ή δεν έχουν άμεση σχέση με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής των Τσιγγάνων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ποσοστά που δηλώνουν ύπαρξη εξοχικού: 2,3 % (3 στην Αττική, 3 Αχαΐα και 1 Αιτωλοακαρνανία, όλοι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια), βιβλιοθήκης 9,2 % (10 Αττική, 7 Αχαΐα, 1 Ροδόπη, 1 Θεσσαλονίκη, 1 Αιτωλοακαρνανία, 1 Κέρκυρα, όλοι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια), υπολογιστή 2,3 % (5 Αττική, 2 Αχαΐα, όλοι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια).

Μουσικό όργανο έχει μόνο το 11,2 % του συνολικού δείγματος, το οποίο προέρχεται από τους μόνιμα εγκαταστημένους στα σπίτια και αναλογεί στο 17,5 % αυτών. Στερεοφωνικό διαθέτει το 32,4 % του συνολικού δείγματος, το οποίο κατά τρόπο εγκατάστασης κατανέμεται ως εξής:

- μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια: 45,2 % έχουν στερεοφωνικό, 54,8 % δεν έχουν,
- ημιεγκατεστημένοι: 21,4 % έχουν, 78,9 % δεν έχουν,
- διερχόμενοι: δεν έχουν,
- μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς: 8,7 % έχουν, 91,3 % δεν έχουν.

Αυτοκίνηση

Το 63,5 % δηλώνει ότι διαθέτει μεταφορικό μέσο, το 2,9 % δεν απαντά και το 33,55 % δηλώνει ότι δεν διαθέτει μεταφορικό μέσο **(βλέπε διάγραμμα 17: Ύπαρξη μεταφορικού μέσου)**

Για την πλειοψηφία των Τσιγγάνων το αυτοκίνητο είναι απαραίτητο για τη δουλειά τους και τον τρόπο της ζωής τους και δεν αποτελεί απαραίτητα σύμβολο πλούτου και ευημερίας. Γι' αυτό, εξάλλου, και η πλειοψηφία όσων διαθέτουν μεταφορικό μέσο ασκεί επαγγέλματα που απαιτούν συχνή μετακίνηση.

Για τους Τσιγγάνους το σύγχρονο αυτοκίνητο δεν είναι ένα απλό μεταφορικό μέσο, αλλά μετατρέπεται και σε κατοικία κατά τη διάρκεια της μετακίνησης και στους τόπους στάθμευσης ή προσωρινής εγκατάστασης. Η αυτοκίνηση τους δίνει την αίσθηση της ελευθερίας και παίζει σημαντικό ρόλο στην επαγγελματική τους ζωή, καθώς τους κάνει αυτοδύναμους και ευέλικτους και τους δίνει τη δυνατότητα πολλαπλασιασμού των αγορών τους.

Από αυτούς, λοιπόν, που διαθέτουν μεταφορικό μέσο μόνο το 17,2 % διαθέτει ΙΧ επιβατικό, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία 68,2 % έχει ημιφορτηγό και φορτηγό 9 %. Από όσους διαθέτουν ΙΧ επιβατικό, η πλειοψηφία (87,5 %) είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια.

Γ. 3. ζ. Εκπαιδευτική κατάσταση

Παρατηρείται ότι η πλειοψηφία του δείγματος είναι ηλικίας 18 μέχρι 47 ετών, δηλαδή άτομα νέα που βρίσκονται στην παραγωγική ηλικία.

- Το ποσοστό του οργανικού αναλφαβητισμού φτάνει στο 69,7 % (δεν πήγαν καθόλου σχολείο).
- Το ποσοστό του λειτουργικού αναλφαβητισμού φτάνει στο 14,9 % (παρακολούθησαν μέχρι 4 τάξεις).
- Το 10 % τελείωσε Δημοτικό (απολυτήριο Δημοτικού).
- Το 2,1 % τελείωσε Γυμνάσιο.
- 3 άτομα, δηλαδή ποσοστό 0,9 % τελείωσε το Λύκειο (**βλέπε διάγραμμα 18: Εκπαιδευτικό επίπεδο**).

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ο βαθμός του εκπαιδευτικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων με όσα αυτός συνεπάγεται.

Πρέπει να αναφερθεί ότι οι Τσιγγάνοι, ως λαός με μητρική γλώσσα τη ρομανί, μια προφορική γλώσσα -η οποία ακόμα στην Ελλάδα δεν έχει σύστημα γραφής– δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως αναλφάβητοι στη μητρική τους γλώσσα. Άρα, θεωρούνται αναλφάβητοι (σύμφωνα με τον ορισμό της UNESCO)⁸ στην κυρίαρχη γλώσσα της κοινωνίας, την ελληνική. Επομένως, το πολύ υψηλό ποσοστό (69,7 %) του δείγματος που δεν έχει πάει ποτέ του στο σχολείο αναφέρεται στο σχολείο της κυρίαρχης κοινωνίας, ένα σχολείο που μέχρι πρόσφατα δεν λάμβανε υπόψη τις τσιγγάνικες ιδιαιτερότητες. Το επίπεδο, λοιπόν, εκπαίδευσης των ενηλίκων σε σχέση με το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ χαμηλό.

Το να μην γνωρίζουν, όμως, ανάγνωση και γραφή ζώντας στην ελληνική κοινωνία, όπου οι συγκεκριμένοι κώδικες επικοινωνίας είναι απαραίτητοι στην ενημέρωση, την καθημερινή ζωή, την επιβίωση και

⁸ «Αναλφάβητος είναι όποιος δεν έχει αποκτήσει τις αναγκαίες γνώσεις και ικανότητες για την άσκηση όλων των δραστηριοτήτων για τις οποίες η γραφή, η ανάγνωση και η αριθμητική είναι απαραίτητες».

τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής τους, είναι γεγονός που **δημιουργεί διαφορετικές συνθήκες πρόσβασης στις απολαβές της σύγχρονης κοινωνίας, στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, αλλά και στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους.**

Η καταφατική απάντηση του 57,9 % στην ερώτηση για το αν θα ήθελαν να αποτυπωθεί γραπτά η τσιγγάνικη γλώσσα, δείχνει πιθανά τη συνειδητοποίηση από μέρους τους των πλεονεκτημάτων του γραπτού κώδικα επικοινωνίας. Επίσης, η απάντηση στην ερώτηση “Τι δουλειά θέλετε να κάνουν τα παιδιά σας;” είναι ενδεικτική, καθώς ένα ποσοστό 12,4 % θέλει τα παιδιά του να γίνουν επιστήμονες. Ακόμα, η σύνδεση της εκπαίδευσης με την καλύτερη εργασία στη σχετική ερώτηση (ερ. 37) που αποτυπώνεται με ένα ποσοστό 85 % καταδεικνύει τη συνειδητοποίηση εκ μέρους των Τσιγγάνων του ρόλου που μπορεί να παίξει η εκπαίδευση στη ζωή τους.

Χρειάζεται ενδεχομένως περαιτέρω έρευνα και ανάλυση των δυσκολιών που συναντούν σε καθημερινή βάση λόγω του αναλφαριθμητισμού, η οποία μπορεί να αιτιολογήσει και την προδιάθεσή τους απέναντι στη μάθηση των παιδιών τους.

Αιτίες μη φοίτησης ή διακοπής της φοίτησης στο σχολείο

Οι λόγοι που προβάλλονται για τη διακοπή ή τη μη φοίτηση στο σχολείο φαίνονται αρχικά να σχετίζονται με την αντίληψη των Τσιγγάνων για την εκπαίδευση και τον τρόπο της ζωής τους. Το 20 % απαντά ότι «οι Τσιγγάνοι τότε δεν πήγαιναν σχολείο», το 12,9 % «λόγω μετακινήσεων» και το 28,8 % αναφέρει «βγήκα για δουλειά». Ακόμη, ένα 3,2 % δηλώνει «σκηνίτες», 4,1 % προβάλλει ως λόγο τη φτώχεια και 1,2 % απαντά «ήθελα να παντρευτώ». Μόνο το 2,9 % αναφέρει προβλήματα στο σχολείο και ένα 1 % «άλλους λόγους».

Πόσοι, όμως, από τους λόγους που φαίνεται να σχετίζονται με την αντίληψή τους για την εκπαίδευση και το ρόλο της στην κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση είναι αληθινοί; Σε ποιο βαθμό πίσω απ’ αυτούς τους λόγους κρύβεται η αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να προσεγγίσει μια μη προνομιούχο ομάδα με

διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο; Βεβαίως, δεν πρέπει να παραβλέψει κανείς το σύστημα της κοινωνικοποίησης και τον τρόπο της εκπαίδευσης στην τσιγγάνικη κοινωνία, που γίνεται με την προφορική μεταφορά της γνώσης από γενιά σε γενιά. Επίσης, η απάντηση «βγήκα για δουλειά» σημαίνει άμεση κάλυψη βιοτικών αναγκών, κάτι που συνέβαινε ή συμβαίνει ακόμα και σε άλλες μη προνομιούχες ομάδες.

Ωστόσο, παραμένει ένα ανοικτό ερώτημα η στάση του εκπαιδευτικού συστήματος απέναντι σ' αυτές τις ομάδες και τα μέτρα που έχουν ληφθεί για να διευκολυνθεί η πρόσβαση των μη προνομιούχων ομάδων στην εκπαίδευση.

Φοίτηση στο σχολείο

Έχει δηλωθεί από τους γονείς ότι φοιτά στο σχολείο το 42,6 % των παιδιών και εφήβων (ηλικίας 6-17 ετών) του δείγματος. Το 68,24 % των παιδιών ηλικίας δημοτικού σχολείου -σύμφωνα με τις δηλώσεις των γονιών τους- φοιτά στο δημοτικό, το 14,4 % των παιδιών ηλικίας γυμνασίου φοιτά στο γυμνάσιο, ενώ **κανένας** από όσους έχουν ηλικία λυκείου δεν πηγαίνει στο λύκειο.

Από το ποσοστό των παιδιών που πηγαίνουν σχολείο, το 30 % εμφανίζεται με τακτική φοίτηση (πηγαίνουν, δηλαδή, κάθε μέρα σχολείο) και μόνο το 7,4 % εμφανίζεται με άτακτη φοίτηση. Αν, όμως, υπολογισθεί ότι το 62,6 % δεν δίνει απάντηση ή η απάντηση είναι ασαφής και ακατανόητη, γίνεται αντιληπτό ότι το ποσοστό των παιδιών που φοιτά περιοδικά στο σχολείο είναι ενδεχομένως σημαντικά μεγαλύτερο. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγεί και η κατάθεση της εμπειρίας των εκπαιδευτικών, τους οποίους το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων επιμόρφωσε στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών σεμιναρίων για τους εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, που πραγματοποιήθηκαν την ίδια περίπου χρονική περίοδο με το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας. Άλλωστε, τα αποτελέσματα αυτά είναι πολύ κοντά στα στοιχεία που υπάρχουν στην XXII Δ/ση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και

ανακοινώθηκαν στο Διεθνές Συμπόσιο που οργάνωσε η Γ.Γ.Λ.Ε. στην Αθήνα, σύμφωνα με τα οποία στην Ε.Ε.:

- μόνο το 30 % των παιδιών, στις καλύτερες περιπτώσεις, φοιτούν με σχετικά κανονικούς ρυθμούς στα αντίστοιχα σχολεία,
- μόνο ένα μικρό ποσοστό καταφέρνει να περάσει το κατώφλι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και
- το ποσοστό των αναλαβητών στους ενηλίκους ξεπερνά το 50 % και σε ορισμένες περιπτώσεις φτάνει το 80 % ή και το 100 %⁹.

Σημαντική είναι και η καταγραφή των στοιχείων που έγινε από τον τσιγγάνικο σύλλογο της Αγίας Βαρβάρας για τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων της περιοχής στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο (**βλέπε διαγράμματα 19, 20, 21: Στοιχεία για τη φοίτηση των τσιγγανοπαίδων στις εκπαιδευτικές βαθμίδες στην περιοχή της Αγίας Βαρβάρας, διάγραμμα 22: Φοίτηση στο σχολείο**).

Έτσι, τα αρχικά ποσοστά που αναφέρθηκαν έχουν σχετική σημασία, διότι όταν συνεκτιμηθούν με όλα τα άλλα, αυτό που προκύπτει είναι η εικόνα της περιοδικής ή άτακτης φοίτησης των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο.

Λόγοι διακοπής της φοίτησης στο σχολείο

Σ' αυτήν την ανοικτή ερώτηση επιχειρείται η διερεύνηση των αιτιών που οδηγούν τα τσιγγανόπαιδα να διακόψουν το σχολείο. Το 70,3 % των ερωτηθέντων δεν δίνει απάντηση. Από τις απαντήσεις που δίνει το υπόλοιπο ποσοστό (29,7 %) καταγράφονται 19 διαφορετικές αιτίες, οι οποίες μπορούν να ενταχθούν σε 3 βασικές κατηγορίες:

- ☞ **Αιτίες που συνδέονται με το εκπαιδευτικό σύστημα**, όπως «οι δάσκαλοι δεν προσέχουν τα γυφτόπουλα, τα χτυπούν», «είναι μακριά και επικίνδυνο να πηγαίνουν μόνα τους».

⁹ Γ.Γ.Λ.Ε., «Εκπαίδευση Τσιγγάνων-Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού», Διεθνές Συμπόσιο, 1996.

- ☞ **Αιτίες που συνδέονται με τον τρόπο ζωής των Τσιγγάνων και την αντίληψή τους για την εκπαίδευση**, όπως «για να παντρευτούν», «έπρεπε να δουλέψουν», «γιατί μετακινούμαστε», «δεν μάθαιναν τίποτα και σταμάτησαν».
- ☞ **Αιτίες που συνδέονται με τη στάση των Γκατζέ απέναντι στους Τσιγγάνους**, όπως «έχουν πρόβλημα με τα παιδιά των Γκατζέ, που δεν τα θέλουν στο σχολείο».

Είναι δύσκολο να καθορισθούν τα ποσοστά που αναλογούν στην κάθε κατηγορία. Απαντήσεις που φαίνεται ότι συνδέονται με τις πολιτισμικές συνήθειες των Τσιγγάνων, αν εξεταστούν με προσοχή, δείχνουν να υποκρύπτουν την αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί στις ιδιαιτερότητες των παιδιών μιας πολιτισμικής μειονότητας.

Σε άλλες περιπτώσεις, απαντήσεις που φαίνεται να αποδίδουν τις ευθύνες για τη διακοπή της φοίτησης στο σχολικό σύστημα και στο περιβάλλον γύρω από αυτό, όταν αναλυθούν, συνδέονται με τη στάση των ίδιων απέναντι στην εκπαίδευση και με τις προτεραιότητες που έχουν στη ζωή τους.

Συχνά, επίσης, παρουσιάζονται αιτίες διακοπής της φοίτησης που σχετίζονται με τις σχέσεις των Τσιγγάνων και μη Τσιγγάνων σε τοπικό επίπεδο. Ο βαθμός αποδοχής τους από την κυρίαρχη κοινωνία παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην ένταξη των τσιγγανοπαίδων στο σχολείο. Επιπλέον, οι γονείς αδυνατούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους στα μαθήματα, καθώς οι περισσότεροι είναι αναλφάβητοι.

Επίσης, τα τσιγγανόπαιδα που θέλουν να προχωρήσουν στις βαθμίδες της εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν την πίεση της ίδιας τους της ομάδας. Πολύ συχνά πρέπει να απαντήσουν στα ερωτήματα: “Τι θα τα κάνεις τα γράμματα; Μήπως θα βρεις καλύτερη δουλειά; Πάλι Γύφτος δε θα ’σαι;”. Η αντίληψη, λοιπόν, για την εκπαίδευση της δικής τους κοινωνικής ομάδας, στην οποία θέλουν να είναι αποδεκτοί, επηρεάζει σημαντικά την απόφασή τους για το αν θα συνεχίσουν στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο και στις υπόλοιπες εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Καθώς έρχονται από νωρίς σε επαφή με το χρήμα, επειδή συμμετέχουν στην εργασία των γονιών τους, έλκονται περισσότερο από αυτό παρά από το σχολείο. Από την άλλη, το περιεχόμενο σπουδών δεν είναι προσαρμοσμένο στα ενδιαφέροντά τους και δεν λαμβάνει υπόψη τα βιώματά τους και κυρίως τη μητρική τους γλώσσα, τη ρομανί. Η διαδικασία μάθησης στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι μακροχρόνια και δύσκολη και η τσιγγάνικη κοινότητα δεν συναινεί εύκολα να πηγαίνουν στο σχολείο τα μέλη της που φθάνουν σε ηλικία παντρειάς (από 14 ετών και πάνω).

Η επιτυχής εκπαιδευτική προσέγγιση των Τσιγγάνων θα πρέπει, λοιπόν, να συνδεθεί και με άλλους παράγοντες που την επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα.

Γ. 3. η. Στοιχεία της οικονομικής ζωής και συμπεριφοράς των Τσιγγάνων

Ένας από τους βασικούς στόχους της έρευνας ήταν η διερεύνηση των παραμέτρων που καθορίζουν τη στάση των Τσιγγάνων απέναντι στην επαγγελματική απασχόληση, στη χρήση του χρήματος και γενικότερα, η ανάλυση των παραγόντων που καθορίζουν την οικονομική τους δραστηριότητα. Όπως φαίνεται από όλες σχεδόν τις απαντήσεις και γενικά την ανάλυση των δεδομένων, το ενδιαφέρον των Τσιγγάνων επικεντρώνεται αφενός στην εξεύρεση τόπου εγκατάστασης, όπου δεν θα τους δημιουργούν προβλήματα οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες, και αφετέρου στην εξασφάλιση της επαγγελματικής τους απασχόλησης, η οποία θα τους οδηγούσε σε ένα επίπεδο ζωής πλησίον του ορίου της φτώχειας, όπως αυτό προσδιορίζεται στη χώρα μας (καθώς στην πλειοψηφία τους βρίσκονται πολύ κάτω του ορίου της φτώχειας).

Η έρευνα μέσω ερωτηματολογίων που πραγματοποιήθηκε στους αρχηγούς των οικογενειών, λαμβάνοντας ως βασική προϋπόθεση ότι η οικογένεια αποτελεί τον πυρήνα στη ζωή και τη δραστηριότητα των Τσιγγάνων, οδήγησε στην κατάστρωση ενός συνόλου ερωτήσεων, το οποίο θα έδινε τη δυνατότητα να αναδειχθούν σημαντικές πλευρές της δραστηριότητας και της οικονομικής ζωής των Τσιγγάνων.

Με αυτόν το στόχο η έρευνα σχετικά με τα «οικονομικά των Τσιγγάνων» αναζήτησε συγκεκριμένα στοιχεία από τη δραστηριότητά τους, την οικονομική συμπεριφορά τους και τις πεποιθήσεις τους, τα οποία να παρέχουν τη δυνατότητα στον ερευνητή να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα που να μπορούν να σκιαγραφήσουν τις γενικές -και όπου είναι δυνατόν τις ειδικές- κατευθύνσεις της οικονομικής ζωής και συμπεριφοράς των Τσιγγάνων. Έτσι, λοιπόν, η αναζήτηση στοιχείων περιστράφηκε γύρω από συγκεκριμένους παράγοντες που απεικονίζονται στο ερωτηματολόγιο και ταυτόχρονα αποτελούν και τα ερωτήματα-θεματικές ενότητες-ζητήματα, στα οποία καλείται να δώσει απάντηση η παρούσα έρευνα, και είναι:

- ◆ Το επίπεδο εκπαίδευσης, για να διαπιστωθεί αν αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης της οικονομικής δραστηριότητας και συμπεριφοράς.
- ◆ Η επαγγελματική απασχόληση τα τελευταία χρόνια, για να διαπιστωθεί το είδος της απασχόλησης των Τσιγγάνων σήμερα, η οικονομική τους δραστηριότητα (τομέας απασχόλησης) και η συχνότητα μεταβολής ή αλλαγής δραστηριότητας-δουλειάς.
- ◆ Ο βαθμός εξάρτησης ή συσχέτισης της σημερινής απασχόλησης των παιδιών σε σχέση με την επαγγελματική δραστηριότητα των γονέων, για να διαπιστωθεί ο βαθμός συνέχειας ή και προσαρμογής των Τσιγγάνων στα σημερινά οικονομικά δεδομένα και τους νόμους του σύγχρονου συστήματος παραγωγής και οικονομικής δομής της χώρας.
- ◆ Ο τρόπος άσκησης του επαγγέλματός τους τόσο σε σχέση με το χώρο όσο και σε σχέση με το αντικείμενο της δουλειάς και το μέσο

που χρησιμοποιούν.

◆ Η ικανοποίηση από την επαγγελματική τους δραστηριότητα και το επίπεδο διαβίωσης που αυτή εξασφαλίζει τόσο για τους ίδιους όσο και για την οικογένειά τους.

◆ Ο ρόλος της οικογένειας στην επαγγελματική απασχόληση και η εξάρτηση ή η αυτονομία στην άσκηση επαγγέλματος ή κάποιας δραστηριότητας μεταξύ των μελών της οικογένειας.

◆ Η αναζήτηση του βασικότερου στοιχείου ή στοιχείων που καθορίζουν την επιλογή της οικονομικής δραστηριότητας.

◆ Τι πιστεύουν ή τι θα επιθυμούσαν να έχουν ως εργαζόμενοι, που θα τους εξασφάλιζε καλύτερους όρους εργασίας. Το ερώτημα που τίθεται είναι το τι πιστεύουν σχετικά με το ρόλο του σχολείου στην επαγγελματική δραστηριότητα, καθώς και με το ρόλο των εργασιακών σχέσεων στο επίπεδο της βελτίωσης των οικονομικών τους ή της εργασίας τους.

◆ Ο τρόπος αποδοχής τους ως επαγγελματιών ή ως εργαζομένων από τους εργοδότες ή από το κοινωνικό σύνολο.

◆ Αναζήτηση των στοιχείων και προσδιορισμός των παραγόντων που αναλύουν και καθορίζουν την εμπορική δραστηριότητα των Τσιγγάνων, με βάση τη διαπίστωση ότι μεγάλο ποσοστό ή η πλειοψηφία των Τσιγγάνων ασχολείται με το εμπόριο και γενικά, με κάποια εμπορική δραστηριότητα.

Στο πλαίσιο αυτό αναζητείται:

- η νομιμότητα άσκησης επαγγέλματος,
- το είδος του εμπορίου που τους ενδιαφέρει περισσότερο,
- αν το σημερινό εμπόριο έχει σχέση με κάποια εμπορική δραστηριότητα που ασκούσε ο πατέρας ή η προηγούμενη γενιά (-ές),
- ο τρόπος άσκησης της εμπορικής δραστηριότητας,
- οι τυχόν ιδιαιτερότητες της εμπορικής δραστηριότητας που ασκούν οι Τσιγγάνοι σε σχέση με την αντίστοιχη από μη Τσιγγάνο,
- η αξία του χρήματος για τους Τσιγγάνους και ο τρόπος χρήσης του

στην εμπορική δραστηριότητα,

- η εικόνα των εμπόρων Τσιγγάνων έναντι των προμηθευτών και εργοδοτών και οι διαπραγματευτικές τους δυνατότητες,
- ♦ ποια η χρήση του χρήματος που αποκτάται από την επαγγελματική δραστηριότητα των Τσιγγάνων εμπόρων και μη εμπόρων,
- ♦ ποιο είναι το επίπεδο των μηνιαίων εισοδημάτων των Τσιγγάνων σε σχέση με τη δυνατότητα ικανοποίησης των αναγκών της οικογένειας, καθώς και σε σχέση με την επαγγελματική απασχόληση, με δεδομένη την ύπαρξη προβλήματος στον καθορισμό του εισοδήματος και μάλιστα από άτομα που δεν γνωρίζουν γράμματα και δεν έχουν σταθερό εισόδημα,
- ♦ ποια είναι η σχέση μεταξύ εισοδήματος και επιπέδου διαβίωσης, όπως καθορίζεται από το χώρο που διαμένουν και τις «ανέσεις»-διευκολύνσεις που έχουν.
- ♦ Τέλος, η διερεύνηση των στοιχείων που σκιαγραφούν συνολικά την οικονομική κατάσταση των Τσιγγάνων σε μία περίοδο που όλα «πρέπει» να λειτουργούν και να καθορίζονται από τους νόμους της αγοράς.

Η ανάλυση της οικονομικής συμπεριφοράς των Τσιγγάνων γίνεται στο πλαίσιο διερεύνησης των στοιχείων που χρήζουν ανάλυσης και που θα μπορούσαν να είναι χρήσιμα για την ολοκληρωμένη και αποτελεσματική υλοποίηση του προγράμματος της εκπαίδευσης των τσιγγανοπαίδων. Επίσης, για την ερμηνεία και κατανόηση της επαγγελματικής δραστηριότητας των Τσιγγάνων, καθώς και των στοιχείων που τη συνθέτουν θα πρέπει να θεωρηθούν οι Τσιγγάνοι ως μια κοινωνική ομάδα, η οποία αποτελεί μέρος του παραγωγικού ιστού της χώρας και είναι ενταγμένη στον τρόπο παραγωγής της, όπως αυτός έχει διαμορφωθεί μετά την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η οικονομία της χώρας χαρακτηρίζεται από μια συνεχή οικονομική κρίση, η οποία τα τελευταία χρόνια συνοδεύεται από αυξανόμενη ανεργία που είναι ήδη αυξημένη στην Ευρώπη από τη

δεκαετία του '70. Η σκιαγράφιση των βασικών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας, στην οποία θα πρέπει να ενταχθούν αναγκαστικά και οι Τσιγγάνοι με τις δραστηριότητες που αναπτύσσουν, θα πρέπει να περιοριστεί στα παρακάτω:

- ◆ Υπερβολικά αυξημένος τριτογενής τομέας. Ο τομέας των υπηρεσιών και ιδιαίτερα ο κλάδος του εμπορίου είναι υπερβολικά αυξημένος σε σχέση με το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας.
- ◆ Συνεχής μείωση του πρωτογενούς τομέα και συνεχιζόμενη γεωργική έξοδος.
- ◆ Συρρικνούμενος βιομηχανικός τομέας, ο οποίος αν και παράγει το διπλάσιο του γεωργικού τομέα, δεν είναι σε θέση στο πλαίσιο της διεθνοποίησης των αγορών να ανταπεξέλθει στον αυξανόμενο ανταγωνισμό. Συνεχής αποβιομηχανοποίηση της χώρας ακολουθούμενη από εξαγορά των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων από ξένα κεφάλαια. Συνεχής μείωση του προϊόντος της ελληνικής παραδοσιακής οικονομίας.
- ◆ Έντονη προσπάθεια αναδιάρθρωσης της γεωργικής παραγωγής με αυξανόμενη εκμηχάνιση της γεωργικής εκμετάλλευσης και με παράλληλη μείωση της γεωργικής απασχόλησης.
- ◆ Αύξηση της ανεργίας των νέων, κυρίως των ανειδίκευτων και των αποφοίτων Λυκείου.
- ◆ Μαζική είσοδος στη χώρα μεταναστών νόμιμων και παράνομων μετά το 1988-89 με αποτέλεσμα την υπερπροσφορά εργασίας, κυρίως ανειδίκευτης. Αυτή κατευθύνεται στην πλειοψηφία της στον πρωτογενή τομέα, μικρό μέρος της στη βιομηχανία και το υπόλοιπο στον τριτογενή τομέα, ως επί το πλείστον σε ανεπιθύμητες εργασίες, ευκαιριακές, εποχικές χωρίς ασφάλιση, με μικρές αμοιβές και ορισμένες φορές επικίνδυνες.

Μέσα σε αυτό το οικονομικό πλαίσιο είναι αναγκασμένοι να δραστηριοποιούνται οι Τσιγγάνοι, με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές εξελίξεις και τις καινούργιες οικονομικές συνθήκες. Ο εκσυγχρονισμός της οικονομίας και της χώρας, η βιομηχανοποίηση προϊόντων που παρήγαγαν οι Τσιγγάνοι, η μαζική παραγωγή, η

εισαγωγή προϊόντων στα οποία ήταν σχετικά ειδικευμένοι οι Τσιγγάνοι, καθώς και η υιοθέτηση στη χώρα των δυτικών καταναλωτικών προτύπων αναγκάζουν τους Τσιγγάνους να μεταβάλλουν τον τρόπο ζωής και να τον προσαρμόζουν στις νέες συνθήκες ενός αστικού προτύπου, με την αναζήτηση χώρου εγκατάστασης και δραστηριοποίησης στις παρυφές κυρίως των μεγαλουπόλεων. Η συγκέντρωση του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού στα αστικά κέντρα -ιδιαίτερα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης- και η δυνατότητα ανάπτυξης της ευκαιριακής απασχόλησης, των παραοικονομικών δραστηριοτήτων και γενικά της δυνατότητας εύρεσης κάποιας μορφής εργασίας, επέφερε ουσιαστικές αλλαγές στον τρόπο ζωής των Τσιγγάνων, οι οποίοι προσάρμοσαν την οικονομική τους και όχι μόνο συμπεριφορά στα νέα δεδομένα.

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σε Τσιγγάνους που είναι εγκαταστημένοι σε αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές και αντιπροσωπεύουν όλα τα είδη εγκατάστασης που παρατηρούνται στους Τσιγγάνους (μόνιμοι σε σπίτια, ημιεγκαταστημένοι, διερχόμενοι, μόνιμοι σε καταυλισμούς).

Ανάλυση των στατιστικών δεδομένων

Από το δείγμα που επιλέχθηκε για την έρευνα στους 10 νομούς της χώρας και σε σχέση με όλα τα είδη εγκατάστασης παρατηρείται ότι από τους ερωτηθέντες μόνο το 27,9 % έχει πάει στο σχολείο, ενώ το 72,1 % δεν έχει παρακολουθήσει ούτε μια τάξη του δημοτικού, δηλαδή περισσότερο από τα 2/3 του δείγματος δεν ξέρει να γράφει και να διαβάζει (**βλέπε πίνακα 3: Σχέση εκπαίδευσης και τρόπου εγκατάστασης των Τσιγγάνων**).

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, το 10 % των ερωτηθέντων έχει παρακολουθήσει σχολείο και έχει αποκτήσει απολυτήριο δημοτικού, το 2,1 % έχει απολυτήριο Γυμνασίου, ενώ μόλις το 0,9 % έχει τελειώσει το Λύκειο. Άρα, πρόκειται για ένα

δείγμα ατόμων με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, χωρίς κάποια ειδικότητα και χωρίς δυνατότητα να αποκτήσουν κάποια ειδικότητα ή κυριότερα μια τέχνη, όπως θα επιθυμούσαν για τους ίδιους, αλλά και για τα παιδιά τους, καθώς πρώτα θα έπρεπε να μάθουν να γράφουν και να διαβάζουν και στη συνέχεια να μάθουν μια τέχνη ή κάτι άλλο μέσα από ένα ταχύρρυθμο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ή μαθητεία. Με βάση, λοιπόν, το μορφωτικό τους επίπεδο είναι υποχρεωμένοι να ασκήσουν ένα επάγγελμα για το οποίο δεν χρειάζονται πολλές γραμματικές γνώσεις ή υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, όπως φαίνεται από τις εργασίες που κάνουν οι Τσιγγάνοι και απεικονίζονται στον πίνακα που ακολουθεί **(βλέπε πίνακα 4: Επαγγελματική απασχόληση)**. Έτσι, λοιπόν, το σύνολο σχεδόν των Τσιγγάνων ασκεί ελεύθερο επάγγελμα που κατά κανόνα έχει σχέση με τον τομέα των υπηρεσιών και κάποια μεταπρατική δραστηριότητα -κατά 50,3 % εμπορική- με όλη την ποικιλία που παρουσιάζει αυτός ο κλάδος.

Ποσοστό 3 % δεν μπορεί να καθορίσει το επάγγελμα που κάνει, ποσοστό 0,6 % δεν έχει σταθερό επάγγελμα και απασχολείται όπου βρει δουλειά -«ό,τι βρεθεί»-, ενώ σημαντικό ποσοστό 5,6 % εξασκεί ένα επάγγελμα το οποίο δεν μπορεί να ενταχθεί σε μία από τις κατηγορίες που φαίνονται στον παραπάνω πίνακα.

Το 44,9 % των Τσιγγάνων του δείγματος ασκεί ένα επάγγελμα το οποίο κατά κανόνα δεν ασκείται από μη Τσιγγάνο (μικροπωλητής λουλουδιών, χαρτομάντιλων, ρακοσυλλέκτης, «ό,τι βρεθεί», αχθοφόρος, επαιτεία κλπ.) και είτε είναι συμπληρωματικό των υπηρεσιών που προσφέρονται από νόμιμη απασχόληση είτε είναι υπηρεσίες που προκύπτουν ως νέο είδος απασχόλησης από την άνοδο του βιοτικού επιπέδου της χώρας. Η υιοθέτηση του καπιταλιστικού καταναλωτικού προτύπου αυξάνει τα χρήσιμα διαρκή καταναλωτικά αγαθά τα οποία απορρίπτονται μεν από κάποιες οικονομικές τάξεις, συλλέγονται όμως από ορισμένες χαμηλότερες και αποτελούν ανταλλάξιμο ή ακόμη και εμπορεύσιμο είδος γι' αυτές.

Παρατηρείται ότι το 41 % από τους Τσιγγάνους που έχουν πάει έστω και μια τάξη στο σχολείο ασχολείται με το εμπόριο, το 10,53 %

είναι εργάτες γης και το 12,53 % δηλώνουν άνεργοι. Το αντίστοιχο ποσοστό ανεργίας αυτών που δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο είναι 14,35 %, που σημαίνει ότι η ανεργία πλήττει σχεδόν εξίσου αυτούς που έχουν πάει σχολείο και αυτούς που δεν έχουν πάει (**βλέπε πίνακα 5: Σχέση εκπαίδευσης με απασχόληση**). Από αυτούς που έχουν πάει στο σχολείο σχεδόν το 80 % ασκούν ένα από τα επαγγέλματα τα οποία είναι περισσότερο προσαρμοσμένα ή αποδεκτά από την κοινωνία και εντάσσονται στο οικονομικό σύστημα της χώρας, όπως εργάτης γης, έμπορος (γυρολόγος ή με κατάστημα) μουσικός και υπάλληλος. Το σύνολο αυτών που δηλώνουν υπάλληλοι έχουν πάει σχολείο και το 75 % αυτών έχει απολυτήριο δημοτικού σχολείου.

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί με βάση τα παραπάνω δεδομένα ότι η πρόσληψη Τσιγγάνων σε σχέση εξαρτημένης εργασίας θα μπορούσε να βελτιωθεί, αρκεί να υπήρχε μεγαλύτερη προσφορά μορφωμένων Τσιγγάνων, δεδομένου ότι η απασχόληση τουλάχιστον στον ιδιωτικό τομέα απαιτεί τις στοιχειώδεις γνώσεις γραφής και ανάγνωσης. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει ότι αν οι Τσιγγάνοι είχαν τελειώσει τουλάχιστον το δημοτικό, θα είχαν εξασφαλίσει απασχόληση, δεδομένου ότι η αγορά εργασίας δεν λειτουργεί αποκλειστικά με βάση τις «γραμματικές γνώσεις» ούτε αξιοκρατικά. Το κριτήριο των γραμματικών γνώσεων είναι βέβαιο ότι βαραίνει στην επαγγελματική δραστηριότητα, αν αξιολογηθεί η απάντηση που δόθηκε από τη συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων στη σχετική ερώτηση: «Αν ήξερες περισσότερα γράμματα πιστεύεις ότι θα είχες καλύτερη δουλειά;». Το 85 % δηλώνει ότι θα μπορούσε να έχει καλύτερη δουλειά, σε αντίθεση με το 6,5 % που απαντά αρνητικά ως προς την προϋπόθεση των γραμματικών γνώσεων για την εξασφάλιση καλύτερης δουλειάς, ενώ το 8,5 % δεν έχει άποψη για το ρόλο της εκπαίδευσης στην επαγγελματική δραστηριότητα (**βλέπε πίνακα 6: Προσδοκία για το ρόλο της εκπαίδευσης στην επαγγελματική απασχόληση**).

Είναι ενδιαφέρον να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο

αντιμετωπίζεται η παραπάνω ερώτηση από κάθε κατηγορία εργαζομένων, καθώς και σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο το οποίο έχουν οι ερωτώμενοι. Από αυτούς που έχουν πάει σχολείο - έστω και μία τάξη του δημοτικού- το 83,2 % αναγνωρίζει την αξία του σχολείου στην επαγγελματική σταδιοδρομία και δηλώνει ότι θα ήθελε να «γνωρίζει περισσότερα γράμματα». Υπάρχει, όμως, ένα σημαντικό ποσοστό αναλφαβήτων που δείχνει ότι δεν έχει πειστεί για την αξία του σχολείου ή είναι απογοητευμένο από τη μέχρι τώρα επαγγελματική απασχόληση σε σχέση με τα γράμματα που έμαθε. Όσο μάλιστα υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο έχει κατακτήσει, τόσο λιγότερο πιστεύει ότι ένα υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από αυτό που κατέχει θα βοηθούσε στην καλύτερη επαγγελματική του αποκατάσταση. Φτάνουμε έτσι στο σημείο το 66,7 % των αποφοίτων του Λυκείου να δηλώνει ότι είναι μικρός ο ρόλος της εκπαίδευσης στην επαγγελματική τους αποκατάσταση. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 100 % των αποφοίτων του Γυμνασίου δηλώνουν ότι θα είχαν καλύτερη δουλειά, αν είχαν τελειώσει υψηλότερη βαθμίδα εκπαίδευσης (**βλέπε πίνακα 7: Προσδοκία για το ρόλο της εκπαίδευσης στην επαγγελματική απασχόληση, σε σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο των ερωτηθέντων**). Από αυτούς που έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις του Δημοτικού ή δεν έχουν φοιτήσει «καθόλου» στο σχολείο, το ποσοστό που απαντά θετικά αποτελεί τη συντριπτική πλειοψηφία.

Με δεδομένο ότι οι απόφοιτοι Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου αποτελούν μικρό ποσοστό του δείγματος και αυτό ανταποκρίνεται στα πραγματικά ποσοστά μόρφωσης του τσιγγάνικου πληθυσμού, θα πρέπει να σημειωθεί ότι για τους αναλφάβητους είναι προφανής η προσδοκία καλύτερης δουλειάς μέσα από την εκπαίδευση, επειδή θεωρούν ότι ο επαγγελματικός τους αποκλεισμός από την αγορά εργασίας οφείλεται στην ανυπαρξία εκπαίδευσής τους. Από την πλευρά των αποφοίτων του Δημοτικού, του Γυμνασίου και κυρίως του Λυκείου, η αρνητική απάντηση προφανώς οφείλεται είτε στην κατάρριψη του μύθου που θέλει όποιον «ξέρει γράμματα να βρίσκει

δουλειά» -αφού τα κριτήρια ένταξης και επαγγελματικής αποκατάστασης αφενός δεν είναι αξιοκρατικά, αφετέρου δεν στηρίζονται στο μορφωτικό επίπεδο- είτε στο ότι θεωρούν, όντας ενταγμένοι στην αστική παραγωγική διαδικασία, ότι απαιτείται εξειδίκευση για την ένταξη στην αγορά εργασίας, γεγονός που δεν προσφέρουν η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Όσοι πάλι απαντούν αρνητικά στην παραπάνω ερώτηση αναφέρονται κυρίως στην επαγγελματική τους αποκατάσταση, παραβλέποντας τη διάσταση της εκπαίδευσης ως μέσο ένταξης τους στην κοινωνία.

Παρατηρώντας τη σχέση του επαγγέλματος με την προσδοκία καλύτερης δουλειάς μέσω της εκπαίδευσης, τότε διαπιστώνεται ότι οι περισσότερες κατηγορίες επαγγελματιών απαντούν κατά 100 % “ναι” στην ερώτηση «Αν ξέρατε περισσότερα γράμματα θα εξασφαλίζατε καλύτερη δουλειά;». Διαφοροποιούνται μόνο οι «εργάτες γης» που δηλώνουν κατά 90 % “ναι”, οι «γυρολόγοι έμποροι» κατά 91,51 %, οι ιδιοκτήτες καταστήματος κατά 89 % και οι ρακοσυλλέκτες κατά 82 %.

Σημαντική είναι η διαφοροποίηση των υπαλλήλων που θεωρούν κατά 50 % ότι οι περισσότερες γνώσεις εξασφαλίζουν καλύτερη δουλειά. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι υπάλληλοι έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις ή έχουν απολυτήριο Δημοτικού, κατά 50 % θεωρούν ότι η επιπλέον εκπαίδευση δεν προσφέρει περισσότερες πιθανότητες εύρεσης καλύτερης δουλειάς. Οι Τσιγγάνοι αυτοί έχουν ενταχθεί στο σύστημα παραγωγής της χώρας και έχουν διαπιστώσει ότι υπάρχουν άλλα κριτήρια πέραν της μόρφωσης που συμβάλλουν στην κατάκτηση καλύτερης δουλειάς στην αγορά εργασίας.

Στην κλειστή ερώτηση στην οποία τους ζητήθηκε να εκφράσουν τις επιθυμίες και τα όνειρα για την επαγγελματική ενασχόληση των παιδιών τους -ξεχωριστά για τα αγόρια και τα κορίτσια- επιλέγοντας μια απάντηση μεταξύ τριών ή να διατυπώσουν μια άλλη επιθυμία τους, είναι εντυπωσιακό ότι ποσοστό 11,8 % απαντά «ό,τι θέλουν αυτά», ενώ ένα υψηλό ποσοστό 43,8 % προτιμούν να μάθουν τα παιδιά τους μια τέχνη (**βλέπε διάγραμμα 23: Επιθυμία**

επαγγελματικής ενασχόλησης των παιδιών τους). Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι στα επαγγέλματα των Τσιγγάνων όπως έχουν καταγραφεί παρακάτω, απουσιάζουν σχεδόν τα παραδοσιακά επαγγέλματα που βασίζονται στη γνώση μιας τέχνης π.χ. δεν συναντάμε πια καλαθοποιούς, γανωματήδες / χαλκοτέχνες, σιδεράδες κτλ. Ωστόσο, οι γονείς εκφράζουν την επιθυμία να μάθουν τα παιδιά τους μια τέχνη χωρίς να προσδιορίζουν τι είδους τέχνη.

Από τους υπόλοιπους ερωτηθέντες, ποσοστό 12,1 % επιθυμεί να ακολουθήσουν τα παιδιά τους το δικό τους επάγγελμα (το 50 % των μουσικών και το 58 % των γυρολόγων) και ποσοστό 12,4 % -που θεωρείται σημαντικό- επιθυμεί να γίνουν τα παιδιά τους επιστήμονες. Οι γονείς που εκφράζουν την επιθυμία να γίνουν τα παιδιά τους επιστήμονες στην πλειοψηφία τους (42,9 %) δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο, σε ποσοστό 2,4 % έχουν φοιτήσει στην Πρώτη δημοτικού, 7,1 % μέχρι και τη Δευτέρα δημοτικού, 4,8 % μέχρι και την Τρίτη, 7,1 % μέχρι και την Τετάρτη, 21,4 % έχουν απολυτήριο Δημοτικού και 11,9 % έχουν απολυτήριο Γυμνασίου. Οι γονείς αυτοί είναι κυρίως γυρολόγοι, άνεργοι, υπάλληλοι και οι ναυτικοί (2) του δείγματος.

Το θρήσκευμα φαίνεται να μην σχετίζεται με το είδος της επαγγελματικής απασχόλησης, δεδομένου ότι η κατανομή είναι σχεδόν ίδια και οι τυχόν διαφοροποιήσεις οφείλονται στον τόπο διαμονής των Τσιγγάνων, κυρίως αυτών που κατοικούν σε αστικές ή σε αγροτικές περιοχές.

Όσον αφορά τη συνέχιση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων από γενιά σε γενιά, η οποία προκύπτει από το συσχετισμό του επαγγέλματος του πατέρα και του επαγγέλματος του παιδιού, παρατηρείται προσαρμογή στον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού. Συγκεκριμένα, υπάρχουν επαγγέλματα που εγκαταλείπονται από τα παιδιά, όπως του «γανωτή» ως αποτέλεσμα της ανόδου του βιοτικού επιπέδου και του εκσυγχρονισμού, του «ζωέμπορου» ως αποτέλεσμα της εκμηχάνισης των αγροτικών δραστηριοτήτων και καλλιεργειών, του «καρεκλοποιού», τα παιδιά του οποίου έγιναν

γυρολόγοι έμποροι, με τη διαφορά ότι πωλούν και δεν επισκευάζουν καρέκλες, προσαρμοζόμενοι στις ανάγκες του εμπορίου και του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού.

Ένα άλλο επάγγελμα που τείνει να εξαφανιστεί είναι το επάγγελμα του καλαθοποιού, καθώς υπάρχει αφενός έλλειψη ζήτησης και αλλαγή στον τρόπο χρήσης των καλαθιών και αφετέρου εισαγωγή καλαθιών με νέα σχέδια από την Άπω Ανατολή σε άκρως ανταγωνιστική τιμή. Ενδεικτικό είναι ότι τα παιδιά των καλαθοποιών κατά 44 % δηλώνουν «εργάτες γης», 20 % «παλαιοπώλες-ρακοσυλλέκτες» και 16 % «γυρολόγοι έμποροι» **(βλέπε πίνακα 8: Επαγγελματική απασχόληση παιδιών και γονιών).**

Οι κατηγορίες επαγγελματιών που φαίνεται να συνεχίζονται από γενιά σε γενιά είναι αυτές του «εργάτη γης», του «γυρολόγου εμπόρου», όπου κατά 60 % τα παιδιά συνεχίζουν το επάγγελμα των γονιών τους, και βέβαια του ιδιοκτήτη καταστήματος και του μουσικού, επαγγέλματα πλήρως ενταγμένα στο ελληνικό σύστημα παραγωγής. Άρα, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς με βάση τα παραπάνω ότι υπάρχει σαφώς προσαρμογή των Τσιγγάνων στο ελληνικό σύστημα παραγωγής, την οποία τους επιβάλλει η συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού και το «νέο» καπιταλιστικό πρότυπο μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης. Αυτό αποδεικνύεται τόσο από την εγκατάλειψη επαγγελματιών που δεν έχουν πλέον αντικείμενο λόγω τεχνολογικής και οικονομικής προόδου, όσο και από τη συνέχιση των επαγγελματιών που ασκεί η πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού, με τις λειτουργικές ιδιαιτερότητες που τα χαρακτηρίζουν όταν ασκούνται από Τσιγγάνους.

Όσον αφορά το χρόνο άσκησης του σημερινού επαγγέλματος, φαίνεται ότι δεν υπάρχει μεγάλη κινητικότητα αφού το 39 % έχει την ίδια επαγγελματική απασχόληση περισσότερο από 10 χρόνια, ενώ το 34,4 % δεν έχει απαντήσει στην ερώτηση. Τέλος, το 20,8 % ασκεί το σημερινό επάγγελμα λιγότερο από 5 χρόνια, ενώ το 20,0 % έκανε πάντα περίπου την ίδια δουλειά, σχετικά μεγάλο ποσοστό για μια

κατηγορία πληθυσμού που δεν έχει σχέσεις εξαρτημένης εργασίας. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που δεν απαντούν για πόσο καιρό ασκούν το επάγγελμά τους είναι γυρολόγοι έμποροι και εργάτες γης.

Σχετικά με το είδος του επαγγέλματος που ασκούν και το χρόνο που απαιτείται για μετακινήσεις, παρατηρείται ότι μόνο το 28,24 % χρειάζεται να μετακινείται για να ασκεί το επάγγελμά του, ενώ για το 65 % η μετακίνηση δεν είναι αναγκαία. Από αυτούς που απαιτείται να μετακινούνται για τη δουλειά τους το 31,3 % είναι εργάτες γης, το 36,46 % είναι έμποροι γυρολόγοι και το υπόλοιπο 6,25 % είναι ρακοσυλλέκτες **(βλέπε πίνακα 9: Επαγγελματικές μετακινήσεις)**.

Το 75 % από αυτούς που εργάζονται δεν αλλάζει συχνά δουλειά. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων έχουν μόνιμη δουλειά ως έμποροι γυρολόγοι και ως εργάτες γης. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που αλλάζουν συχνά δουλειά είναι άνεργοι, οι οποίοι δεν έχουν βρει τα τελευταία χρόνια κάποια συγκεκριμένη απασχόληση, και έμποροι γυρολόγοι, οι οποίοι δεν αλλάζουν δουλειά, αλλά αντικείμενο εμπορίου–προϊόν **(βλέπε πίνακα 10: Αλλαγή δουλειάς)**.

Σχετικά με την κοινωνική ασφάλιση που παρέχεται στους Τσιγγάνους η κατάσταση είναι απογοητευτική, δεδομένου ότι το 61 % δηλώνει ότι έχει κάποιου είδους ασφάλιση. Το 39 % δηλώνει ότι δεν έχει ασφάλιση και αυτό είναι φυσιολογικό αφού ένα αντίστοιχο ποσοστό δεν δηλώνει το επάγγελμα που ασκεί νόμιμα ή και παράνομα. Επιπλέον, η κοινωνική ασφάλιση παρέχεται σε δηλωμένους επαγγελματίες και μάλιστα όταν αυτοί αναλαμβάνουν να πληρώσουν τα έξοδα της ασφάλισης. Με δεδομένο, λοιπόν, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των Τσιγγάνων είναι ελεύθεροι επαγγελματίες με χαμηλά έσοδα, δεν έχουν τη δυνατότητα και πολλές φορές τη γνώση -λόγω έλλειψης ενημέρωσης- να αναλάβουν την πληρωμή των εισφορών, για να εξασφαλίσουν την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών.

Τα μεγαλύτερα ποσοστά ασφάλισης κατά επάγγελμα, που είναι πάνω από το ποσοστό του συνόλου του δείγματος, είναι οι υπάλληλοι (100 %), οι αχθοφόροι (78 %), οι μουσικοί (73 %), οι

ιδιοκτήτες καταστήματος (89 %). Οι εργάτες γης και οι γυρολόγοι έμποροι, που αποτελούν το 50 % σχεδόν του συνόλου του δείγματος έχουν χαμηλά ποσοστά ασφάλισης, 19 % και 25 % αντίστοιχα, που επαληθεύουν το παραπάνω συμπέρασμα. Στο πλαίσιο της εξασφάλισης «μεροκάματου» είναι αναγκασμένοι να αναζητήσουν εργασία με οποιεσδήποτε υποχωρήσεις απαιτούνται εκ μέρους τους αρκεί να φανούν κατάλληλοι και κυρίως φτηνοί για τον εργοδότη **(βλέπε πίνακα 11: Ύπαρξη κοινωνικής ασφάλισης)**. Από αυτούς που είναι ασφαλισμένοι ένα μεγάλο ποσοστό που φθάνει το 38 % δεν γνωρίζει την ασφάλιση που έχει. Από όσους δηλώνουν ότι έχουν κοινωνική ασφάλιση, προκύπτουν οι εξής κατηγορίες ασφάλισης:

- Ιδιωτική ασφάλιση,
- ΝΑΤ,
- ΙΚΑ,
- ΙΚΑ & ιδιωτική,
- ΟΓΑ,
- Κοινωνική Πρόνοια,
- ΤΕΒΕ **(βλέπε πίνακα 12: Είδος κοινωνικής ασφάλισης σε σχέση με το επάγγελμα)**.

Από αυτούς που δηλώνουν ασφαλισμένοι σε κάποιον οργανισμό το 31,2 % παίρνει επίδομα πρόνοιας, ενώ το 17 % είναι ασφαλισμένο στον ΟΓΑ. Το 53,3 % των εργατών γης είναι ασφαλισμένο στον ΟΓΑ, το 13,3 % δηλώνει ως κοινωνική ασφάλιση την Κοινωνική Πρόνοια, ενώ υπάρχει και ένας αγρότης ο οποίος έχει ιδιωτική ασφάλιση, αλλά είναι και ιδιοκτήτης γης. Ένα ποσοστό 46,7 % των εργατών γης εργάζεται χωρίς ασφάλιση και βέβαια δεν έχει τη δυνατότητα να πληρώσει τα ασφάλιστρα από το μεροκάματο που παίρνει.

Από τους ασφαλισμένους στο ΙΚΑ, το 50 % είναι υπάλληλοι, το 12,5 % δηλώνουν άνεργοι - γι' αυτό και μπορούν να καταγραφούν ως άνεργοι, το 25 % είναι αχθοφόροι και το υπόλοιπο 12,5 % είναι γυρολόγοι έμποροι. Από τους τελευταίους το 47 % δεν γνωρίζει τι ασφάλιση έχει, ενώ μόνον το 11,8 % είναι ασφαλισμένο στο Τ.Ε.Β.Ε., που σημαίνει ότι μόνο αυτό το ποσοστό ασχολείται και ασκεί νόμιμα

το επάγγελμα, δεδομένου ότι η άδεια του εμπόρου απαιτεί αυτόματα ασφάλιση στο T.E.B.E. Προφανώς το ποσοστό των εμπόρων που δηλώνει ότι είναι ασφαλισμένο, αλλά δεν απαντά πού είναι ασφαλισμένο, γνωρίζει ότι ασκεί παράνομα αυτό το επάγγελμα, αλλά δεν θέλει προφανώς να το δηλώνει - ίσως από φόβο, ίσως από προσδοκία ότι κάποτε θα του δοθεί άδεια ασκήσεως της εμπορικής δραστηριότητας.

Το 80 % των καταστηματάρχων είναι ασφαλισμένοι στο T.E.B.E. και το ΙΚΑ και ένας έχει ταυτόχρονα και ιδιωτική ασφάλιση. Από τους δύο (2) ναυτικούς μόνο ο ένας είναι ασφαλισμένος στο ΝΑΤ, ο άλλος εργάζεται ως ναυτικός ανασφάλιστος, όπως κατά κανόνα εργάζονται οι αλλοδαποί στον ελληνικό στόλο.

Από αυτούς που είναι στην Πρόνοια και παίρνουν κάποιο επίδομα το 33 % είναι έμποροι γυρολόγοι και το 27,4 % είναι ρακοσυλλέκτες- μικροπωλητές.

Όσον αφορά τον τρόπο μετακίνησης των Τσιγγάνων, το 63,5 % διαθέτει μεταφορικό μέσο, το 2,9 % δεν απαντά, ενώ το 33,5 % δηλώνει ότι δεν διαθέτει μεταφορικό μέσο. Οι κατηγορίες επαγγελματιών που απαιτούν συχνή μετακίνηση είναι αυτές που σε μεγαλύτερο ποσοστό διαθέτουν μεταφορικό μέσο. Έτσι, λοιπόν, το 90 % των γυρολόγων εμπόρων διαθέτει μεταφορικό μέσο, το 67 % των μικροπωλητών, το 89 % των ιδιοκτητών καταστήματος και το 55 % των εργατών γης. Η πλειοψηφία όσων δεν έχουν κάποιο επάγγελμα ή δεν δηλώνουν επάγγελμα δεν διαθέτει μεταφορικό μέσο, όπως το 100 % αυτών που δηλώνουν «ό,τι βρεθεί», το 100 % των επαιτών, το 63 % των ανέργων, το 50 % των μουσικών και το 43 % αυτών οι οποίοι δηλώνουν «άλλο» επάγγελμα. Από αυτούς που δηλώνουν ότι διαθέτουν μεταφορικό μέσο, το 5 % έχει περισσότερα από ένα μεταφορικά μέσα. Παρατηρείται ότι καμία οικογένεια του δείγματος δεν διαθέτει το παραδοσιακό τους μεταφορικό μέσο, το κάρο, το οποίο μπορεί να συναντήσει κανείς -σπανίως όμως- ακόμα και σήμερα σε αγροτικές περιοχές.

Η εγκατάλειψη των επαγγελματιών που δεν απαιτούσαν για την

άσκησή τους μεταφορικό μέσο, όπως καρεκλάς, γανωματής, καλαθοποιός, και η είσοδος των Τσιγγάνων στο εμπόριο που απαιτούσε για την άσκησή του μεταφορικό μέσο, επέβαλε την προσαρμογή των Τσιγγάνων στα νέα δεδομένα και τις σύγχρονες απαιτήσεις του εμπορίου, όπως η γρήγορη μετακίνηση και η αλλαγή του εμπορεύματος, ανάλογα με την περιοχή, την εποχή και τις ανάγκες.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο στην αγορά μεταφορικού μέσου είναι η ανάγκη εξασφάλισης καλύτερων όρων εμπορίας με την προμήθεια μεγάλου όγκου και βάρους εμπορευμάτων, καθώς και η ανάγκη κάλυψης μεγάλων αποστάσεων τόσο για την προμήθεια εμπορεύματος από την πηγή, όσο και για τη «γρήγορη» πώληση στον τόπο που χρειάζεται, με τις καλύτερες συνθήκες, όπως συμμετοχή σε «παζάρια», λαϊκές αγορές και εμποροπανηγύρεις. Είναι σημαντικό για τους γυρολόγους εμπόρους, καθώς και για τους μικροπωλητές, να μπορούν να καλύπτουν μεγάλες αποστάσεις, για να πωλούν μεγάλες ποσότητες εμπορεύματος, καθώς και να εξασφαλίζουν ανταγωνιστικούς όρους εμπορίου σε σχέση με τους μη Τσιγγάνους εμπόρους.

Τέλος, ένας σημαντικός λόγος αγοράς μεταφορικού μέσου είναι και η δυνατότητα που αυτό παρέχει για τη μεταφορά των περιουσιακών στοιχείων, τα οποία θα πρέπει να μεταφέρουν μαζί τους σε κάθε μετακίνηση. Επίσης, η αναζήτηση εργασίας επιβάλλει τη μετακίνηση για μικρά ή μεγάλα χρονικά διαστήματα και τη μεταφορά όλων των μελών της οικογένειας και όλων των περιουσιακών στοιχείων.

Τα μέσα μεταφοράς που οι Τσιγγάνοι χρησιμοποιούν περισσότερο είναι το ημιφορητό, το Ι.Χ επιβατηγό, το φορητό, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

ΕΙΔΟΣ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ	%
Μηχανάκι	9	3,9
ΙΧ επιβατηγό	40	17,2
Ημιφορτηγό	160	68,6
Φορτηγό	21	9,0
Αγροτικό	10	4,3
Τρίκυκλο μηχανάκι	2	0,9
Άλλο μέσο	1	0,4
ΣΥΝΟΛΟ	233	100

Οι υλικές απολαβές από την εργασία των Τσιγγάνων παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς καθορίζουν το βιοτικό τους επίπεδο. Συγκεκριμένα, η προσπάθεια για εξασφάλιση κάποιας δουλειάς και η συνεχής αναζήτηση επαγγελματικής απασχόλησης φαίνεται να συναρτάται άμεσα με την ικανοποίηση βασικών αναγκών επιβίωσης. Στην ερώτηση «Από τη δουλειά που κάνετε κερδίζετε τόσα χρήματα, όσα σας χρειάζονται για να ζήσετε την οικογένειά σας;», μόνο το 21,8 % των οικογενειών απαντούν θετικά, ενώ το υπόλοιπο 78,2 % απαντά αρνητικά.

Σε όσους απαντούν θετικά στην ερώτηση παρατηρείται διαφοροποίηση ανάλογα με το επάγγελμα. Αυτοί που φαίνεται να κερδίζουν ένα ικανοποιητικό ποσό από τη δουλειά τους είναι οι ιδιοκτήτες καταστήματος -το 61,1 % απαντά θετικά- και οι γυρολόγοι έμποροι, κατά 37,3 %. Όσο περισσότερο ασταθές είναι το επάγγελμα, ευκαιριακό, με συνεχείς αλλαγές («ό,τι βρεθεί») τόσο οι απαντήσεις στην ερώτηση είναι καθολικά αρνητικές.

Η απάντηση στην παραπάνω ερώτηση έχει άμεση σχέση με τα μέλη της οικογένειας που δουλεύουν στην ίδια δουλειά με τον πατέρα ή κάνουν δική τους δουλειά, τα χρήματα όμως που κερδίζουν

υπολογίζονται στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Από την ανάλυση φαίνεται ότι στο οικογενειακό περιβάλλον το 65,3 % των οικογενειών έχουν περισσότερα από ένα μέλη που συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, ενώ υπάρχει ένα αρκετά υψηλό ποσοστό οικογενειών (34,7 %), όπου εργάζεται αποκλειστικά ο πατέρας για να ζήσει την οικογένειά του, αφού τα παιδιά είτε είναι μικρά, είτε δεν μπορούν να δουλέψουν.

Ένα αρχικό συμπέρασμα θα ήταν το εξής: αφού το 78,2 % των οικογενειών δεν κερδίζει τόσα χρήματα ώστε να μπορεί να ζήσει την οικογένειά του και υπάρχει ποσοστό 65,3 % οικογενειών στις οποίες δουλεύουν από 1 έως και τα 9 παιδιά για να ζήσει η οικογένεια -όπως φαίνεται από την ανάλυση των στοιχείων, αυτό αφορά κυρίως τις οικογένειες των γυρολόγων εμπόρων-, τότε είναι δύσκολο το σχολείο να προσελκύσει τα τσιγγανόπαιδα, γιατί οι ανάγκες επιβίωσης είναι ασύγκριτα μεγαλύτερες από τις ανάγκες εκπαίδευσης.

Το χαμηλό οικονομικό επίπεδο, λοιπόν, επιβάλλει την απασχόληση όσο το δυνατόν περισσότερων μελών για να μπορούν να αυξήσουν οι οικογένειες τα έσοδά τους. Άρα, βασική προϋπόθεση για την προσέλκυση των παιδιών στο σχολείο είναι η στήριξη του οικογενειακού εισοδήματος με κάποιο τρόπο, ώστε να απελευθερωθεί το παιδί της σχολικής ηλικίας από την ανάγκη για εργασία.

Το 32,5 % των οικογενειών έχουν τουλάχιστον ένα μέλος που δουλεύει εκτός από τον πατέρα και τη μητέρα. Από αυτές το 43 % είναι οικογένειες γυρολόγων εμπόρων, το 16,4 % εργατών γης και το 15 % ρακοσυλλεκτών, δηλαδή οικογένειες που παρουσιάζουν μεγάλη κινητικότητα, όπως φάνηκε στην παραπάνω ανάλυση των σχετικών στοιχείων.

Στο 18,24 % των οικογενειών υπάρχουν τουλάχιστον δύο μέλη που εργάζονται και συμβάλλουν στο οικογενειακό εισόδημα και το μεγαλύτερο ποσοστό αφορά οικογένειες γυρολόγων εμπόρων, ρακοσυλλεκτών, εργατών γης και ιδιοκτητών καταστήματος, στις οποίες τα μέλη εργάζονται ως υπάλληλοι.

Τέλος, στο 7,65 % των οικογενειών εργάζονται τουλάχιστον τρία μέλη, συνεισφέροντας στο οικογενειακό εισόδημα, και 70 % αυτών είναι οικογένειες γυρολόγων εμπόρων, ρακοσυλλεκτών και ανέργων (**βλέπε πίνακα 14: Επαγγελματική απασχόληση των μελών της οικογένειας**). Οι οικογένειες στις οποίες εργάζονται από 4-9 μέλη και συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα είναι κατά κανόνα οικογένειες εργατών γης, γυρολόγων και σε μικρότερο ποσοστό ανέργων.

Από τις οικογένειες τώρα στις οποίες εργάζονται τα μέλη τους, το 61,2 % βοηθά τον πατέρα στη δουλειά του και είναι φυσικό, αφού αφορούν, όπως είδαμε, κυρίως οικογένειες εμπόρων, ρακοσυλλεκτών και εργατών γης. Ένα ποσοστό 28,6 % κάνει δική του δουλειά και συνεπώς, δεν βοηθά στη δουλειά των γονιών. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η πλειοψηφία αυτών που κάνουν δική τους δουλειά δεν αλλάζει και αντικείμενο δουλειάς από αυτό που έχει ο πατέρας τους.

Από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι τα παιδιά των γυρολόγων εμπόρων που κάνουν δική τους δουλειά ή αυτά των εργατών γης ασχολούνται αντίστοιχα με το γυρολογικό εμπόριο και τη γη, αλλά ανεξάρτητα από τους γονείς τους. Βέβαια, τα επαγγέλματα αυτά παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά συνέχειας στη ζωή των Τσιγγάνων, όπως φάνηκε στην παραπάνω σχετική ανάλυση. Τέλος, υπάρχει και ένα ποσοστό 10,2 % οικογενειών, τα μέλη των οποίων εργάζονται με διπλή ιδιότητα -δουλεύουν στην ίδια δουλειά με τους γονείς τους και ταυτόχρονα κάνουν και δική τους δουλειά- είτε σταθερά είτε κατά διαστήματα και αυτά τα μέλη είναι κατά κανόνα μέλη οικογενειών που ασκούν γυρολογικό εμπόριο ή είναι εργάτες γης. Βέβαια, τα άτομα που κάνουν δική τους δουλειά και εργάζονται ταυτόχρονα και σε αυτή του πατέρα τους είναι το πολύ δύο. Το 73,3 % των οικογενειών αυτής της κατηγορίας έχουν ένα μέλος που ασκεί διπλή δραστηριότητα, ενώ ένα 26,7 % των οικογενειών έχει δύο μέλη με αυτή την ιδιότητα, τα οποία δεν είναι σχολικής ηλικίας.

Η συχνότητα αλλαγής δουλειάς είναι ένα άλλο σημαντικό στοιχείο

στη ζωή των Τσιγγάνων, αφού υποστηρίζεται ότι αλλάζουν συνεχώς δουλειά και μετακινούνται συχνά για να βρουν δουλειά. Από την έρευνα διαπιστώνεται ότι το 89 % των Τσιγγάνων δεν άλλαξαν δουλειά τα 3 τελευταία χρόνια, ενώ μόνο το 11 % έχει αλλάξει αντικείμενο δουλειάς ή δραστηριότητας τα τρία τελευταία χρόνια. Αυτό σημαίνει ότι είτε γνωρίζουν καλά τις δυνατότητες απασχόλησης που τους προσφέρονται και έχουν επιλέξει το πιο σταθερό και κατά κάποιον τρόπο αποδοτικό επάγγελμα, είτε προσπαθούν να ανταπεξέλθουν εργασιακά στο πλαίσιο των ευκαιριών που τους προσφέρει το ελληνικό σύστημα παραγωγής και στις συνθήκες ζωής που έχουν στην «ελληνική κοινωνία». Από αυτούς που δηλώνουν ότι αλλάζουν αντικείμενο δουλειάς τα τρία τελευταία χρόνια, το 21 % έχει αλλάξει μία δουλειά, το 47,4 % έχει αλλάξει δύο δουλειές, ενώ το υπόλοιπο 31,6 % έχει αλλάξει από 3-5 δουλειές.

Από αυτούς που αλλάζουν δουλειά οι περισσότεροι είναι άνεργοι -όπως είναι φυσικό- και γυρολόγοι έμποροι, οι οποίοι αναφέρονται κυρίως στο αντικείμενο εμπορίας παρά στο επάγγελμα αυτό καθ' εαυτό. Ενδιαφέρον είναι, επίσης, το γεγονός ότι από αυτούς που άλλαξαν δουλειά το 35,3 % άσκησαν το επάγγελμα του μουσικού, 11,8 % έγιναν και εργάτες γης, ενώ το 41,2 % δηλώνουν ότι έκαναν «διάφορα» χωρίς να καθορίζουν τι ακριβώς ήταν αυτά.

Σχετικά με τα κριτήρια επιλογής ή τους λόγους για τους οποίους διάλεξαν το επάγγελμα που κάνουν σήμερα, το 71 % επικαλείται κάποιο λόγο για τον οποίο διάλεξε το επάγγελμά του, ενώ ένα 29 % δεν απαντά στην ερώτηση.

Από την ανάλυση των στοιχείων δεν φαίνεται να υπάρχει συγκεκριμένος λόγος με ιδιαίτερο βάρος στην επιλογή του επαγγέλματος, δεδομένου ότι, όπως φαίνεται και στον πίνακα, από τους 16 διαφορετικούς λόγους που επικαλούνται μόνον ο πρώτος συγκεντρώνει σημαντικό ποσοστό (**βλέπε πίνακα 15: Επιλογή επαγγέλματος**). Δηλαδή, το 24,1 % δηλώνει ότι επέλεξε το επάγγελμα «από ανάγκη, δεν είχα άλλη επιλογή» που σημαίνει ότι έχουν επιδράσει παράγοντες πέρα από τη θέλησή τους για την

επιλογή του επαγγέλματος και ότι δεν το επέλεξαν επειδή παρουσίαζε για αυτούς ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όπως δηλώνουν για παράδειγμα οι μουσικοί σε ποσοστό 17 % («μου αρέσει να είμαι μουσικός») ή το 9 % των γυρολόγων εμπόρων («το εμπόριο είναι δουλειά που αγαπούν οι Γύφτοι-Τσιγγάνοι»).

Από αυτούς που συνεχίζουν το επάγγελμα του πατέρα τους -και είναι μόλις το 9,1 % του συνόλου των εργαζομένων- το 70 % είναι γυρολόγοι έμποροι και το 12,5 % είναι εργάτες γης και ιδιοκτήτες καταστήματος.

Παρόμοια είναι τα αίτια επιλογής επαγγέλματος και αυτών που δηλώνουν «γιατί αυτή (τη δουλειά) έμαθα από μικρός» και είναι το 7,35 % των οικογενειάρχων. Θεωρώντας, λοιπόν, ότι η πλειοψηφία των παιδιών εργάζονται μαζί με τον πατέρα τους και συνεχίζουν το επάγγελμά του, τότε πιθανά κάνουν αυτή τη δουλειά από συνήθεια και όχι γιατί είναι καλή-αποδοτική ή τους ικανοποιεί ως αντικείμενο απασχόλησης.

Αυτοί που επιλέγουν τη δουλειά που κάνουν για λόγους καθαρά οικονομικούς είναι μόλις το 3,5 %, αλλά αισθάνονται απογοητευμένοι, αφού δηλώνουν ως λόγο επιλογής της «γιατί νόμιζα ότι θα έβγαζα καλό μεροκάματο».

Ποσοστό 4,1 % επέλεξαν τη δουλειά που κάνουν γιατί τους άρεσε («είναι ωραία δουλειά») και από αυτούς η συντριπτική πλειοψηφία είναι γυρολόγοι έμποροι και ιδιοκτήτες καταστήματος και σε μικρότερο ποσοστό μουσικοί. Αξιοσημείωτο είναι ότι και οι δύο ναυτικοί του δείγματος δηλώνουν ότι έγιναν ναυτικοί από ανάγκη και επειδή δεν είχαν τίποτε καλύτερο να κάνουν. Τέλος, οι υπάλληλοι δηλώνουν ότι επέλεξαν αυτή τη δουλειά, γιατί ήθελαν να εξασφαλίσουν ένα σταθερό εισόδημα.

Από τις απαντήσεις που δίνουν οι διάφορες κατηγορίες επαγγελματιών διαπιστώνεται ότι πολλοί από τους Τσιγγάνους, ενώ δηλώνουν ένα επάγγελμα, ταυτόχρονα κάνουν και κάποιο άλλο, για να συμπληρώσουν τα έσοδά τους και το οικογενειακό τους εισόδημα. Η συχνότητα και η διάρκεια της δεύτερης δουλειάς δεν είναι δυνατόν

να εντοπιστούν ή να αξιολογηθούν. Πιο συγκεκριμένα, οι εργάτες γης δηλώνουν «όλοι είμαστε μουσικοί στην οικογένεια» ή «το εμπόριο είναι δουλειά που αγαπούν οι Γύφτοι-Τσιγγάνοι» ή «μου αρέσει να είμαι μουσικός». Επίσης, γυρολόγοι έμποροι δηλώνουν «μου αρέσει να είμαι μουσικός» ή «είμαστε όλοι μουσικοί στην οικογένεια». Είναι ενδεικτικό από αυτές τις απαντήσεις ότι το είδος δουλειάς που δηλώνουν οι Τσιγγάνοι είναι αυτό το οποίο ασκούν για μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι και το αποκλειστικό τους επάγγελμα.

Όσον αφορά την επαγγελματική σχέση που επιθυμούν να έχουν σε ό,τι αφορά τη μονιμότητα και τη σταθερότητα -τόσο σε συγκεκριμένο χώρο όσο και σε σχέση με τον εργοδότη-, διαπιστώνεται η επιθυμία τους για σταθερότητα και μονιμότητα στο επάγγελμα. Έτσι, στην ερώτηση «Θα σας ενδιέφερε να έχετε μόνιμο στέκι (μια μόνιμη επαγγελματική στέγη) ή μόνιμο εργοδότη / αφεντικό;» το 83,2 % απαντά θετικά, 10,9 % δεν έχει άποψη, ενώ μόλις το 5,9 % δηλώνει απερίφραστα ότι δεν θέλει μόνιμο στέκι ή μόνιμο εργοδότη. Από αυτούς που απαντούν αρνητικά, το 80 % είναι γυρολόγοι έμποροι και ρακοσυλλέκτες, ενώ ένα 10 % είναι οι άνεργοι. Από αυτούς που δεν έχουν άποψη για τη μονιμότητα της δουλειάς ή του εργοδότη το μεγαλύτερο ποσοστό είναι άνεργοι, οι οποίοι προφανώς δεν πιστεύουν ότι η οποιαδήποτε σχέση με τον εργοδότη μπορεί να τους εξασφαλίσει δουλειά.

Η θετική απάντηση του 83,2 % των οικογενειών σε σχέση με τη μονιμότητα της δουλειάς θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως επιθυμία των Τσιγγάνων για μόνιμη εγκατάσταση σε οποιοδήποτε μέρος με όρους διαβίωσης αντίστοιχους με αυτούς της υπόλοιπης κοινωνίας, καθώς και ως επιθυμία ένταξής τους στη σημερινή ελληνική κοινωνία. Φαίνεται, λοιπόν, ότι έχουν πλέον απογοητευτεί από τη συνεχή περιπλάνηση, αφού το 88,2 % των γυρολόγων εμπόρων, το 100 % των μικροπωλητών και το 91,7 % των εργατών γης αναζητούν μόνιμο στέκι-επαγγελματικό χώρο ή μόνιμο εργοδότη-αφεντικό. Οι Τσιγγάνοι φαίνεται να έχουν διαπιστώσει ότι η συνεχής αλλαγή εργασίας και

αντικειμένου απασχόλησης αλλά και εργοδότη τους περιθωριοποιεί ακόμα περισσότερο στο σημερινό σύστημα παραγωγής, όπου δεν μπορούν να ανταγωνιστούν τους αλλοδαπούς εργάτες και τους λαθρομετανάστες, οι οποίοι είναι φθηνότεροι και μετακινούνται με μεγαλύτερη συχνότητα προσφέροντας φθηνότερη εργασία από τους Τσιγγάνους.

Αυτό διαπιστώνεται και από την επόμενη ερώτηση, η οποία αναφέρεται στο γιατί πιστεύουν ότι οι μη Τσιγγάνοι τους προτιμούν για δουλειά. Μόνο το 24,1 % πιστεύει ότι ο κόσμος προτιμάει τους Τσιγγάνους, ενώ ποσοστό 50 % πιστεύει ότι δεν τους προτιμάει για δουλειά, επειδή μπορεί να βρει «Αλβανούς» πιο φτηνούς, λόγω ρατσισμού ή προκατάληψης ή για άλλους λόγους τους οποίους δεν μπορούν να καθορίσουν και να εξηγήσουν.

Από αυτούς πάλι που δηλώνουν ότι ο κόσμος προτιμάει Τσιγγάνους, το 66 % θεωρεί ότι είναι φτηνοί και γι' αυτό τους προτιμούν, το 11,9 % θεωρεί ότι δουλεύουν περισσότερο από τους άλλους, το 17,4 % θεωρεί ότι οι Τσιγγάνοι κάνουν καλύτερη δουλειά από τους άλλους, ενώ το 4,7 % θεωρεί ότι τους προτιμάει ο κόσμος για άλλους λόγους που δεν μπορούν όμως να καθορίσουν. Το ουσιαστικό είναι ότι η πλειοψηφία (80 %) αυτών που θεωρούν τους εαυτούς τους φτηνούς και ότι, συνεπώς, γι' αυτό τους προτιμάει ο κόσμος, είναι αυτοί που έρχονται σε συχνότερη επαφή με μη Τσιγγάνους στα πλαίσια της δουλειάς τους. Αυτοί είναι οι γυρολόγοι έμποροι και οι εργάτες γης, που αποτελούν και την πλειοψηφία του δείγματος.

Εκείνο που έχει σημασία στο συγκεκριμένο σημείο της συνέντευξης είναι η άποψη των Τσιγγάνων για τις εργασιακές σχέσεις. Θεωρούν τους εαυτούς τους απορριπτέους ως εργαζόμενους από την πλειοψηφία του κοινωνικού συνόλου και ειδικά των εργοδοτών, αφού ο κοινωνικός αποκλεισμός τους διαφαίνεται στους λόγους που επικαλούνται. Από αυτούς που δηλώνουν ότι τους προτιμούν οι μη Τσιγγάνοι στη δουλειά τους, τα 2/3 δηλώνουν ότι είναι τόσο φτηνοί που ουσιαστικά αναγκάζονται οι

εργοδότες να τους προσλάβουν. Οι άλλοι δύο λόγοι που προβάλλουν οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι για το ότι είναι ανταγωνιστικοί σε σχέση με τους υπόλοιπους εργαζομένους (προσφέρουν «καλύτερη δουλειά» και «περισσότερη δουλειά») σε συνδυασμό με το γεγονός ότι εργάζονται ανασφάλιστοι, φανερώνουν το βαθμό της εκμετάλλευσής τους από τους μη Τσιγγάνους. Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η πλειοψηφία τους είναι εργάτες γης, όπου ο ανταγωνισμός είναι μεγάλος δεδομένου του μεγάλου αριθμού των μεταναστών που εργάζονται κυρίως στον γεωργικό τομέα, και ότι η εξάρτηση από τον εργοδότη είναι άμεση και μεγάλη.

Εμπορική δραστηριότητα

Όπως φαίνεται από την έρευνα, μεγάλο μέρος των εργαζομένων ασχολείται άμεσα ή έμμεσα με το εμπόριο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η έρευνα έδωσε ιδιαίτερο βάρος σε ό,τι αφορά τη δραστηριότητα των εμπόρων Τσιγγάνων.

Από το δείγμα της έρευνας ο δυνητικά εμπορικός πληθυσμός ανέρχεται σε 235 οικογένειες από τις 340, δηλαδή το 69,1 % του πληθυσμού του δείγματος. Από τις ειδικότητες που δηλώθηκαν, μόνο οι μουσικοί, οι υπάλληλοι, οι επαίτες, οι ναυτικοί και η κατηγορία «ό,τι βρεθεί» δηλώνουν ότι δεν ασχολούνται με το εμπόριο, ενώ όλες οι υπόλοιπες κατηγορίες το δηλώνουν.

Απ' αυτούς που ασχολούνται «επαγγελματικά» με το εμπόριο ή γενικά αναπτύσσουν εμπορική δραστηριότητα η πλειοψηφία λειτουργεί παράνομα, αφού δεν διαθέτει άδεια ασκήσεως επαγγέλματος. Συγκεκριμένα, από τους 153 που απαντούν στην ερώτηση «Έχετε άδεια να πουλάτε;», μόνο οι 55 απαντούν ότι έχουν άδεια, δηλαδή το 36 %, ενώ οι υπόλοιποι 98, δηλαδή το 64 %, δηλώνουν ότι δεν έχουν άδεια και ότι ασκούν παράνομα το επάγγελμα, δεδομένου ότι γνωρίζουν αυτή την προϋπόθεση για την άσκηση του επαγγέλματος του εμπόρου. Επιπλέον, είναι σημαντικός ο αριθμός όσων ασκούν την εμπορική δραστηριότητα, 82 άτομα, και

δεν απαντούν στην ερώτηση είτε γιατί δεν γνωρίζουν ότι χρειάζεται κάποια άδεια είτε από φόβο μήπως η θετική ή η αρνητική απάντηση έχει επιπτώσεις σε αυτούς.

Ειδικότερα, ανά κατηγορία εμπόρων, παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση ως προς τη νομιμότητα άσκησης του επαγγέλματος:

- Το 29 % των γυρολόγων εμπόρων δηλώνει ότι έχει άδεια, ενώ το 67,3 % δεν έχει άδεια και το 3,7 % δεν απαντά στην ερώτηση.
- Το 88,9 % των ιδιοκτητών καταστήματος δηλώνει ότι έχει άδεια, ενώ το 11,1 % δηλώνει ότι δεν έχει.
- Το 9,1 % των ρακοσυλλεκτών-παλιατζήδων δηλώνει ότι έχει άδεια, το 18,2 % δηλώνει ότι δεν έχει και το 72,7 % δεν απαντά στην ερώτηση.
- Το 66,7 % των μικροπωλητών δηλώνει ότι δεν έχει άδεια και το 33,3 % δεν απαντά.
- Από τους εργάτες γης που δηλώνουν ότι ασκούν και εμπορική δραστηριότητα το 50 % έχει άδεια και το άλλο 50 % δηλώνει ότι δεν έχει.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι οι λόγοι που επικαλούνται οι Τσιγγάνοι για την έλλειψη άδειας άσκησης επαγγέλματος. Πρώτα απ' όλα, από αυτούς που δηλώνουν ότι δεν έχουν άδεια (98 άτομα), μόνο οι 79 δηλώνουν το λόγο για τον οποίο δεν έχουν άδεια:

- το 72,1 % δηλώνει «δεν μας δίνουν»,
- το 7,59 % δηλώνει «δεν έβγαλα ακόμα»,
- το 9,9 % δηλώνει «βγαίνει δύσκολα»,
- το 13,4 % δηλώνει κάποιον άλλο λόγο όπως: «είμαι πλασιέ, δεν χρειάζεται άδεια», «δεν έχουμε οι περισσότεροι άδεια», «έχει ο πατέρας μου», «θα αναγκαστώ να εγγραφώ στο Τ.Ε.Β.Ε. και να πληρώνω 50.000 δρχ. το μήνα, που δεν έχω έξτρα να πληρώσω», «είναι ακριβή».

Από τις παραπάνω απαντήσεις η σημαντικότερη είναι η απάντηση «δεν μας δίνουν» και όλοι σχεδόν οι Τσιγγάνοι αναφέρονται στο Δήμο που απευθύνονται και ο οποίος κατά κανόνα αρνείται τη χορήγηση άδειας εξάσκησης επαγγέλματος. Ίσως οι

Δήμοι να θεωρούν ότι με την «απόρριψη» των Τσιγγάνων και την άρνηση χορήγησης άδειας, θα τους αναγκάσουν να φύγουν από την περιοχή τους. Η πλειοψηφία (το 89,5 %) αυτών που δηλώνουν «δεν μας δίνουν άδεια» είναι γυρολόγοι έμποροι, η δυσκολία των οποίων για απόκτηση άδειας σχετίζεται με την άρνηση των Δήμων να τους τη χορηγήσουν, αλλά κυρίως οφείλεται στο γεγονός ότι η πλειοψηφία των γυρολόγων εμπόρων δεν είναι ασφαλισμένοι. Προφανώς, η άρνηση των Τσιγγάνων να ασφαλιστούν στο Τ.Ε.Β.Ε., απαραίτητη προϋπόθεση για τη χορήγηση άδειας άσκησης επαγγέλματος, αποτελεί και το λόγο που δεν τους χορηγούν άδεια, τόσο το κράτος όσο και η τοπική αυτοδιοίκηση, αρνούμενοι βέβαια να τους αντιμετωπίσουν ως ειδική περίπτωση ή ειδική ομάδα και να τους χορηγήσουν αρχικά τη σχετική άδεια.

Οι δηλώσεις «δεν μπορώ να πληρώνω 50.000 δρχ. το μήνα στο Τ.Ε.Β.Ε.» και «η άδεια είναι ακριβή» δικαιολογούν ως ένα βαθμό την άρνηση της Πολιτείας για χορήγηση άδειας.

Αναφερόμενοι στους λόγους της προώθησης και ανάπτυξης του εμπορίου και κυρίως του λιανικού εμπορίου εκ μέρους των Τσιγγάνων και στους λόγους της «επιτυχίας» των Τσιγγάνων στον τομέα αυτό, δηλώνουν:

ΠΙΝΑΚΑΣ 16				
<u>ΓΙΑΤΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΠΡΟΤΙΜΑΕΙ ΕΣΑΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΣΑΣ</u>				
	ΝΑΙ	%	ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ
είναι φτηνά	120	59,1	17	137
τους αρέσει να τους πηγαίνουμε τα προϊόντα σπίτι τους.	64	31,5	73	137
έχουμε εμπορεύματα που δεν έχουν άλλοι	13	6,4	124	137
Άλλο	6	3	131	137

ΣΥΝΟΛΟ	203	100		
---------------	------------	------------	--	--

Από τους ερωτηθέντες απαντούν:

- Το 59,1 % ότι τα προϊόντα τους είναι φτηνά.
- Το 31,5 % ότι προσελκύει τον κόσμο το είδος του εμπορίου με το οποίο ο έμπορος πηγαίνει τα προϊόντα κοντά στον καταναλωτή.
- Το 6,4 % ότι έχουν εμπορεύματα που δεν έχουν άλλοι ή ασκούν εμπορική δραστηριότητα που δεν ασκούν άλλοι.

Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που δηλώνουν ότι έχουν φτηνά εμπορεύματα και τα πηγαίνουν στο σπίτι του καταναλωτή είναι οι μικροπωλητές -όπως είναι φυσικό- και οι γυρολόγοι έμποροι. Το φτηνό προϊόν που διακινούν οι Τσιγγάνοι συναρτάται άμεσα και με τον τρόπο διακίνησής του, με το ότι, δηλαδή, προσεγγίζουν τον καταναλωτή και τον αναγκάζουν έμμεσα να αγοράσει μεγάλες σχετικά ποσότητες, δεδομένου ότι κυρίως εμπορεύονται αγροτικά προϊόντα ευρείας κατανάλωσης, όπως πατάτες, λαχανικά, καρπούζια, πορτοκάλια και άλλα είδη που καταναλώνονται σε μεγάλες ποσότητες.

Η προμήθεια και η εμπορία μεγάλων ποσοτήτων προϊόντων τα οποία εναλλάσσονται ανάλογα με την περιοχή και την εποχή αναγκάζουν τους Τσιγγάνους εμπόρους να μετακινούνται. Έτσι, από τους 187 που απαντούν στην ερώτηση «Μετακινείστε για να βρίσκετε δουλειά;», το 57 % δηλώνει ότι μετακινείται και το υπόλοιπο 43 % ότι δεν μετακινείται, αν και όπως φαίνεται τους Τσιγγάνους ενδιαφέρει το μόνιμο εμπόριο και όχι το μετακινούμενο. Στη σχετική ερώτηση (ερ. 42) «Σε ενδιαφέρει περισσότερο το μετακινούμενο ή το μόνιμο εμπόριο;», το 95,2 % απαντά ότι το ενδιαφέρει το μόνιμο εμπόριο και μόλις το 4,8 % το μετακινούμενο. Άρα, η μετακίνηση των εμπόρων για να βρουν δουλειά γίνεται από ανάγκη και όχι επειδή έτσι έχουν μάθει ή είναι επιλογή τους η άσκηση του γυρολογικού εμπορίου.

Η μετακίνηση είναι επιβεβλημένη από το είδος του εμπορίου και για τους λόγους που επικαλούνται οι ίδιοι στη σχετική ερώτηση (**βλέπε πίνακα 17: Λόγοι μετακίνησης**). Έτσι, το 43,8 % των

εμπόρων μετακινείται «για να έχει περισσότερη δουλειά», που σημαίνει ότι για να ξεπουλάει πιο γρήγορα αναζητά συνεχώς νέες αγορές, δεδομένου ότι το εμπόριο στηρίζεται στην έκταση της αγοράς και στην ανανέωση των πελατών-καταναλωτών. Το 29,2 % των μετακινούμενων εμπόρων δηλώνει ότι μετακινείται «από ανάγκη», αφού δεν έχει νόημα ή μικρή αγορά με σταθερό πελατολόγιο για το είδος του εμπορίου που ασκούν. Το 13,5 % μετακινείται για να βρίσκει αντικείμενο δουλειάς. Αυτοί που επικαλούνται το συγκεκριμένο λόγο είναι γυρολόγοι έμποροι, εργάτες γης και μικροπωλητές. Το υπόλοιπο 7,3 % και 6,3 % δηλώνει ότι μετακινούνται για να βρискουν εμπόρευμα, καθώς και για άλλους αντίστοιχους λόγους. Το σύνολο αυτών είναι γυρολόγοι έμποροι και καταστηματάρχες.

Τέλος, σημαντικό είναι το γεγονός ότι από το σύνολο των εμπόρων που απαντούν στις ερωτήσεις τις σχετικές με το είδος του εμπορίου που τους ενδιαφέρει και τους λόγους μετακίνησης, οι γυρολόγοι έμποροι, οι μικροπωλητές και οι ρακοσυλλέκτες ενδιαφέρονται για την έκταση της αγοράς, η οποία βέβαια αντίκειται στην επιθυμία για μόνιμο στέκι και μαγαζί.

Από τους εμπόρους που μετακινούνται, μόνο το 62,6 % ενδιαφέρεται για μόνιμο στέκι, 5,6 % για μετακινούμενο και 31,8 % δεν απάντησε στη σχετική ερώτηση για το είδος του εμπορίου που τους ενδιαφέρει. Αντίθετα, από αυτούς που δηλώνουν ότι δεν μετακινούνται κατά την άσκηση του επαγγέλματός τους, το 76,3 % ενδιαφέρεται για το μόνιμο εμπόριο, το οποίο είναι σαφώς ανώτερο από αυτό των μετακινούμενων, το 1,3 % ενδιαφέρεται για το μετακινούμενο εμπόριο, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό από το αντίστοιχο της προηγούμενης κατηγορίας (22,5 %) δεν απαντά στην ερώτηση για το είδος του εμπορίου που το ενδιαφέρει (**βλέπε πίνακα 18: Μετακίνηση και είδος εμπορίου**).

Συμπερασματικά, σχετικά με το είδος του εμπορίου που ενδιαφέρει τους Τσιγγάνους θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι δεν υπάρχει σαφής προτίμηση, αφού ένα ποσοστό -κατά μέσο όρο το

27,1 % του συνόλου των εμπόρων- δεν απαντά στο σχετικό ερώτημα.

Σχετικά με τη διακίνηση των εμπορευμάτων και το αντικείμενο εμπορίου οι Τσιγγάνοι φαίνεται ότι προσαρμόζονται στα χαρακτηριστικά του εμπορίου που ισχύει και για τους Γκατζέ. Συγκεκριμένα, μόνο το 1,8 % των Τσιγγάνων εμπορεύεται προϊόντα που κατασκευάζουν μόνοι τους, γεγονός που αποδεικνύει ότι εγκαταλείπονται τα παραδοσιακά προϊόντα και τα επαγγέλματα των Τσιγγάνων, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω. Από τους έξι που δηλώνουν ότι πωλούν προϊόντα τα οποία κατασκευάζουν μόνοι τους, οι δύο είναι ιδιοκτήτες καταστήματος, ο ένας γυρολόγος έμπορος, ένας είναι άνεργος και δύο άγνωστου επαγγέλματος.

Βασικοί προμηθευτές εμπορευμάτων τους είναι οι Γκατζέ, αφού αυτοί είναι πρώτοι στην προτίμησή τους, με δεύτερους τους Τσιγγάνους. Ένα μικρότερο ποσοστό προμηθεύεται το εμπόρευμα του από το εξωτερικό και ένα ακόμα μικρότερο ποσοστό με «άλλο» τρόπο, που δεν εξειδικεύεται από τους ερωτώμενους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 19				
<u>ΑΠΟ ΠΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΥΕΣΤΕ ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΣΑΣ;</u>				
	ΝΑΙ	%	ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ
Τσιγγάνους	70	31,1	90	160
Γκατζέ	118	52,4	42	160
Εξωτερικό	17	7,6	143	160
Άλλο	20	8,9	141	160
ΣΥΝΟΛΟ	225	100		

Αν και υπάρχουν πολλαπλές απαντήσεις, το 52,4 % των Τσιγγάνων προμηθεύονται τα εμπορεύματα από τους Γκατζέ, το 31,1 % από τους Τσιγγάνους και το 7,6 % από το εξωτερικό. Για τους εμπόρους γυρολόγους και τους καταστηματάρχες οι προτιμήσεις είναι σχεδόν μοιρασμένες, αν και οι γυρολόγοι προτιμούν τους Γκατζέ, ενώ προτιμούν να προμηθεύονται από το εξωτερικό

εμπορευμάτα, κυρίως οι ιδιοκτήτες καταστημάτων και εν μέρει οι γυρολόγοι έμποροι.

Οι τρόποι προμήθειας των εμπορευμάτων και οι όροι εμπορίας, δηλαδή, μετρητοίς, με δόσεις ή με άλλο τρόπο, συμπίπτουν με τους τρόπους οι οποίοι συναντώνται γενικά στο εμπόριο. Οι Τσιγγάνοι δείχνουν να προτιμούν τον τρόπο προμήθειας εμπορευμάτων κατά τον οποίο πληρώνουν τοις μετρητοίς. Από τους Τσιγγάνους που απαντούν στην ερώτηση «Με ποιο τρόπο προμηθεύεστε τα εμπορεύματά σας;», το 63 % δηλώνει «τοις μετρητοίς», το 26,4 % με δόσεις και το 10,6 % με άλλο τρόπο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20				
<u>ΜΕ ΠΟΙΟ ΤΡΟΠΟ ΠΡΟΜΗΘΕΥΕΣΤΕ ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΣΑΣ</u>				
	ΝΑΙ	%	ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ
μετρητοίς	131	63	24	155
με δόσεις	55	26,4	100	155
άλλο	22	10,6	133	155
ΣΥΝΟΛΟ	208	100		

Υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τον τρόπο προμήθειας των εμπορευμάτων: Το 71,5 % των εμπόρων γυρολόγων προτιμά να πληρώνει τοις μετρητοίς τις προμήθειες εμπορευμάτων, ενώ το 28,5 % προτιμά να πληρώνει με δόσεις. Οι ιδιοκτήτες καταστήματος προτιμούν να χρησιμοποιούν εξ ίσου και τους δύο τρόπους για να προμηθεύονται τα προϊόντα που εμπορεύονται, δηλαδή το 52 % πληρώνει τοις μετρητοίς και το 48 % με δόσεις. Οι μικροπωλητές και οι ρακοσυλλέκτες-παλιατζήδες πληρώνουν αποκλειστικά τοις μετρητοίς, για να προμηθεύονται τα προϊόντα που εμπορεύονται. Είναι προφανές ότι, όσο περισσότερο ενταγμένοι στο παραγωγικό-οικονομικό σύστημα είναι οι Τσιγγάνοι, όπως για παράδειγμα οι ιδιοκτήτες καταστήματος, τόσο πιο ευνοϊκούς όρους προμήθειας εξασφαλίζουν. Οι έμποροι που δεν έχουν οικονομική επιφάνεια, σε συνδυασμό και με τη συνεχή μετακίνησή τους δεν μπορούν να

διαπραγματευτούν τις προμήθειες που κάνουν και πληρώνουν τοις μετρητοίς, όπως οι μικροπωλητές και το 75 % των γυρολόγων εμπόρων.

Με τα στοιχεία που μπορούν να συλλεγούν από την ανάλυση των ερωτηματολογίων δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί αν ο τρόπος προμήθειας των εμπορευμάτων είναι επιλογή των Τσιγγάνων ή τους επιβάλλεται από τις συνθήκες που επικρατούν στο εμπόριο και ειδικά για τη συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία των Τσιγγάνων. Σε συνδυασμό με την ερώτηση «Αυτός που έχει χρήματα στην τσέπη του (ρευστό) μπορεί να διαπραγματευτεί καλύτερα με αυτούς που έχουν τα εμπορεύματα (προμηθευτές);», στην οποία το 99 % αυτών που απαντούν δίνει θετική απάντηση, προκύπτει ότι η προτίμηση της πλειοψηφίας να πληρώνει τοις μετρητοίς σημαίνει είτε ότι μπορούν να διαπραγματευτούν καλύτερα την τιμή του εμπορεύματος είτε ότι ο προμηθευτής, γνωρίζοντας ότι ο Τσιγγάνος έχει ρευστό, προτιμάει να πληρωθεί τοις μετρητοίς, για να εξασφαλίσει τη συναλλαγή και μάλιστα από κάποιον που δεν έχει σταθερό τόπο διαμονής, κάνοντας ταυτόχρονα και υποχωρήσεις στην τιμή. Και στις δυο περιπτώσεις, ωστόσο, ο Τσιγγάνος έχει συνειδητοποιήσει τη διαπραγματευτική αξία που έχει για αυτόν η ύπαρξη ρευστών, σε μία περίοδο μάλιστα που το εμπόριο βρίσκεται σε κρίση και η συναλλαγή επί πιστώσει αποτελεί τον κανόνα στη χώρα μας την τελευταία δεκαετία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21				
<u>ΟΤΑΝ ΕΧΕΤΕ ΛΕΦΤΑ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ</u>				
	ΝΑΙ	%	ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ
μπορείτε να κάνετε εύκολα συναλλαγή.	137	27,9	50	187
έχετε δύναμη.	116	23,6	71	187
είσαστε ανεξάρτητος.	112	22,8	75	187

μπορείτε να βρείτε εύκολα προϊόντα και σε καλή τιμή.	126	25,7	61	187
ΣΥΝΟΛΟ	491	100		187

Από τις απαντήσεις που δίνονται στο ερώτημα για το τι πιστεύουν όταν έχουν λεφτά σε σχέση με το εμπόριο, οι δύο πρώτες απαντήσεις τους αναφέρονται σαφώς στους ευνοϊκούς όρους εμπορίου που τους εξασφαλίζει το χρήμα, αφού το 27,9 % δηλώνουν ως πρώτη προτίμηση ότι «μπορούν εύκολα να κάνουν συναλλαγή» και το 25,7 % ως δεύτερη προτίμηση ότι «μπορούν να βρουν εύκολα προϊόντα και σε καλή τιμή», παραφράζοντας δηλαδή το «όποιος έχει χρήμα-ρευστό μπορεί να βρει εμπόρευμα εύκολα και σε καλή τιμή», ανεξάρτητα του αν είναι Τσιγγάνος, δεδομένου ότι οι νόμοι της αγοράς κατά κανόνα δεν κάνουν διακρίσεις, ούτε υπάρχουν ουσιαστικά κριτήρια εξωοικονομικά που να αποκλείουν από τις οικονομικές συναλλαγές άτομα που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Στην 3η και 4η θέση οι Τσιγγάνοι κατατάσσουν τη δύναμη και την ανεξαρτησία που μπορεί να προσφέρει το χρήμα. Δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι ισχύει το αντίθετο και στους μη Τσιγγάνους (Γκατζέ).

Αν και δεν παρατηρείται ουσιαστική διαφοροποίηση στις πεποιθήσεις των Τσιγγάνων σε σχέση με την αξία του χρήματος, εντούτοις στην ανοικτή ερώτηση «Γιατί αυτός που έχει το ρευστό έχει και καλύτερη διαπραγματευτική ικανότητα;» το 66,9 % υποστηρίζει ότι «κάνει καλύτερες συναλλαγές», το 30,9 % ότι το «προτιμούν οι προμηθευτές», το 1,5 % δηλώνει «δεν ξέρω» και το 0,7 % δηλώνει «άλλο».

Από τις τελευταίες απαντήσεις διαπιστώνεται σαφέστερα η προτίμηση των Τσιγγάνων εμπόρων στο να έχουν «ρευστό» στη διαδικασία διαπραγμάτευσης των προμηθειών τους, αλλά και ότι το «προτιμούν οι προμηθευτές», οι οποίοι αφενός εξασφαλίζουν τη συναλλαγή αφετέρου μπορούν να εξασφαλίσουν και αυτοί ρευστό για τις δικές τους συναλλαγές και όχι να διακινούν αποκλειστικά επιταγές,

όπως επιβάλλουν οι σημερινές συνθήκες της αγοράς.

Όσον αφορά τις ιδιότητες του προϊόντος που πωλούν οι Τσιγγάνοι και γιατί το προτιμά ο κόσμος, το 46,9 % θεωρεί ότι είναι φθηνότερα και, όπως στην αντίστοιχη ερώτηση (γιατί τους προτιμάει ο κόσμος) που αφορούσε τους ίδιους, οι απαντήσεις ταυτίζονται και το κοινό σημείο είναι η φθηνή δουλειά που προσφέρουν και το φτηνό προϊόν που διακινούν **(βλέπε πίνακα 22: Κριτήρια ζήτησης προϊόντων των Τσιγγάνων)**.

Ποσοστό 27,3 % θεωρεί ότι η προτίμηση του κόσμου στα προϊόντα τους δεν βασίζεται στις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά των προϊόντων, αλλά στις καλές σχέσεις που έχει ο κόσμος με τους Τσιγγάνους. Δηλαδή, θεωρούν ότι η εμπορική τους δραστηριότητα οφείλεται στις «καλές δημόσιες σχέσεις» που αναπτύσσουν και οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την εξασφάλιση σταθερής πελατείας. Αντίθετα, εξίσου σημαντικό ποσοστό (23,4 %) φαίνεται να μην έχει άποψη σχετικά με το πού υπερτερούν τα προϊόντα τους και τα προτιμά ο κόσμος και απλά περιορίζονται στο να δηλώσουν «είναι καλύτερα». Μικρότερο ποσοστό (2,3 %) εντοπίζει την προτίμηση του κοινού στα προϊόντα των Τσιγγάνων από άλλα αντίστοιχα στο γεγονός ότι οι Τσιγγάνοι έχουν τη δυνατότητα να διαφοροποιήσουν τα προϊόντα τους και να προσφέρουν μεγάλη ποικιλία.

Στην ερώτηση «Υπάρχουν Γκατζέ που κάνουν την ίδια δουλειά ή το ίδιο εμπόριο με σας;» από αυτούς που απαντούν -το 70,9 % των ερωτηθέντων- το 95 % θεωρεί ότι υπάρχουν Γκατζέ που κάνουν την ίδια δουλειά ή το ίδιο εμπόριο με τους Τσιγγάνους, ενώ το 5 % απαντά αρνητικά, υποστηρίζοντας ότι δεν μπορούν να κάνουν αυτή τη δουλειά μη Τσιγγάνοι (καθώς οι 8 στους 12 που απαντούν αρνητικά είναι ρακοσυλλέκτες-παλιατζήδες) **(βλέπε πίνακα 23: Ομοιότητα επαγγελματικής απασχόλησης Τσιγγάνων με μη Τσιγγάνους)**.

Στην ερώτηση «Πώς σας αντιμετωπίζουν οι μη Τσιγγάνοι εργοδότες ή έμποροι;» απαντούν:

ΠΙΝΑΚΑΣ 24**ΟΙ ΜΗ ΤΣΙΓΓΑΝΟΙ ΕΡΓΟΔΟΤΕΣ Ή ΕΜΠΟΡΟΙ ΠΩΣ ΣΑΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΥΝ;**

	ΝΑΙ	%	ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ
Εχθρικά	27	12,7	175	202
Φιλικά	65	30,7	137	202
Αδιάφορα	16	7,5	186	202
Εξαρτάται από την περίπτωση	104	49,1	98	202
ΣΥΝΟΛΟ	212	100		

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι δεν υπάρχει ενιαίος τρόπος αντιμετώπισης των Τσιγγάνων και η άποψη δεν είναι σταθερή για τη στάση των εμπόρων μη Τσιγγάνων προς τους Τσιγγάνους, δεδομένου ότι οι μισοί δηλώνουν ότι η στάση των εργοδοτών και εμπόρων Γκατζέ «εξαρτάται από την περίπτωση» (49,1 %). Το 30,7 % (κυρίως υπάλληλοι και γυρολόγοι έμποροι) δηλώνει φιλική στάση των Γκατζέ απέναντί τους. Το 12,7 % που δηλώνει ότι οι Γκατζέ εργοδότες-έμποροι συμπεριφέρονται στους Τσιγγάνους εχθρικά, κρίνεται χαμηλό και ίσως φυσιολογικό στο πλαίσιο του ανταγωνισμού. Είναι πιθανό το ίδιο ποσοστό, ίσως και μεγαλύτερο, να ισχύει και στη στάση των Γκατζέ εμπόρων μεταξύ τους.

Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που δηλώνουν εχθρική στάση και συμπεριφορά των Γκατζέ εμπόρων απέναντί τους είναι οι ιδιοκτήτες καταστήματος. Έτσι, ενισχύεται η παραπάνω διαπίστωση, γιατί αυτοί «απειλούν» περισσότερο τους συναδέλφους τους εμπόρους Γκατζέ, με το μόνιμο στέκι που διαθέτουν στο πλαίσιο του σκληρού ανταγωνισμού στο εμπόριο και αντίστοιχα εκδηλώνεται η αντίθεση των Γκατζέ εμπόρων στην ανάπτυξη αυτού του είδους εμπορίου από τους Τσιγγάνους.

Σημαντική διαφοροποίηση παρατηρείται ανάλογα με το

εκπαιδευτικό επίπεδο των Τσιγγάνων στις απόψεις τους για την αξία του χρήματος και τα διαπραγματευτικά πλεονεκτήματα της κατοχής ρευστών. Συγκεκριμένα, θεωρούν ότι η ύπαρξη ρευστών εξασφαλίζει ευκολία στη συναλλαγή το 100 % των αποφοίτων Λυκείου, το 57,1 % των αποφοίτων του Γυμνασίου, το 47,7 % κατά μέσο όρο αυτών που έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις του Δημοτικού και μόλις το 33,3 % αυτών που δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο.

Η διαφοροποίηση είναι έντονη σχετικά με την ανεξαρτησία και τη δύναμη που προσδίδει το χρήμα σε αυτόν που το έχει. Έτσι, απαντά θετικά στις σχετικές επιλογές το 100 % των αποφοίτων Λυκείου και Γυμνασίου, το 50 % των αποφοίτων Δημοτικού, το 32,7 % αυτών που έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις του Δημοτικού και μόλις το 28,6 % αυτών που δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο.

Σε σχέση με το πόσο τα λεφτά εξασφαλίζουν ευκολία στην προμήθεια των προϊόντων και ταυτόχρονα καλή τιμή φαίνεται οι απόψεις να συγκλίνουν, αν και οι περισσότεροι μορφωμένοι (66,7 % απόφοιτοι Λυκείου και 57 % απόφοιτοι Γυμνασίου) πιστεύουν ότι πράγματι συμβαίνει, έναντι του 33 % αυτών που δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο και του 44 % αυτών που έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις του Δημοτικού ή και έχουν πάρει απολυτήριο από αυτό.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί η διαφοροποίηση που παρατηρείται και αντίστοιχα η «προσαρμογή» των Τσιγγάνων στο καπιταλιστικό μοντέλο και πρότυπο της ελληνικής κοινωνίας, αφού οι μεν αγράμματοι βλέπουν το χρήμα στην πλειοψηφία τους απλώς ως μέσο διευκόλυνσης των συναλλαγών και εξασφάλισης προϊόντων σε καλή τιμή, οι δε εγγράμματοι βλέπουν το χρήμα ως μέσο απόκτησης δύναμης και ανεξαρτησίας. Επιπρόσθετα, όπως αναφέρθηκε στην αντίστοιχη ανάλυση, στην αρχή δήλωναν στη συντριπτική τους πλειοψηφία ότι οι σπουδές δεν βοηθούν καθόλου στην επαγγελματική σταδιοδρομία. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η «προσαρμογή» και η ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία συνδυάστηκε ταυτόχρονα και με πλήρη αλλοτρίωση.

Αντίθετα, οι αναλφάβητοι οι οποίοι θεωρούσαν ότι αν γνώριζαν περισσότερα γράμματα, θα είχαν διαφορετική επαγγελματική σταδιοδρομία, στην πλειοψηφία τους θεωρούν το χρήμα απλώς ως μέσο διευκόλυνσης εμπορίας προϊόντων και εξασφάλισης ευνοϊκών γι' αυτούς τιμών.

Τέλος, σχετικά με τη διαχείριση των χρημάτων τους οι έμποροι Τσιγγάνοι δεν φαίνεται να έχουν ένα συγκεκριμένο τρόπο, ο οποίος και να τους χαρακτηρίζει. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει το πώς χειρίζονται οι Τσιγγάνοι τα χρήματα που κερδίζουν από την επαγγελματική τους δραστηριότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 25				
<u>ΤΙ ΠΡΟΤΙΜΑΤΕ ΝΑ ΚΑΝΕΤΕ ΜΕ ΤΑ ΧΡΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΒΓΑΖΕΤΕ ΑΠΟ ΤΗ ΔΟΥΛΕΙΑ ΣΑΣ;</u>				
	ΝΑΙ	%	ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ
Να αγοράζετε νέο εμπόρευμα.	81	16,5	198	279
Να τα βάζετε στην Τράπεζα.	33	6,7	246	279
Να αγοράζετε άλλα είδη που έχουν «αξία».	28	5,7	251	279
Να αγοράζετε χρυσό.	10	2,0	269	279
Να φτιάξετε σπίτι.	154	31,4	125	279
Να αγοράζετε γη.	87	17,7	192	279
Άλλο	98	20,0	181	279
ΣΥΝΟΛΟ	491	100		

Πρώτη επιλογή τους σε ποσοστό 31,4 % είναι «να φτιάξουν σπίτι», γεγονός το οποίο συμβαδίζει με την επιθυμία τους για μόνιμη εγκατάσταση, μόνιμη δουλειά και μόνιμο επαγγελματικό στέκι. Η επιλογή αυτή αντιπροσωπεύει το 100 % των ναυτικών, το 67 % των μουσικών, το 57 % των εργατών γης, το 52 % των γυρολόγων

εμπόρων και το 56 % των ιδιοκτητών καταστήματος.

Ως δεύτερη επιλογή, συγκεντρώνοντας το 20 % των προτιμήσεων, βρίσκεται το «Άλλο», το οποίο όμως δεν διευκρινίζεται για τι ακριβώς πρόκειται.

Τρίτη επιλογή με 17,7 % των προτιμήσεων αποτελεί η αγορά γης με μεγαλύτερο ποσοστό προτίμησης στους ιδιοκτήτες καταστήματος, στους εργάτες γης καθώς και στους ναυτικούς.

Ακολουθεί ως τέταρτη επιλογή με 16,5 % των προτιμήσεων η αγορά νέου εμπορεύματος, δηλαδή η αντανάκλαση του χρήματος (επανεπένδυση) με στόχο την αύξηση της δουλειάς και, όπως είναι φυσικό, τη μεγαλύτερη προτίμηση σ' αυτή την επιλογή δείχνουν οι γυρολόγοι έμποροι και οι καταστηματαρχες οι οποίοι αντιπροσωπεύουν το 85 % αυτών που επέλεξαν να επανεπενδύσουν τα χρήματά τους.

Η προτίμηση να καταθέτουν τα χρήματα που κερδίζουν στην τράπεζα αποτελεί την πέμπτη τους επιλογή που αντιστοιχεί στο 6,7 % και αφορά κυρίως τους καταστηματαρχες, λιγότερο τους γυρολόγους εμπόρους, ενώ συναντάται και στους ναυτικούς, για λόγους πρακτικούς στην πληρωμή τους.

Η αγορά άλλων ειδών που έχουν «αξία» είναι επιλογή του 5,7 % και αφορά κυρίως τους εμπόρους γυρολόγους, ενώ μόλις το 2,0 % αγοράζει χρυσό για τοποθέτηση των χρημάτων του και αφορά τους εμπόρους γενικά και τους μουσικούς.

Το επίπεδο της εκπαίδευσης δεν φαίνεται να έχει καμία σχέση με την τοποθέτηση των χρημάτων που κερδίζουν από τη δουλειά τους, με μοναδική σημαντική παρατήρηση ότι οι εγγράμματοι δεν αγοράζουν πράγματα με αξία ούτε χρυσό και δεν θέλουν να αποκτήσουν σπίτι και γη.

Όπως φαίνεται από την παραπάνω ανάλυση, πολύ μεγάλο ποσοστό Τσιγγάνων, το 49 %, επιθυμεί να αποκτήσει περιουσιακά στοιχεία και μάλιστα σε ακίνητα, τα οποία και συμβαδίζουν με την ανάγκη του για μόνιμη εγκατάσταση. Τα χαμηλά εισοδήματα δεν ευνοούν την αποταμίευση με τον κλασικό μη τσιγγάνικο τρόπο, άρα

και τη συναλλαγή με τις τράπεζες.

Σχετικά με το αποτέλεσμα της επαγγελματικής τους απασχόλησης και το οικογενειακό τους εισόδημα, είναι αξιόλογο ότι από το σύνολο των ερωτηθέντων το 48,5 % απάντησε είτε ότι δεν μπορεί να υπολογίσει το εισόδημα είτε ότι δεν είναι σταθερό, γι' αυτό δεν μπορεί να το εντάξει σε μια κατηγορία εισοδήματος.

Οι περισσότεροι από τους Τσιγγάνους που δεν μπορούν να υπολογίσουν το οικογενειακό τους εισόδημα είναι γυρολόγοι έμποροι, μουσικοί, εργάτες γης και μικροπωλητές. Ορισμένες από αυτές τις κατηγορίες επαγγελματιών και ειδικά οι γυρολόγοι έμποροι, οι μικροπωλητές και οι μουσικοί, είναι αυτοί που αποτελούν το 3,24 % που δήλωσε οικογενειακό εισόδημα πάνω από 500.000 δραχμές το μήνα.

Από τις κατηγορίες επαγγελματιών που μπορούν να υπολογίσουν το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα, το 58,6 %, δηλαδή η πλειοψηφία, δηλώνει εισόδημα από 1 δραχμή ως 100.000 δραχμές. Από 100-200 χιλιάδες δραχμές μηνιαίο εισόδημα δηλώνει το 16,4 % αυτών που μπορούν να το υπολογίσουν, ενώ από 200-500 χιλιάδες μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα δηλώνει το 17,8 % του πληθυσμού **(βλέπε πίνακα 26: Μηνιαίο εισόδημα Τσιγγάνων)**.

Οι γυρολόγοι έμποροι, οι ιδιοκτήτες καταστήματος, οι ρακοσυλλέκτες-παλιατζήδες και, παραδόξως, οι άνεργοι δηλώνουν εισοδήματα που αντιστοιχούν σε όλες τις βαθμίδες της κλίμακας των εισοδημάτων. Οι μικροπωλητές έχουν είτε μεγάλα είτε μικρά εισοδήματα, δηλαδή ή κάτω από 100.000 δραχμές ή πάνω από 500.000 δραχμές. Οι εργάτες γης, από την άλλη, οι οποίοι φαίνεται να κάνουν και άλλες δουλειές εκτός από τις αγροτικές, έχουν οικογενειακά εισοδήματα μέχρι 300.000 δραχμές το μήνα, ενώ μόνο το 40 % αυτών μπορεί να υπολογίσει το οικογενειακό εισόδημα.

Τέλος, απ' αυτούς που δεν απάντησαν στην ερώτηση για το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος και αντιπροσωπεύουν το 6,8 % των ερωτηθέντων, το 60 % είναι εργάτες γης και αυτοί που δεν δήλωσαν «τι δουλειά κάνουν».

Σχετικά με το επίπεδο εκπαίδευσης και το οικογενειακό εισόδημα των Τσιγγάνων παρατηρείται ότι το ύψος του είναι αντιστρόφως ανάλογο του επιπέδου εκπαίδευσης και φαίνεται να μην σχετίζεται το οικογενειακό εισόδημα με την εκπαίδευση. Οι απόφοιτοι του Λυκείου έχουν μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα μέχρι 100.000 δραχμές, τουλάχιστον αυτοί που μπορούν να το καθορίσουν, ενώ το 33 % δεν μπορεί να το υπολογίσει, γιατί είναι τέτοιο το είδος της δουλειάς τους που δεν το επιτρέπει. Το 73 % αυτών που έχουν οικογενειακό εισόδημα πάνω από 500.000 δραχμές δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο. Καθόλου σχολείο δεν έχει πάει ούτε και το 50 % αυτών που έχουν μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα από 100-500 χιλιάδες, αλλά και το 80 % αυτών έχει εισόδημα μέχρι 100 χιλιάδες δραχμές. Τέλος, αυτοί που έχουν παρακολουθήσει μερικές τάξεις του Δημοτικού, σχεδόν στο σύνολό τους, έχουν μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα από 50-300 χιλιάδες δραχμές.

Γ. 3. θ. Προβλήματα: ιεράρχησή τους και τρόπος διευθέτησής τους

Ιεράρχηση προβλημάτων

Το μεγαλύτερο ποσοστό (49,1 %) ιεραρχεί ως πρώτο πρόβλημά του το στεγαστικό, ένα 17,9 % το επάγγελμα, την εκπαίδευση ένα 7,6 %, την έλλειψη αποδοχής από τους μη Τσιγγάνους το 3,5 %, την έλλειψη παροχών από την Πολιτεία το 9,7 % και «άλλο πρόβλημα» το 7,1 % (βλέπε διάγραμμα 24: **Ιεράρχηση προβλημάτων**). Αθροιστικά σημαντική θέση στην ιεράρχηση κατέχει η στέγαση, το επάγγελμα, η έλλειψη παροχών από την Πολιτεία και η εκπαίδευση. **Η ιεράρχηση αυτή είναι πολύ σημαντική, δεδομένου ότι πολλά από τα βασικά προβλήματα, τα οποία αποτελούν για αυτούς προτεραιότητες, μπορούν να επιλυθούν με σοβαρή, συνεπή και συστηματική εθνική πολιτική.**

Ενδιαφέρουσα είναι η ιεράρχηση των προβλημάτων κατά νομό και κατά τρόπο εγκατάστασης (**βλέπε διάγραμμα 25: Ιεράρχηση προβλημάτων κατά περιοχή, διάγραμμα 26: Ιεράρχηση προβλημάτων κατά τρόπο εγκατάστασης**)

Στέγαση

Η στέγαση παραμένει **το πρώτο πρόβλημα** στη σχετική ιεράρχηση, ανεξάρτητα από τον τρόπο εγκατάστασης. Σε μεγαλύτερο ποσοστό (67,8 %) παρουσιάζεται στους μόνιμα εγκαταστημένους στους καταυλισμούς, καθώς οι συνθήκες διαβίωσής τους είναι πολύ κακές, ενώ σε σημαντικό ποσοστό παρουσιάζεται και στους διερχόμενους.

Από την ανάλυση κατά περιοχή προκύπτει ότι η στέγαση απασχολεί ιδιαίτερα τους Τσιγγάνους:

- στην Αττική,
- στη Ροδόπη,
- στη Θεσσαλονίκη,
- στην Αιτωλοακαρνανία,
- στην Κέρκυρα.

Επάγγελμα

Σημαντικό είναι το ποσοστό των μόνιμα εγκαταστημένων οι οποίοι τοποθετούν **το επάγγελμα** στην πρώτη θέση της ιεράρχησης των προβλημάτων τους, καθώς αρκετοί από αυτούς έχουν ήδη λύσει το θέμα της στέγασης. Το επάγγελμα κατέχει σημαντική θέση στην ιεράρχηση των προβλημάτων στους νομούς:

- Αχαΐας,
- Ροδόπης,
- Καρδίτσας,

→ Ηρακλείου.

Εκπαίδευση

Η **εκπαίδευση** των παιδιών φαίνεται να απασχολεί τους μόνιμα εγκαταστημένους και καθόλου τους ημιεγκαταστημένους και τους διερχόμενους, γεγονός που μπορεί να αιτιολογηθεί από τις επιπλέον δυσκολίες πρόσβασης που συναντούν λόγω του τρόπου εγκατάστασής τους. Κατά περιοχή η εκπαίδευση αποτελεί για αυτούς σημαντικό πρόβλημα:

→ στην Κορινθία,

→ στη Θεσσαλονίκη,

→ στο Ηράκλειο,

→ στην Κέρκυρα.

Έλλειψη παροχών από την Πολιτεία

Σημαντικό είναι το ποσοστό όσων τοποθετούν στην κορυφή της ιεράρχησης των προβλημάτων τους την **έλλειψη παροχών από την Πολιτεία**. Από αυτούς το 11,6 % είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, το 15,8 % ημιεγκαταστημένοι, το 7,7 % διερχόμενοι και το 4,4 % μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς. Η ιεράρχηση αυτή φανερώνει την πεποίθηση που έχουν ότι αντιμετωπίζονται ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Στην Κορινθία η κατηγορία αυτή κατέχει την πρώτη θέση στην ιεράρχηση των προβλημάτων τους (καθώς έχουν αντιμετωπίσει οξυμένα προβλήματα κατά περιόδους), ενώ σημαντικό ποσοστό συγκεντρώνει στην Καρδίτσα και την Αχαΐα.

Έλλειψη αποδοχής από τους Γκατζέ

Η έλλειψη αποδοχής από την περιβάλλουσα κοινωνία απασχολεί ιδιαίτερα τους Τσιγγάνους της Αχαΐας.

Άλλο πρόβλημα

Περαιτέρω διερεύνηση χρειάστηκε η κατηγορία «άλλο πρόβλημα», καθώς συγκεντρώνει σημαντικά ποσοστά: το 6,5 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια, το 15,8 % των ημiegκαταστημένων, το 7,7 % των διερχομένων και το 14,4 % των μόνιμα εγκατεστημένων σε καταυλισμούς. Η περαιτέρω ανάλυση των απαντήσεων έδειξε ότι οι περισσότερες απαντήσεις που καταγράφονται ως «άλλο πρόβλημα» θα μπορούσαν να ενταχθούν στις υπάρχουσες κατηγορίες προβλημάτων. Για παράδειγμα, ως άλλο πρόβλημα δηλώνουν το ρατσισμό, τις συνθήκες διαβίωσης, τη φτώχεια, επαγγελματικά προβλήματα. Τα μεγαλύτερα ποσοστά συγκεντρώνουν τα επαγγελματικά προβλήματα, οι συνθήκες διαβίωσης και ο ρατσισμός.

Αναλύοντας περαιτέρω τις απαντήσεις της κατηγορίας αυτής προκύπτει ότι δεν τοποθετούνται σαφώς σε μία από τις παραπάνω συγκεκριμένες κατηγορίες και πιθανώς γι' αυτό και δηλώθηκαν ως «άλλο πρόβλημα» (π.χ. όταν δηλώνουν έλλειψη νερού και ηλεκτρικού ρεύματος η απάντηση θα μπορούσε να ενταχθεί στην κατηγορία «στεγαστικό πρόβλημα», στην κατηγορία «έλλειψη παροχών από την Πολιτεία», αλλά και με βαθύτερη ανάλυση στην κατηγορία «έλλειψη αποδοχής από τους Γκατζέ»).

Προβλήματα σχέσεων στον τόπο κατοικίας

Σε ποσοστό 49,7 % οι Τσιγγάνοι δηλώνουν ότι δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα, ενώ σε ποσοστό 27,6 % αναφέρουν την ύπαρξη προβλημάτων με τους μη Τσιγγάνους. Επίσης, 27,4 % δηλώνει προβλήματα με τις Αρχές και 16,8 % με τους Τσιγγάνους (**βλέπε διάγραμμα 27: Προβλήματα σχέσεων στον τόπο κατοικίας**).

Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών για την ύπαρξη προβλημάτων σχέσεων στον τόπο κατοικίας. Σε σχέση δε με κάποιες

από τις προηγούμενες έρευνες δίνουν μεγαλύτερα ποσοστά στην ύπαρξη προβλημάτων, το μέγεθος και την έντασή τους¹⁰. Οι Τσιγγάνοι ανάλογα με την περίπτωση και τη χρονική περίοδο δραματοποιούν ή ωραιοποιούν την πραγματικότητα. Αρκετές φορές δεν επιθυμούν να εμφανίσουν προβλήματα στη συμβίωσή τους με τους μη Τσιγγάνους, θέλοντας να αποποιηθούν το στίγμα ότι «όπου πάνε δημιουργούν προβλήματα και δεν τους θέλουν οι μη Τσιγγάνοι» ή δεν έχουν πράγματι προβλήματα, όντας ενταγμένοι στην τοπική κοινωνία.

Από την άλλη, τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει πολλές παρεμβάσεις με προγράμματα δημόσιων και ιδιωτικών φορέων στο χώρο των Τσιγγάνων, γεγονός που έχει επηρεάσει το βαθμό γνώσης των δικαιωμάτων τους και τη διεκδίκησή τους και ίσως αυτό να έχει παίξει ρόλο στις απαντήσεις τους. Επίσης, τα τελευταία χρόνια γίνονται συνεχείς προσεγγίσεις του τσιγγάνικου πληθυσμού από ερευνητές, οι οποίοι θέτουν το θέμα των προβλημάτων συμβίωσης με τους μη Τσιγγάνους.

Προβλήματα με τους μη Τσιγγάνους δηλώνουν σε μεγάλο ποσοστό οι διερχόμενοι (46,2 %) και οι μόνιμοι σε καταυλισμούς (35,6 %), ενώ αξιοπρόσεχτο είναι και το ποσοστό όσων είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια (25,5 %) **(βλέπε διάγραμμα 28: Προβλήματα με τους μη Τσιγγάνους, με τις Αρχές, με τους Τσιγγάνους, σε σχέση με τον τρόπο εγκατάστασης)**. Σε ανάλυση κατά νομό, τα μεγαλύτερα ποσοστά που δηλώνουν προβλήματα με μη Τσιγγάνους, συναντώνται:

- στην Αττική (43,8 %): Άνω Λιόσια 54,8 %, Ασπρόπυργος 52,6 %, Μεταξουργείο 85,7 %.
- στη Θεσσαλονίκη (32,2 %): Κορδελιό 100 %, Εύοσμος 32,4 %.

¹⁰ Βλέπε έρευνες: «Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κ. Αχαΐας», Κοκκινάκη Σ., 1983· Γ.Γ.Λ.Ε., «Έρευνα ανίχνευσης αναγκών και προβλημάτων των Τσιγγάνων της Δυτικής Αττικής», Παυλή-Σιδέρη, 1987· Μ.Ι.Τ. Εκπαιδευτική-Αναπτυξιακή Α.Ε., «Έρευνα καταγραφής κοινωνικών προβλημάτων», Ιούνιος 1994· Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας, «Έρευνα στον κοινωνικό χώρο των Τσιγγάνων της επαρχίας Νέστου», 1998.

- στην Αχαΐα (21,3 %).

Αν το συνολικό ποσοστό της Αχαΐας αναλυθεί κατά περιοχή, φαίνεται ότι οι Τσιγγάνοι της Κ. Αχαΐας έχουν την πιο ισορροπημένη σχέση με τους μη Τσιγγάνους, καθώς στην πλειοψηφία τους δηλώνουν ότι δεν έχουν προβλήματα μαζί τους (30=όχι, 5=ναι), ενώ είναι, επίσης, γνωστό ότι στην Κ. Αχαΐα συμμετέχουν και στην Τοπική Αυτοδιοίκηση εδώ και αρκετά χρόνια.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στις περιοχές Κορινθίας και Ιωαννίνων απαντούν **όλοι** αρνητικά στην ύπαρξη προβλημάτων με τους μη Τσιγγάνους και τις Αρχές, ενώ στην Κέρκυρα και στο Ηράκλειο δηλώνουν όλοι απουσία προβλημάτων με τους μη Τσιγγάνους. Οι απαντήσεις, όμως, αυτές έρχονται σε αναντιστοιχία με τις απαντήσεις της ερώτησης που αναφέρεται στις σχέσεις Τσιγγάνων με μη Τσιγγάνους (ερ. 60). Δηλαδή:

- Στην Κορινθία δηλώνουν ότι οι μη Τσιγγάνοι διαμαρτύρονται όταν κάνουν παρέα τα παιδιά τους, ότι δεν τους νοικιάζουν εύκολα σπίτι, ότι διαμαρτύρονται για τα γλέντια τους, ότι έχουν προκατάληψη απέναντί τους και δεν τους εξυπηρετούν στις υπηρεσίες. Επιπλέον, είναι γνωστό το εκπαιδευτικό ζήτημα που προέκυψε στα Εξαμίλια το 1984, όταν το σχολείο, λόγω των πιέσεων των μη Τσιγγάνων γονιών, δεν δεχόταν τα τσιγγανόπαιδα. Το θέμα λύθηκε μετά από πολλούς μήνες, ύστερα από επί τόπου επίσκεψη του Υπουργού και του Νομάρχη. Επίσης, φέτος στις αρχές Ιουλίου, ο δάσκαλος Θ. Νικολαΐδης, ο οποίος δουλεύει με τους Τσιγγάνους στην περιοχή της Κορινθίας τα τελευταία χρόνια, αλυσοδέθηκε με 4 λουκέτα ζητώντας την παρέμβαση συγκεκριμένων πολιτικών προσώπων για την επίλυση των ζωτικών προβλημάτων (π.χ. παροχή νερού) που αντιμετωπίζουν οι Τσιγγάνοι της περιοχής.
- Στο Ηράκλειο δηλώνουν ότι οι μη Τσιγγάνοι έχουν προκατάληψη απέναντί τους, ότι διαμαρτύρονται για τα γλέντια τους, ότι διαμαρτύρονται όταν κάνουν παρέα τα παιδιά τους, σε μικρό

ποσοστό απαντούν ότι δεν τους εξυπηρετούν στις υπηρεσίες, ενώ **όλοι** (100 %) δηλώνουν ότι δεν τους νοικιάζουν εύκολα σπίτια.

- Στα Ιωάννινα, ενώ δηλώνουν ότι οι μη Τσιγγάνοι δεν έχουν προκατάληψη απέναντί τους, ότι δεν διαμαρτύρονται για τα γλέντια τους, ότι δεν διαμαρτύρονται όταν κάνουν παρέα τα παιδιά τους και ότι τους εξυπηρετούν στις υπηρεσίες, το **100 %** δηλώνει ότι δεν τους νοικιάζουν οι μη Τσιγγάνοι εύκολα σπίτια.

- Στην Κέρκυρα δηλώνουν ότι οι μη Τσιγγάνοι δεν διαμαρτύρονται για τα γλέντια τους, ότι δεν διαμαρτύρονται όταν τα παιδιά τους κάνουν παρέα, ότι τους εξυπηρετούν στις υπηρεσίες, όμως το 50 % δηλώνει ότι οι μη Τσιγγάνοι έχουν προκατάληψη απέναντί τους και το 100 % ότι δεν τους νοικιάζουν εύκολα σπίτια.

Ενώ, λοιπόν, στην αρχή δηλώνουν ανυπαρξία προβλημάτων στις σχέσεις με τους μη Τσιγγάνους, μόλις οι σχέσεις συγκεκριμενοποιηθούν σε επαφές και συμπεριφορές της καθημερινής ζωής, τότε προκύπτει σαφώς η ύπαρξη προβλημάτων.

Προβλήματα με τις Αρχές δηλώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό οι διερχόμενοι, οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς και οι ημιεγκαταστημένοι, γεγονός που μπορεί να ερμηνευτεί, επειδή είναι πιο ευάλωτοι σε παραπτώματα και δημιουργούν προβλήματα σε σχέση με την εγκατάστασή τους. Το μεγαλύτερο ποσοστό προβλημάτων με τις Αρχές εμφανίζεται στους διερχόμενους (61,5 %), καθώς είναι οι λιγότερο ενταγμένοι και δεν γνωρίζουν τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά τους. Επίσης, ανακύπτουν πολλά προβλήματα σε σχέση με την εγκατάστασή τους. Σημαντικό παραμένει, όμως, και το ποσοστό από τους μόνιμα εγκαταστημένους σε σπίτια που δηλώνει ύπαρξη προβλημάτων με τις Αρχές (20,4 %).

Η ανάλυση κατά νομό δείχνει ότι τα περισσότερα τέτοιου είδους προβλήματα παρουσιάζονται στις περιοχές:

- Αττικής (46,3 %): Άνω Λιόσια 83,9 %, Ασπρόπυργος 89,5 %, Μεταξουργείο 42,5 %.

- Ηρακλείου: καταυλισμός Αλικαρνασσού.
- Θεσσαλονίκης (27,1 %): Φοίνικας 100 %, Κορδελιό.

Προβλήματα με τους Τσιγγάνους δηλώνει το 16,8 % και αυτό απαντάται κύρια στις περιοχές όπου οι Τσιγγάνοι θέλουν να διαφοροποιηθούν από τις ομάδες των Τσιγγάνων που βρίσκονται σε χειρότερη κοινωνικοοικονομική κατάσταση σε σχέση με την κυρίαρχη κοινωνία (π.χ. αυτούς που ονομάζουν τσαντηρόγυφτους) και να μεταφέρουν πάνω τους το δικό τους κοινωνικό στίγμα. Το 16,6 % σε ανάλυση κατά νομό δίνει τα μεγαλύτερα ποσοστά στην:

- Αττική (20,8 %): Μεταξουργείο 92,9 % (όπου οι Τσιγγάνοι αυτοπροσδιορίζονται ως Γύφτοι), Ζεφύρι 60 % (όπου διαμένουν όμως μαζί και με άλλες πολιτισμικές μειονότητες).
- Θεσσαλονίκη: Κορδελιό 100 %, Δενδροπόταμος 53 %, Εύοσμος 45,9 %. Από την ανάλυση κατά τρόπο εγκατάστασης προκύπτει ότι οι διερχόμενοι είναι αυτοί που δηλώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό ύπαρξης προβλημάτων με τους Τσιγγάνους (53,6 %).

Στο νομό Ροδόπης όλοι οι ερωτηθέντες ήταν Μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι. Είναι σημαντικό, λοιπόν, ότι ούτε ένας δηλώνει ύπαρξη προβλημάτων με τους Τσιγγάνους, θέτοντας έτσι σε αμφιβολία την υπόθεση που προκύπτει από τη βιβλιογραφία¹¹ για κακές σχέσεις μεταξύ Μουσουλμάνων και Χριστιανών Τσιγγάνων, τουλάχιστον από την πλευρά των Μουσουλμάνων Τσιγγάνων.

Συνολικά όσοι δηλώνουν ότι «δεν έχουν πρόβλημα» (49,7 %), προέρχονται από τους μόνιμα εγκαταστημένους σε σπίτια, ενώ πρέπει να τονισθεί ότι **ούτε ένας διερχόμενος** δεν δηλώνει, όπως είναι φυσικό, ανυπαρξία προβλημάτων.

Διευθέτηση των προβλημάτων τους

Οι απαντήσεις στην ερώτηση «Πού πηγαίνετε για να λύσετε τα προβλήματά σας;» δείχνουν ότι:

¹¹ «Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης», Χ.Ε. Ζεγκίνης, ΙΔΡΥΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ

- ✓ το 1,8 % απευθύνεται στους αρχηγούς τους,
- ✓ το 6,8 % στο σύλλογό τους,
- ✓ το 11,5 % στο Δήμο,
- ✓ το 8,8 % στην Πρόνοια,
- ✓ το 51,5 % δηλώνει ότι «τα βγάζουν πέρα μόνοι τους».

Οι απαντήσεις είναι ενδεικτικές αφενός για το είδος των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, γιατί απευθύνονται κυρίως στο Δήμο και στην Πρόνοια, αφετέρου για την αντιμετώπιση που έχουν συναντήσει στους φορείς, θετική ή αρνητική.

Η απάντηση «τα βγάζουμε πέρα μόνοι μας» δηλώνει τον τρόπο με τον οποίο οι Τσιγγάνοι αντιμετωπίζουν τα προβλήματα της καθημερινής τους ζωής. Αξιοποιώντας τις οικογενειακές τους δυνάμεις και δυνατότητες αισθάνονται αυτοδύναμοι να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους. **Αξίζει να αναφερθεί ότι το 52,6 % απαντά ότι έχουν τσιγγάνικο σύλλογο, όμως μόνο το 6,8 % απευθύνεται σε αυτόν για να λύσει τα προβλήματά του.**

Σημαντικά είναι τα στοιχεία που προκύπτουν από τις προηγούμενες έρευνες και τα οποία δεν διαφέρουν σημαντικά από αυτά της παρούσας έρευνας:

- Στην έρευνα Παυλή-Σιδέρη, 86/87, αναφέρεται ότι στην Κάτω Αχαΐα απευθύνονταν στο σύλλογο σε ποσοστό 48,03 % και στην Αγία Βαρβάρα 9,14 % , καθώς τότε ο σύλλογος υπολειπομένη.
- Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε στους 6 δήμους της Δ. Αττικής, (Μ.Ι.Τ., 1994), αρκετοί Τσιγγάνοι αναφέρουν ότι στην Πρόνοια συναντούν θετική στάση απέναντί τους, ενώ στο Δήμο και στην Αστυνομία η αντιμετώπιση είναι σχεδόν πάντοτε αρνητική.

Στην ερώτηση που αφορούσε προβλήματα με το Κράτος, πάλι η πρώτη επιλογή απάντησης ήταν «τα βγάζουμε πέρα μόνοι μας» σε ποσοστό 26 %, απευθύνονταν στο Δήμο σε ποσοστό 23 %, στην

Πρόνοια σε ποσοστό 13 %, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό 9 % είχε απαντήσει «πηγαίνουμε στο Σύλλογο».

Οι απαντήσεις στην ανοιχτή ερώτηση «Πώς σας αντιμετωπίζουν εκεί που πηγαίνετε να λύσετε τα προβλήματά σας;» δείχνει σαφώς πως οι ίδιοι αισθάνονται ότι δεν έχουν καλή αντιμετώπιση από τους Γκατζέ. Ποσοστό 26,8 % δηλώνει «όχι πολύ καλά», μεγάλο ποσοστό 11,5 % δηλώνει «εξευτελιστικά / άσχημα», το 2,1 % χαρακτηρίζει την αντιμετώπιση «ρατσιστική» και μόνο το 2,1 % δηλώνει ότι δεν έχει συναντήσει προβλήματα στην αντιμετώπιση. Το 19,4 % απαντά «καλά» και το 12,1 % διαφοροποιεί την αντιμετώπιση ανάλογα με τον άνθρωπο στον οποίο απευθύνονται για τη λύση των προβλημάτων τους. Επίσης, αναφέρεται ότι οι Τσιγγάνοι τυγχάνουν αδιάφορης ή άνισης μεταχείρισης και συχνά κοροϊδίας από τους φορείς στους οποίους απευθύνονται. Στην ερώτηση αν τους εξυπηρετούν στις υπηρεσίες οι Γκατζέ της περιοχής απαντούν αρνητικά σε ποσοστό 46,2 %.

- Στην έρευνα στο νομό Καβάλας της Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας το 1998, το 89 % δηλώνει ότι αντιμετωπίζει προβλήματα εξυπηρέτησης στις δημόσιες υπηρεσίες αρκετά συχνά. Μόνο ένα 5 % δηλώνει ότι αντιμετωπίζει προβλήματα με την Αστυνομία, ενώ οι υπόλοιποι θεωρούν την αντιμετώπιση τους από την Αστυνομία καλή έως πολύ καλή.
- Στην έρευνα της Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας στην επαρχία Νέστου του 1998:
 - δηλώνουν ότι τυγχάνουν ίδιας αντιμετώπισης με όλους στους φορείς υγείας και μόνο το 6 % δηλώνει ότι τους αντιμετωπίζουν διαφορετικά, ενώ 5 % δηλώνει κακή αντιμετώπιση.
 - αναφέρεται ότι το 87 % των Τσιγγάνων αγνοούν τις υπηρεσίες Κοινωνικής Πρόνοιας, ενώ μόνο σε μια περιοχή της έρευνας αυτής, που αποτελεί εξαίρεση, είναι ενημερωμένοι κατά 32 %.

Για τον τρόπο λοιπόν διευθέτησης των προβλημάτων τους θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι:

- τις περισσότερες φορές δεν γνωρίζουν τον τρόπο διεκδίκησης (σε ποιον φορέα να απευθυνθούν, με ποιον τρόπο και τι να ζητήσουν),
- συχνά υπάρχει δυσπιστία προς τους ίδιους τους αρχηγούς τους και το σύλλογό τους,
- δείχνουν δυσπιστία προς τους μη τσιγγάνικους φορείς,
- η επαφή των Τσιγγάνων με τους τοπικούς και τους εθνικούς φορείς και οργανισμούς δυσχεραίνεται από:
 - ♦ την υπάρχουσα μειονεκτική θέση των Τσιγγάνων στην κοινωνία μας και το στίγμα που συνεπάγεται, καθώς και την καχυποψία με την οποία τους αντιμετωπίζουν οι μη Τσιγγάνοι,
 - ♦ το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των Τσιγγάνων και την ελλιπή γνώση της ελληνικής γλώσσας.

Γ. 3. 1. Σχέσεις Τσιγγάνων - μη Τσιγγάνων

Ύπαρξη σχέσεων με μη Τσιγγάνους

Το 81,2 % δηλώνει ότι έχει σχέσεις με τους μη Τσιγγάνους, ενώ το 13 % δηλώνει ότι δεν έχει (**βλέπε διάγραμμα 29: Σχέσεις με μη Τσιγγάνους**). Αν αναλυθεί το τελευταίο ποσοστό κατά περιοχή, τότε βλέπουμε ότι οι περιοχές από τις οποίες προέρχεται είναι περιοχές της Καρδίτσας (κυρίως το Αγελαδοπάζαρο) και της Θεσσαλονίκης (κυρίως ο Εύοσμος). Το ίδιο ποσοστό αναλυόμενο ως προς τον τρόπο εγκατάστασης δίνει μεγάλο ποσοστό ημιεγκαταστημένων και μόνιμα εγκαταστημένων σε καταυλισμούς. Οι ημιεγκαταστημένοι ισοκατανέμοντας το χρόνο τους ανάμεσα σε 2 ή περισσότερες περιοχές δεν δημιουργούν εύκολα σχέσεις με τους μη Τσιγγάνους, ενώ οι μόνιμα εγκαταστημένοι στους καταυλισμούς αποτελούν τους αποδιοπομπαίους τράγους για τις τοπικές κοινωνίες, καθώς είναι περισσότερο γκετοποιημένοι και οι συνθήκες διαβίωσής τους είναι κακές έως άθλιες. Ενδιαφέρουσες είναι οι απαντήσεις των διερχομένων που δηλώνουν σε ποσοστό 53,8 % ότι έχουν σχέσεις με τους μη Τσιγγάνους, οι οποίες βέβαια είναι κυρίως οικονομικής φύσης.

Οι σχέσεις που αναπτύσσονται με τους μη Τσιγγάνους είναι κυρίως οικονομικές συναλλαγές (68,5 %), κοινωνικές επαφές (11,8 %) ή άλλου είδους σχέσεις (2,1 %) (**βλέπε διάγραμμα 30: Είδος σχέσεων με τους μη Τσιγγάνους**). Οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια έχουν τις περισσότερες κοινωνικές επαφές, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ποσοστό των μόνιμα εγκαταστημένων σε καταυλισμούς, που δηλώνει ύπαρξη κοινωνικών σχέσεων με τους μη Τσιγγάνους.

Σχέσεις με τους Γκατζέ της περιοχής όπου διαμένουν

Στην ερώτηση «Ποιες σχέσεις έχετε με τους Γκατζέ της περιοχής στην οποία μένετε;» (ερ.60) απαντούν:

- το 73,2 % ότι οι Γκατζέ έχουν προκατάληψη απέναντί τους,
- το 48,5 % ότι οι Γκατζέ διαμαρτύρονται όταν κάνουν γλέντια,
- το 73,2 % ότι οι Γκατζέ δεν τους νοικιάζουν εύκολα σπίτια,
- το 45 % ότι οι Γκατζέ διαμαρτύρονται όταν κάνουν παρέα τα παιδιά τους,
- το 46,2 % ότι δεν τους εξυπηρετούν στις υπηρεσίες στις οποίες πηγαίνουν.

Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή επιβεβαιώνουν τις αμφιβολίες μας για τις απαντήσεις στην ερώτηση για την ύπαρξη προβλημάτων με τους Γκατζέ (ερ. 55) και ενισχύουν μια ακόμα φορά την άποψη ότι οι Τσιγγάνοι δηλώνουν ύπαρξη προβλημάτων, μέγεθος και βαθμό έντασής τους κατά περίπτωση και κατά χρονική περίοδο, ωραιοποιώντας ή δραματοποιώντας την πραγματικότητα σε κάποιο βαθμό.

Ύπαρξη προκαταλήψεων

Από αυτούς που δηλώνουν ότι οι μη Τσιγγάνοι δεν έχουν προκατάληψη απέναντί τους (20,7 %) το μεγαλύτερο ποσοστό (16 %) είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, όπου οι σχέσεις γίνονται καλύτερες, αφού οι Τσιγγάνοι αποδέχονται ως ένα βαθμό τον τρόπο ζωής της εδραίας κοινωνίας. Οι περιοχές στις οποίες σε μεγαλύτερα ποσοστά απαντούν αρνητικά στην ύπαρξη προκαταλήψεων είναι:

- η Αιτωλοακαρνανία (87,5 %),
- η Αχαΐα (29,5 %), κυρίως η Κ. Αχαΐα (50 %),
- το Ηράκλειο (33,3 %),
- η Κέρκυρα (50 %),
- τα Ιωάννινα (100 %),
- η Αττική (16,5 %): στην Αγία Βαρβάρα (39,4 %) και στο Ίλιο (44,4 %).

Στην Αττική σημαντικά είναι τα ποσοστά όσων πιστεύουν ότι οι Γκατζέ έχουν προκατάληψη απέναντί τους:

- στην Αγία Βαρβάρα 57,6 %,
- στην Αγία Παρασκευή 100 %,

- στα Άνω Λιόσια 100 %,
- στον Ασπρόπυργο 73,7 %,
- στο Ίλιο 55,6 %,
- στο Μεταξουργείο 92,9 %.

Από το 73,2 % που δηλώνει ότι οι μη Τσιγγάνοι έχουν προκατάληψη απέναντί τους, το μεγαλύτερο ποσοστό προέρχεται από τους μόνιμα εγκαταστημένους σε καταυλισμούς και τους διερχόμενους.

Ενόχληση από τσιγγάνικα γλέντια

Τα μεγαλύτερα ποσοστά όσων απαντούν ότι διαμαρτύρονται οι μη Τσιγγάνοι για τα γλέντια τους παρουσιάζονται:

- στην Αττική (53,7 %),
- στην Αχαΐα (65,6 %),
- στη Ροδόπη (93,9 %),
- στην Κορινθία (22,2 %),
- στην Καρδίτσα(20 %),

ενώ στις περιοχές Κέρκυρας και Ιωαννίνων οι απαντήσεις είναι αρνητικές.

Οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια Τσιγγάνοι φαίνεται ότι ενοχλούν περισσότερο με τα γλέντια τους τους μη Τσιγγάνους, γιατί διαμένουν πλησιέστερα σ' αυτούς. Για παράδειγμα, στην Κ. Αχαΐα όπου διατηρείται ο τριήμερος εορτασμός του γάμου, τα σπίτια των Τσιγγάνων είναι συγκεντρωμένα όλα σε μια περιοχή και αποτελούν μέρος του οικισμού της Κ. Αχαΐας, οπότε είναι φυσικό η μικροφωνική εγκατάσταση που χρησιμοποιούν για τα γλέντια να ενοχλεί τους μη Τσιγγάνους που είναι δίπλα. Ενδεικτικό είναι ότι στην Κ. Αχαΐα όσοι ζουν στην άκρη του οικισμού των Τσιγγάνων, μακριά από τους Γκατζέ, δηλώνουν ότι δεν ενοχλούνται οι μη Τσιγγάνοι από τα γλέντια τους. Ενδιαφέρον θα παρουσίαζε μια αντίστοιχη έρευνα για ενοχλήσεις της περιβάλλουσας κοινωνίας από γλέντια άλλων κοινωνικών ομάδων π.χ. Ποντίων, που διατηρούν αντίστοιχες παραδόσεις, για να διερευνηθεί κατά πόσο χρησιμοποιείται η

«ενόχληση» για τη λήψη κάποιων μέτρων εναντίον τους.

Ενοικίαση σπιτιού

Προβλήματα σε σχέση με την ενοικίαση σπιτιού παρουσιάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στους διερχόμενους, τους ημιεγκαταστημένους και τους μόνιμα εγκαταστημένους σε καταυλισμούς. Παρουσιάζονται, όμως, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις τους, και στους μόνιμα εγκαταστημένους σε σπίτια.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα υψηλά ποσοστά κατά ομάδα εγκατάστασης που δείχνουν να βρίσκουν δυσκολίες στην ενοικίαση σπιτιού:

- το 53,8 % των διερχομένων,
- το 63,2 % των ημιεγκαταστημένων,
- το 77,8 % από αυτούς που είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς,
- το 73,1 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια.

Τα μεγαλύτερα ποσοστά κατά περιοχή απαντώνται:

→ στην Αττική (85,1 %): Αγ. Βαρβάρα 70,5 %, Άνω Λιόσια 96,7 %, Ασπρόπυργος 73,6 %, Ίλιο 88,9 %, Μεταξουργείο 100 %, Μέγαρα 100 %, Ζεφύρι 100 %,

→ στη Ροδόπη (87,9 %),

→ στην Αιτωλοακαρνανία (93,8 %),

→ στην Καρδίτσα (53,3 %),

→ στη Θεσσαλονίκη (91,5 %),

→ στην Κορινθία (55,6 %),

ενώ στις περιοχές Ηρακλείου, Κερκύρας και Ιωαννίνων απαντούν όλοι (100 %) ότι δεν τους νοικιάζουν εύκολα σπίτια.

Σχέσεις τσιγγανοπαίδων με μη τσιγγανόπαιδα

Στην ερώτηση αν διαμαρτύρονται οι μη Τσιγγάνοι όταν κάνουν παρέα τα παιδιά τους με τα παιδιά των Τσιγγάνων απάντησαν θετικά οι διερχόμενοι (53,8 %) και οι εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς (56,7 %), ενώ υψηλό είναι και το ποσοστό των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια (41,2 %), αλλά και των ημιεγκαταστημένων (26,3 %) που απάντησαν θετικά. Αναφέρουμε ότι υψηλό ποσοστό (42,1 %) των ημιεγκαταστημένων δεν απάντησαν καθόλου στην ερώτηση αυτή.

Η ανάλυση κατά περιοχή έδειξε ότι παρουσιάζεται πρόβλημα σε υψηλό ποσοστό:

- στη Ροδόπη (90,9 %),
- στην Κορινθία (33,3 %),
- στην Αττική (41,3 %),
- στη Θεσσαλονίκη (71,2 %),

ενώ στο Ηράκλειο, στην Κέρκυρα και τα Ιωάννινα δηλώνουν ότι δεν αντιμετωπίζουν τέτοιο πρόβλημα.

Εξυπηρέτηση στις υπηρεσίες

Όλοι δηλώνουν προβλήματα στην εξυπηρέτησή τους στις υπηρεσίες. Οι διερχόμενοι φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο πρόβλημα, καθώς είναι αφενός πιο ανένταχτοι και αυτοί που λόγω ενδυμασίας φαίνεται ξεκάθαρα ότι είναι Τσιγγάνοι, αφετέρου δεν γνωρίζουν τους τρόπους προσέγγισης και διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους από τις υπηρεσίες. Απ' όσους διερχόμενους ερωτήθηκαν κανένας δεν απάντησε ότι τους εξυπηρετούν στις υπηρεσίες. Οι ημιεγκαταστημένοι, επίσης, δηλώνουν πρόβλημα εξυπηρέτησής τους στις υπηρεσίες (36,8 %), αλλά και οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς (47,8 %). Καλύτερη εξυπηρέτηση στις υπηρεσίες φαίνεται ότι έχουν όσοι είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια (46,3 %), οι οποίοι όμως και αυτοί δηλώνουν σε ποσοστό 46,3 % ότι αντιμετωπίζουν προβλήματα εξυπηρέτησης. Στην Κέρκυρα και τα

Ιωάννινα δεν δηλώνουν προβλήματα εξυπηρέτησης, ενώ φαίνονται ικανοποιημένοι από την εξυπηρέτηση που έχουν στους νομούς:

→ **Αιτωλοακαρνανίας: Μεσολόγγι 100 %,**

→ **Καρδίτσας: Σοφάδες 60 %,**

→ **Αχαΐας.**

Μεγάλα ποσοστά δυσαρέσκειας από την εξυπηρέτησή τους στις υπηρεσίες δηλώνουν:

→ **στη Ροδόπη (72,7 %),**

→ **στην Κορινθία (44,4 %),**

→ **στη Θεσσαλονίκη (62,7 %),**

→ **στο Ηράκλειο (83,3 %).**

Δ. ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την επεξεργασία και τη μελέτη όσων προέκυψαν από την παρούσα έρευνα και μετά τη διερεύνηση στοιχείων και συμπερασμάτων άλλων ερευνών-μελετών, τα λόγια του Τσιγγάνου «όσο και να ψάξετε δε θα μας μάθετε ποτέ» αποκτούν άλλη διάσταση και μοιάζουν σαν τη μοναδική ίσως πραγματικότητα.

Δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι κάθε ερευνητική προσέγγιση στηρίζεται στην οπτική του μη τσιγγάνου ερευνητή, οπτική που σημαίνει άλλες προσλαμβάνουσες παραστάσεις, άλλη φιλοσοφία και άλλα κριτήρια στη διαμόρφωση συμπερασμάτων.

Ωστόσο, υπάρχουν αρκετά πράγματα τόσο έκδηλα που δεν επιδέχονται υποκειμενικές ερμηνείες. Η δυσανασχέτηση και η δυσπιστία των Τσιγγάνων απέναντι σε κάθε προσέγγιση που δεν τους αποφέρει άμεσο όφελος, όπως συμβαίνει με τις έρευνες, ήταν συχνά η πρώτη τους αντίδραση. Απαιτήθηκε, λοιπόν, αρκετή προετοιμασία και η συμμετοχή ατόμων της εμπιστοσύνης τους, που λειτούργησαν ως σύνδεσμοι για να εξασφαλιστεί η επικοινωνία, η συμμετοχή στην έρευνα, καθώς και η πληρότητα και η ειλικρίνεια στις απαντήσεις.

Τα βασικότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτή την έρευνα είναι τα παρακάτω:

Οι συνθήκες διαμονής είναι άμεσα συναρτημένες με το είδος εγκατάστασης.

Οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια Τσιγγάνοι, όπως είναι φυσικό, βρίσκονται στην καλύτερη θέση, ενώ οι συνθήκες διαμονής στους καταυλισμούς και στα μέρη όπου διαμένουν οι διερχόμενοι και οι ημιεγκαταστημένοι είναι τέτοιες που δεν επιτρέπουν την αναγκαία ατομική και συλλογική υγιεινή, ενώ συχνά προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Ο βιοτικός χώρος της οικογένειας σε συνδυασμό με τον αριθμό των μελών είναι ασφυκτικά περιορισμένος.

Οι κακές συνθήκες διαβίωσης στους καταυλισμούς δημιουργούν σειρά προβλημάτων αλληλένδετων μεταξύ τους και κυρίως γίνονται η βασική αιτία για ασθένειες που έχουν σχεδόν εκλείψει από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

Τα έργα υποδομής (αποχέτευση, ηλεκτροδότηση, ύδρευση) είναι ανύπαρκτα στους καταυλισμούς. Έτσι, η ύπαρξη απλής τουαλέτας είναι πολυτέλεια, ενώ φυσικά δεν γίνεται λόγος για λουτρό.

Μόνον οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια έχουν αποκτήσει αγαθά που είναι διαδεδομένα στη μη τσιγγάνικη κοινωνία.

Τους Τσιγγάνους της Ελλάδας χαρακτηρίζει μεγάλη διασπορά και εσωτερικές μετακινήσεις, ενώ δεν παρατηρούνται μεγάλες μετακινήσεις προς το εξωτερικό.

Οι περισσότεροι είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια και σε καταυλισμούς. Τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί το ποσοστό όσων είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς.

Από το 1996 και μετά δεν παρατηρούνται σημαντικές μετακινήσεις και μετεγκαταστάσεις του τσιγγάνικου πληθυσμού.

Οι μετεγκαταστάσεις γίνονται ομαδικά και συμβάλλουν στη διατήρηση της κοινωνικής τους συνοχής και της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Ο λόγος μετακίνησης είναι κυρίως κοινωνικός ή επαγγελματικός. Η πλειοψηφία διαθέτει μεταφορικό μέσο, κυρίως όσοι ασκούν επάγγελμα που απαιτεί συχνές μετακινήσεις και πολύ συχνά το χρησιμοποιούν ως προέκταση της κατοικίας τους.

Η πλειοψηφία των Τσιγγάνων σήμερα δηλώνει ότι δεν θέλει να μετακινηθεί από τον τόπο κατοικίας. Όσοι δηλώνουν ότι θέλουν να μετακινηθούν ζουν σε άθλιες συνθήκες και αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα με την τοπική κοινωνία.

Η επιθυμία για μόνιμη εγκατάσταση είναι πλέον σαφής. Οι Τσιγγάνοι σήμερα μετακινούνται για συγκεκριμένους λόγους και όχι λόγω επιλογής της νομαδικής ζωής, όπως παλαιότερα.

Σε σχέση με το παρελθόν παρουσιάζεται μειωμένος ο αριθμός

των μελών της οικογένειας, ενώ έχει διαφοροποιηθεί σημαντικά και η συνήθεια της συμβίωσης-συγκατοίκησης με τα μέλη της πατρικής οικογένειας.

Εκτεταμένες οικογένειες συναντώνται περισσότερο στους Τσιγγάνους των καταυλισμών, ενώ στις περιοχές όπου οι Τσιγγάνοι είναι περισσότερο ενταγμένοι στην κυρίαρχη κοινωνία η μορφή της οικογένειας εναρμονίζεται με το μοντέλο της οικογένειας της τοπικής κοινωνίας.

Η ενδογαμία αποτελεί κανόνα για τους Τσιγγάνους. Αποτελεί έναν από τους σημαντικούς μηχανισμούς διατήρησης των πολιτισμικών τους στοιχείων, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει ίσως και στη γκετοποίησή τους.

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι Τσιγγάνοι είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, ενώ υπάρχει ένα μικρό ποσοστό Μουσουλμάνων Τσιγγάνων.

Οι Τσιγγάνοι στην πλειοψηφία τους είναι δίγλωσσοι (ελληνικά και ρομανί) και αυτό θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Τσιγγάνικοι σύλλογοι υπάρχουν στις περιοχές όπου οι Τσιγγάνοι είναι μόνιμα εγκατεστημένοι (σε σπίτια ή σε καταυλισμούς).

Ο βαθμός του εκπαιδευτικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων, με όσα αυτός συνεπάγεται, είναι πολύ μεγάλος.

Η άγνοια εκ μέρους των Τσιγγάνων γραφής και ανάγνωσης των ελληνικών, δημιουργεί διαφορετικές συνθήκες πρόσβασης στις απολαβές της σύγχρονης κοινωνίας, στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, αλλά και στην εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους. Οι Τσιγγάνοι στερούνται πολλά από τα δικαιώματά τους λόγω άγνοιας αυτών, ενώ άγνοια εμφανίζεται και ως προς τις υποχρεώσεις τους, η οποία συχνά τους οδηγεί, χωρίς να το γνωρίζουν, σε παραβάσεις.

Η φοίτηση των τσιγγανοπαίδων στο εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηρίζεται άτακτη, με αυξημένες διαρροές στην παρακολούθηση, που συχνά καταλήγουν στη διακοπή της φοίτησης. Οι αιτίες για αυτή

την εξέλιξη, όπως δηλώνεται από τους ίδιους, συνδέονται:

- με το εκπαιδευτικό σύστημα,
- με τον τρόπο ζωής των Τσιγγάνων και την αντίληψή τους για την εκπαίδευση,
- με τη στάση των Γκατζέ απέναντι στους Τσιγγάνους.

Η εκπαιδευτική προσέγγιση των Τσιγγάνων οφείλει να λάβει υπόψη όλους τους κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες που την επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα.

Βασική διαπίστωση της παραπάνω ανάλυσης είναι ότι οι Τσιγγάνοι αποτελούν ένα σύνολο με μεγάλες διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό του, τόσο σε σχέση με τις πεποιθήσεις τους όσο και με την οικονομική συμπεριφορά τους, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην είναι δυνατή η γενίκευση των συμπερασμάτων, αφού βασικές παράμετροι όπως η εκπαίδευση, το επάγγελμα και ο τρόπος εγκατάστασης, επηρεάζουν σημαντικά και δημιουργούν εξαιρετικά μεγάλες αποκλίσεις στη συμπεριφορά τους.

Μετά από την ανάλυση των επιμέρους παραγόντων που επιδρούν στην οικονομική συμπεριφορά των Τσιγγάνων και αφού ληφθεί υπόψη η παραπάνω διαπίστωση θα μπορούσε κανείς να σκιαγραφήσει τη σημερινή οικονομική κατάσταση των Τσιγγάνων καταγράφοντας ορισμένα σημαντικά στοιχεία όπως:

Οι Τσιγγάνοι προσαρμόζονται σταδιακά στο ελληνικό οικονομικό σύστημα με την εγκατάλειψη παραδοσιακών επαγγελμαμάτων τους και αναζήτηση νέων επαγγελμαμάτων, περισσότερο ενταγμένων στον τρόπο καταναλωτικής συμπεριφοράς και διαβίωσης του κοινωνικού συνόλου, διατηρώντας όμως σε μεγάλο βαθμό τα παραδοσιακά στοιχεία άσκησης επαγγέλματος με κύριο χαρακτηριστικό τη συνεχή μετακίνηση, αλλά όχι για μεγάλα χρονικά διαστήματα και έχοντας δημιουργήσει πλέον μια βάση εξόρμησης.

Σήμερα δεν μπορεί πλέον κανείς να ισχυριστεί ότι η ζωή των Τσιγγάνων είναι συνδεδεμένη με συνεχή περιπλάνηση, αλλά με τη μόνιμη εγκατάσταση ή ημιεγκατάσταση σε έναν τόπο και την άσκηση

του επαγγέλματος σε μεγάλη γεωγραφική έκταση, γεγονός που τους εξασφαλίζει ευκολότερη και πιο γρήγορη πώληση των προϊόντων τους με τα μέσα που διαθέτουν.

Το εμπόριο αποτελεί τη βασική οικονομική δραστηριότητα των Τσιγγάνων, εκσυγχρονισμένο όσο απαιτείται για γρήγορη και μεγαλύτερη σε όγκο και αξία εμπορία προϊόντων κάθε είδους, από γεωργικά έως ημιδιαρκή και διαρκή προϊόντα.

Καθολική επιθυμία των Τσιγγάνων είναι η μόνιμη εγκατάσταση σε κάποιο μέρος και η απόκτηση μόνιμης επαγγελματικής στέγης ή μόνιμου εργοδότη.

Το μεγαλύτερο μέρος της εμπορικής δραστηριότητας ασκείται παράνομα, αφού η απόκτηση άδειας είναι δύσκολη, καθώς η τοπική αυτοδιοίκηση και το κράτος δεν είναι διατεθειμένοι να τους αντιμετωπίσουν -έστω και μεταβατικά- ως ειδική περίπτωση ή ειδική κατηγορία και απαιτούν προϋποθέσεις παροχής αδειάς, τις οποίες στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι Τσιγγάνοι είναι δύσκολο έως ακατόρθωτο να εκπληρώσουν.

Το επίπεδο μόρφωσης είναι αντιστρόφως ανάλογο της επαγγελματικής επιτυχίας και αυτό εκφράζεται ως άποψη από τους ίδιους. Συγκεκριμένα αυτοί που δεν έχουν πάει καθόλου στο σχολείο θεωρούν την εκπαίδευση ως μέσο εξασφάλισης καλύτερης δουλειάς, ενώ στο άλλο άκρο οι απόφοιτοι Λυκείου θεωρούν ότι η εκπαίδευση δεν παίζει κανένα ρόλο και οπωσδήποτε δεν εξασφαλίζει δουλειά, άποψη που είναι κυρίαρχη και στους μη Τσιγγάνους.

Ταυτόχρονα, οι απόφοιτοι Λυκείου, περισσότερο προσαρμοσμένοι στο καπιταλιστικό πρότυπο, θεωρούν το χρήμα ως στοιχείο δύναμης και ανεξαρτησίας, ενώ αυτοί που δεν έχουν πάει σχολείο ή έχουν παρακολουθήσει μερικές τάξεις του Δημοτικού θεωρούν το χρήμα ως στοιχείο της εμπορικής δραστηριότητας, το οποίο απλώς τους εξασφαλίζει επάρκεια εμπορεύματος και μάλιστα σε καλύτερη τιμή.

Το εμπόριο και οι εμπορικές δραστηριότητες που ασκούν οι Τσιγγάνοι στο μεγαλύτερο ποσοστό ασκούνται παράνομα, με την

έννοια ότι δεν διαθέτουν άδεια για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω (δυσκολία απόκτησης άδειας έως άρνηση των Δήμων να τη χορηγήσουν, ως μέσο πίεσης για να εγκαταλείψουν οι Τσιγγάνοι την περιοχή τους).

Η εμπορική δραστηριότητα δεν αποτελεί συνέχιση δραστηριότητας που ασκούσε ο πατέρας -αφού το ποσοστό αυτών που συνέχισαν τη δραστηριότητα του πατέρα τους είναι μικρό-, αλλά αποτελεί μια δραστηριότητα που είναι περισσότερο προσαρμοσμένη στη νοοτροπία, τη συμπεριφορά και τις συνθήκες ζωής των Τσιγγάνων, σε σχέση με άλλες δραστηριότητες των οποίων οι συνθήκες άσκησης είναι ξένες γι' αυτούς.

Η προσέγγιση του πελάτη, η άμεση επικοινωνία και η διευκόλυνσή του, η χαμηλή τιμή προϊόντων και ειδών μεσαίας έως χαμηλής ποιότητας αποτελούν τα πλεονεκτήματα των Τσιγγάνων εμπόρων.

Οι μετακινούμενοι Τσιγγάνοι αντιμετωπίζονται από τους αντίστοιχους εμπόρους με σχετική ανοχή που εμπεριέχει καχυποψία και δυσπιστία, ενώ αντίστοιχη εμφανίζεται και η στάση των Γκατζέ εμπόρων απέναντι στους Τσιγγάνους που διαθέτουν μόνιμο στέκι-κατάστημα.

Στη συντριπτική πλειοψηφία τους οι Τσιγγάνοι δεν θεωρούν ότι με τα χρήματα που κερδίζουν μπορούν να ζήσουν την οικογένειά τους, με σημαντική διαφοροποίηση ανάλογα με τον τρόπο και τόπο εγκατάστασής τους.

Βασική επιδίωξη της οικονομικής δραστηριότητας των Τσιγγάνων είναι η απόκτηση χρημάτων για την αγορά γης και σπιτιού και η εγκατάσταση σε έναν τόπο, όπου θα τους επιτρέπεται η ελεύθερη και μόνιμη άσκηση της εμπορικής τους δραστηριότητας.

Το βιοτικό επίπεδο είναι χαμηλό, κάτω του ορίου φτώχειας (αν και παρουσιάζονται εξαιρέσεις σε συγκεκριμένα επαγγέλματα), το οικογενειακό εισόδημα, αν και είναι δύσκολο να προσδιοριστεί λόγω του είδους της απασχόλησής τους, είναι εξαιρετικά χαμηλό, ώστε να μην μπορεί να διαβιώσει στοιχειωδώς μια οικογένεια.

Η οικονομική κατάσταση και ο τύπος διαμονής παίζουν σημαντικό ρόλο στην ύπαρξη και την ιεράρχηση των προβλημάτων τους. Ως κυριότερα προβλήματα ιεραρχούν τη στέγαση, το επάγγελμα, την έλλειψη παροχών από την Πολιτεία και την εκπαίδευση. Η ιεράρχηση αυτή είναι πολύ σημαντική, δεδομένου ότι πολλά από τα βασικά τους προβλήματα μπορούν να επιλυθούν με σοβαρή, συνεπή και συστηματική εθνική στρατηγική και πολιτική.

Η στέγαση παραμένει το πρώτο πρόβλημα, ανεξάρτητα από τον τύπο διαμονής, ενώ όπως είναι φυσικό παρουσιάζεται στην υψηλότερη βαθμίδα της ιεράρχησης των προβλημάτων των μόνιμα διαμενόντων σε καταυλισμούς και των διερχομένων.

Το επάγγελμα τοποθετείται στην κορυφή της ιεράρχησης των προβλημάτων όσων είναι μόνιμα εγκαταστημένοι και έχουν ήδη λύσει το θέμα της στέγασης.

Η εκπαίδευση φαίνεται ότι απασχολεί τους μόνιμα εγκαταστημένους και καθόλου τους ημιεγκατεστημένους και τους διερχόμενους.

Σε μεγάλο ποσοστό δηλώνουν ότι δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα στις σχέσεις τους στον τόπο κατοικίας. Ενώ, όμως, δηλώνουν ανυπαρξία προβλημάτων στις σχέσεις με τους μη Τσιγγάνους, μόλις οι σχέσεις συγκεκριμενοποιηθούν σε επαφές και συμπεριφορές της καθημερινής ζωής, τότε προκύπτει σαφώς η ύπαρξη προβλημάτων.

Σημαντικό είναι και το ποσοστό που δηλώνει προβλήματα με τους μη Τσιγγάνους, με τις Αρχές, αλλά και με τους ίδιους τους Τσιγγάνους.

Λιγότερα προβλήματα αντιμετωπίζουν οι πιο ενταγμένοι, δηλαδή οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, ενώ τα περισσότερα οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς και οι διερχόμενοι.

Η πλειοψηφία των Τσιγγάνων δηλώνει ότι για τη διευθέτηση των προβλημάτων τους «τα βγάζουν πέρα μόνοι τους», ενώ είναι μικρό το ποσοστό όσων απευθύνονται στους αρχηγούς τους ή στους συλλόγους τους.

Σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους παίζουν η άγνοια του τρόπου διεκδίκησης, η δυσπιστία προς τους ίδιους τους αρχηγούς τους και τους συλλόγους τους, η δυσπιστία προς τους μη τσιγγάνικους φορείς, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης των Τσιγγάνων και η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας, καθώς και η στιγματισμένη κοινωνική θέση των Τσιγγάνων στην ελληνική κοινωνία με όσα αυτή συνεπάγεται.

Στην πλειοψηφία τους δηλώνουν ύπαρξη σχέσεων με τους μη Τσιγγάνους, κυρίως οικονομικές. Οι σχέσεις με τους Γκατζέ της περιοχής στην οποία διαμένουν χαρακτηρίζονται από προκατάληψη των Γκατζέ απέναντί τους, διαμαρτυρίες για τα γλέντια τους, άρνηση ενοικίασης σπιτιού, διαμαρτυρίες όταν τα παιδιά τους κάνουν παρέα με τα παιδιά των Τσιγγάνων, ανυπαρξία εξυπηρέτησης ή κακή εξυπηρέτηση στις υπηρεσίες. Σημαντική είναι η σχέση του τύπου διαμονής με τις σχέσεις που αναπτύσσουν με τους Γκατζέ στον τόπο διαμονής. Προκύπτει σαφώς ότι παρουσιάζουν προβλήματα οι σχέσεις των Τσιγγάνων στους καταυλισμούς και των διερχομένων, ενώ όλοι, ανεξαιρέτως τύπου διαμονής, δεν εξυπηρετούνται στις υπηρεσίες, δεν μπορούν να βρουν εύκολα σπίτι προς ενοικίαση και δηλώνουν ύπαρξη προκατάληψης απέναντί τους.

Η εικόνα της οικονομικής-κοινωνικής και πολιτισμικής κατάστασης των Τσιγγάνων, όπως προκύπτει από αυτή την έρευνα, άλλαξε σε ελάχιστα σημεία σε σχέση με το παρελθόν, παρόλο που κατά καιρούς πολλοί φορείς από διαφορετικές αφετηρίες, με διαφορετική φιλοσοφία και προγράμματα προσπάθησαν να ασχοληθούν με τους Τσιγγάνους.

Η παρουσία της Λαϊκής Επιμόρφωσης είναι σημαντική, συνεπής και μακροχρόνια στο χώρο των Τσιγγάνων, όμως η επιτυχία της ως προς την επίλυση των σύνθετων προβλημάτων τους είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποτιμηθεί. **Η απουσία της ολοκληρωμένης συστηματικής πολιτικής προσέγγισης είναι φανερή και ίσως σ' αυτή να οφείλεται η ύπαρξη και η διαιώνιση των προβλημάτων.** Απόρροια όλων αυτών είναι ο κοινωνικός και εκπαιδευτικός αποκλεισμός των Τσιγγάνων, με όσα αυτός συνεπάγεται.

Οι Τσιγγάνοι απέναντι σ' αυτή την κατάσταση αντιδρούν με θυμό και συχνά με παραβατική συμπεριφορά. Παράλληλα, η απογοήτευση και η παραίτηση από τη διεκδίκηση κάθε δικαιώματος είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της κοινωνικής τους παρουσίας.

Το ερώτημα, λοιπόν, που τίθεται είναι *αν στην επόμενη έρευνα μετά το 2001 η εικόνα που θα προκύψει θα είναι διαφορετική από τη σημερινή.* Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι οι Τσιγγάνοι βρίσκονται σε κατάσταση ανέχειας και ανάγκης λόγω της άνιση κατανομής των φυσικών πόρων και των δημόσιων αγαθών. Η έλλειψη στέγης, απασχόλησης και εκπαίδευσης είναι καθοριστικοί δείκτες για τη σημερινή κατάσταση. Είναι προβλήματα αλληλένδετα, που το καθένα γίνεται αιτία για τη δημιουργία του άλλου ή προέρχεται από αυτό, είναι συγχρόνως αιτία και αποτέλεσμα. Το πέρασμα στον 21^ο αιώνα βρίσκει τη χώρα μας σε μια κρίσιμη καμπή της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής της εξέλιξης. Τα κέντρα λήψης αποφάσεων οφείλουν να ξανασκεφτούν την πολιτική τους και να προβούν σε κινήσεις και επιλογές εξισορρόπησης της κοινωνικής ανισότητας. Ένα καλύτερο μέλλον, σε μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία ισότιμων πολιτών, προϋποθέτει σταθερή, συνεπή, συνεχή πολιτική που θα εξασφαλίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προσωπική ευημερία του κάθε ατόμου και της κάθε κοινωνικής ομάδας.

Ε. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Κοινωνικά χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων της περιοχής Άνω Λιοσίων Αττικής», Κοκκινάκη Σ., Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 48, 1983.
- ΕΟΠ, Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις πόλεις της Κομοτηνής και της Ξάνθης των Τομέων Κ.Κ. Ροδόπης και Ξάνθης για εφαρμογή προγραμμάτων σε μειονεκτικές ομάδες, 1989.
- Γ.Γ.Λ.Ε., «Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας», Μελέτη/Έρευνα, Παυλή Μ., Σιδέρη Α., 1990.
- Γ.Γ.Λ.Ε., «Μελέτη για τη αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Τσιγγάνων», Βασιλειάδου Μ., Γενειατάκη Ε., Δρόσος Α., Κοτσιώνης Π., Μαρσέλος Β., Αθήνα, 1988.
- Ν.Ε.Λ.Ε. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, «Έρευνα για τον αναλφαβητισμό των Τσιγγάνων της Αγίας Παρασκευής Βόλου», Φούντας Γ., Σπανούλη Ρ., Καλογερομήτρου Ρ., Αντωνιάδου Σ., 1989.
- Ν.Ε.Λ.Ε. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, «Έρευνα για τον αναλφαβητισμό των Τσιγγάνων της περιοχής Αλιβερίου», Αντωνιάδη Σ., Βλότσου Μ., Μαρτζοπούλου Ι., Αβδέλαρος Κ., Μορφογιάννης Γ., 1990.
- Ν.Ε.Λ.Ε. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Περίληψη της έρευνας «Τσιγγάνοι» στο πλαίσιο του προγράμματος «ΦΤΩΧΕΙΑ 3», Μαζαράκη Ν., 1990.
- Γ.Γ.Λ.Ε., «Αξιολόγηση εφαρμογής του διδακτικού υλικού στην Κ.Αχαΐα», Βεργίδης Δ., 1994.
- Μ.Ι.Τ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ - ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΕ, Πρόγραμμα HORIZON-ΕΡΕΥΝΑ, «Έρευνα Ανίχνευσης Αναγκών και Προβλημάτων των Τσιγγάνων της Δυτικής Αττικής», Βασιλειάδου Μ., Γεωργίου Γ., Πολίτου Ε., Λιακοπούλου Χ., 1994.
- Γ.Γ.Λ.Ε. , «Μελέτη για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων στην Ελλάδα», Βασιλειάδου Μ., Παυλή-Κορρέ Μ., 1996.
- Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας, «Έρευνα καταγραφής κοινωνικών προβλημάτων», Δριβελέγκα Β., Κοβανίδου Σ., 1998.
- Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας, «Έρευνα στον κοινωνικό χώρο των Τσιγγάνων

της επαρχίας Νέστου», Κοτζακιάζη Ε., Κοβανίδου Σ., Βελήογλου Κ., 1998.

- Γ.Γ.Λ.Ε., Τμήμα Ειδικών Προγραμμάτων, «Χαρτογράφηση του τρόπου εγκατάστασης των Τσιγγάνων», 1996.
- Γ.Γ.Λ.Ε., «KON 3ANEL BUT, BUT CRDEL» AMA EM «KON CRDEL BUT, BUT 3ANEL», Βασιλειάδου Μ., Παυλή-Κορρέ Μ., 1996.
- Γ.Γ.Λ.Ε., «Εκπαίδευση Τσιγγάνων-Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού», Διεθνές Συμπόσιο, 1996.
- Δ. Ντούσας, «Rom και Φυλετικές Διακρίσεις», εκδ. Gutenberg, 1997.
- Χ. Ε. Ζεγκίνη, «Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης», Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, 1994.
- J.P. Liegeois, «Gypsies Roma Travellers», Conseil de l' Europe, 1994.
- J.P. Liegeois, «School Provision for Gypsy and Traveller Children», Commission of the European Communities, 1987.
- Fr. Angus, «Οι Τσιγγάνοι», εκδ. ΟΔΥΣΣΕΑΣ, 1998

ΣΤ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Νέα στοιχεία και διαφοροποιήσεις μεταξύ των ερευνών του 1998 και 1999

Η δεύτερη φάση της έρευνας για την οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε στους νομούς Αργολίδας, Δράμας, Καβάλας, Μαγνησίας και Σερρών. Ακολουθήθηκε η ίδια μεθοδολογία με την πρώτη φάση, με τη μόνη διαφορά ότι στην έρευνα του 1999 δεν χρησιμοποιήθηκαν Τσιγγάνοι συνεντευκτές. Ωστόσο, μερικοί από τους συνεντευκτές εργάζονταν επί σειρά ετών στις Ν.Ε.Λ.Ε., έχοντας αποκτήσει πλούσια εμπειρία και άριστη επαφή με τους Τσιγγάνους της περιοχής τους. Επιπλέον, υπήρξαν ορισμένες διαφοροποιήσεις-βελτιώσεις στο ερωτηματολόγιο της δεύτερης φάσης, οι οποίες κατέστησαν δυνατή την καλύτερη και πληρέστερη αξιοποίηση όλων των στοιχείων που προέκυψαν.

Η κυριότερη διαφορά ανάμεσα στις δύο έρευνες είναι ότι η πρώτη πραγματοποιήθηκε σε αστικές-ημιαστικές και αγροτικές περιοχές, ενώ στους νομούς της δεύτερης έρευνας υπάρχουν μόνον ημιαστικές, ημιαγροτικές και αγροτικές περιοχές, δεν υπάρχει δηλαδή δείγμα αστικών περιοχών. Ο πληθυσμός στόχος της δεύτερης έρευνας διαφέρει στα γενικά χαρακτηριστικά του από τον αντίστοιχο της πρώτης, όπως παρουσιάζονται και παρακάτω ανά νομό:

Νομός Αργολίδας

Τα τελευταία χρόνια σημαντικός αριθμός Τσιγγάνων ζει μόνιμα στο νομό Αργολίδας. Η Αργολίδα λειτουργεί ως πόλος έλξης για αρκετούς Τσιγγάνους, αφού εκτός της πλούσιας γεωργικής παραγωγής, το σύνολο της πεδινής περιοχής καλύπτεται από εσπεριδοειδή και κατά την περίοδο της συγκομιδής οι Τσιγγάνοι αποτελούν το κύριο εργατικό δυναμικό (τουλάχιστον μέχρι πρότινος, γιατί σήμερα αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό από εργάτες ανατολικών χωρών).

Οι Τσιγγάνοι του νομού ανήκουν στους ΡΩΜΑ με αρκετές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Ανάλογα με τις επαγγελματικές ενασχολήσεις και το εισόδημά τους έχουν κατανεμηθεί ως εξής:

1. δήμος Άργους (διαμονή σε ιδιόκτητα ή ενοικιαζόμενα σπίτια),
2. κοινότητα Νέας Κίου (δύο οικισμοί-καταυλισμοί, διαμονή σε ιδιοκτησιακό χώρο, σε σπίτια, παραπήγματα και σκηνές),
3. δήμος Μιδέας (διαμονή σε ιδιοκτησιακό χώρο, 2 σπίτια και τα υπόλοιπα παραπήγματα).

1. δήμος Άργους

Τσιγγάνοι με σχετικά ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης, που προσπαθούν για την κοινωνική τους ένταξη, παρά τα υπάρχοντα προβλήματα. Κατοικούν σε ιδιόκτητα ή ενοικιαζόμενα σπίτια και η οικονομική τους κατάσταση είναι σχετικά καλή, γιατί ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο (παζάρι Άργους), εκτός λίγων οικογενειών που δεν έχουν μόνιμη απασχόληση.

2. κοινότητα Νέας Κίου και Δήμος Μιδέας

Τσιγγάνοι με μέτριες συνθήκες διαβίωσης και με δυνατότητα κοινωνικής ένταξης, αν εξασφαλιστούν και προϋποθέσεις από την Πολιτεία. Αρκετοί έχουν ιδιόκτητα οικόπεδα, αλλά κατοικούν κυρίως σε παραπήγματα, λίγα σπίτια και σκηνές. Η απασχόλησή τους είναι πρόσκαιρη και το εισόδημά τους διαφοροποιείται. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση προσπαθεί να τους βοηθήσει, χωρίς όμως να λαμβάνει ουσιαστικά μέτρα, αφού παρέχει μεν νερό, δύο-τρεις τηλεφωνικές συνδέσεις, υποτυπώδες οδικό δίκτυο, αλλά δεν υπάρχει αποχετευτικό δίκτυο, παροχή ρεύματος (λόγω σκοπιμότητας) και ταυτόχρονα, παρατηρούνται ρατσιστικές στάσεις και συμπεριφορές, που δυσχεραίνουν την ειρηνική συνύρπαξη με τους μπαλαμούς. Θετικό, επίσης, γεγονός είναι ότι αρκετά παιδιά σχολικής ηλικίας προσέρχονται στο σχολείο.

3. δήμος Ν. Τίρυνθας

Κατοικούν σε χώρο παραχωρούμενο από τις Αγροτικές Φυλακές

Τίρυνθας, που στην ουσία ανήκει στην Κτηματική Υπηρεσία του Δημοσίου, γεγονός που εμποδίζει οποιοδήποτε έργο υποδομής. Στον συγκεκριμένο καταυλισμό οι συνθήκες διαβίωσης είναι εντελώς απαράδεκτες. Δεν υπάρχει ύδρευση (εκτός από μία βρύση, για να καλύψει τις ανάγκες περίπου 300 ατόμων), αποχέτευση και γενικά συνθήκες υγιεινής. Οι σκηνές τους βρίσκονται εκτεθειμένες στο νερό, στην υγρασία, στα ζώφια και στα τρωκτικά, με κίνδυνο γενικότερης μόλυνσης. Τα περισσότερα παιδιά δεν εμβολιάζονται και δεν διατρέφονται σωστά με αποτέλεσμα να μην εξασφαλίζεται η σωστή τους ανάπτυξη, ενώ δεν πηγαίνουν σχολείο. Η ανεργία είναι σχεδόν καθολική και σ'αυτό συμβάλλει τόσο η γενικότερη ανεργία όσο και οι προκαταλήψεις, η έλλειψη εμπιστοσύνης και το γεγονός ότι είναι ανεκπαιδευτοι και ανειδίκευτοι.

Προσπαθούν να αντιμετωπίσουν την παρούσα κατάσταση με τα επιδόματα από τη Δ/ση Υγείας Πρόνοιας, με την επαιτεία, πολλές φορές με την κλεψιά και, αν προκύψει, με κάποιο μεροκάματο.

Νομός Δράμας

Στο Νομό Δράμας οι Τσιγγάνοι κατοικούν σε δύο περιοχές: στο Σπάρτακο και στη Φιλίππου. Η γεωγραφική απόσταση μεταξύ τους είναι μικρή, αλλά η απόσταση στον τρόπο ζωής και στις μεταξύ τους σχέσεις μεγάλη και σημαντική. Οι Τσιγγάνοι της περιοχής Σπάρτακου –για πολλά χρόνια δημότες της πόλης– είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια και πλήρως ενταγμένοι στην κοινωνία της Δράμας και σε κάθε επίπεδο της ζωής της. Οι Τσιγγάνοι της περιοχής Φιλίππου είναι εγκαταστημένοι μόνιμα σε σκηνές και αυτοσχέδιες παράγκες στις όχθες ενός αποξηραμένου χειμάρρου, δίπλα σε κατοικημένη περιοχή και μόλις 1,5 χιλιόμετρο από το κέντρο της πόλης. Ωστόσο, οι συνθήκες διαβίωσης είναι εξαιρετικά ανθυγιεινές, αφού δεν υπάρχει δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης.

Αρκετοί ασχολούνται με το γυρολογικό εμπόριο ή είναι μικροπωλητές στις λαϊκές αγορές, ενώ ένας σημαντικός αριθμός

εμφανίζεται χωρίς απασχόληση. Η φτώχεια και η κακουχία είναι εμφανείς με αρκετές συνέπειες στη ζωή τους. Η χρήση ψυχοφαρμάκων είναι συχνή, ενώ παρουσιάζονται φαινόμενα ψυχικών διαταραχών με ιατρική γνωμάτευση.

Τα τσιγγανόπαιδα, ενώ πηγαίνουν στο σχολείο, δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα, γιατί συχνά είναι αναγκασμένα να εργάζονται συμβάλλοντας στην επιβίωση της οικογένειας.

Η κατάσταση χαρακτηρίζεται δύσκολη και προτείνεται η συντονισμένη προσέγγιση αρμόδιων φορέων για τη συνολική αντιμετώπιση των προβλημάτων.

Νομός Καβάλας

Στο Νομό Καβάλας οι Τσιγγάνοι μένουν σε δύο κυρίως επαρχίες, στις οποίες πραγματοποιήθηκε η έρευνα:

1. Νέστου
2. Καβάλας.

1. Επαρχία Νέστου: δήμος Χρυσούπολης και δήμος Κεραμωτής

Είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε αγροτικές κατοικίες και λυόμενα, ενώ κατά περιόδους προστίθενται και αρκετοί διερχόμενοι που μένουν σε σκηνές. Οι Τσιγγάνοι σε αυτές τις περιοχές είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία Μουσουλμάνοι και μιλούν την τουρκική. Ασχολούνται με αγροτικές εργασίες ως εργάτες γης και ως μικροπωλητές αγροτικών προϊόντων. Μερικοί εργάζονται, επίσης, ως εργάτες σε μυδοτροφεία της Κεραμωτής. Οι περισσότεροι είναι αναλφάβητοι -έχουν φοιτήσει κατά διαστήματα στο σχολείο- και μόνο ένα μικρό ποσοστό έχει τελειώσει το Δημοτικό.

2. Επαρχία Καβάλας: δήμος Καβάλας

Στο δήμο Καβάλας οι Τσιγγάνοι μένουν για πολλά χρόνια. Εμφανίζονται ως μόνιμα εγκατεστημένοι σε ενοικιαζόμενα σπίτια μέσα στην πόλη, ενώ μια μικρή ομάδα μένει σε καταυλισμό με σκηνές κοντά στο σκουπιδότοπο.

Είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, μιλούν κυρίως τη ρομανί και την ελληνική γλώσσα. Τα παιδιά τους έχουν φοιτήσει κατά διαστήματα στο σχολείο, αλλά δεν παρατηρείται τακτική φοίτηση και κυρίως, δεν ολοκληρώνουν τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Είναι μικροπωλητές (λαχειοπώλες, παζάρια, ρακοσυλλέκτες και οργανοπαίκτες).

Νομός Μαγνησίας

Στο νομό Μαγνησίας οι Τσιγγάνοι κατοικούν στο δήμο Ν. Ιωνίας και στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής Βόλου. Οι συνεντεύξεις για την έρευνα πραγματοποιήθηκαν στο δήμο Ν. Ιωνίας.

Η περιοχή που διαμένουν οι Τσιγγάνοι βρίσκεται σε απόσταση 4-5 χιλιομέτρων από το κέντρο της πόλης του Βόλου. Οι κατοικίες τους είναι βασικά τριών ειδών. Υπάρχουν σύγχρονα μεγάλα σπίτια (με έναν ή δύο ορόφους), σπιτάκια μικρά με τσίγκινες σκεπές και παράγκες / παραπήγματα, πρόχειρα κατασκευάσματα.

Διαφοροποίηση παρουσιάζεται και στην επαγγελματική ασχολία των Τσιγγάνων. Μερικοί ερωτώμενοι δήλωσαν έμποροι με ιδιότητα φορτηγά και άλλοι δήλωσαν εργάτες ή άνεργοι.

Γενικά χαρακτηριστικά

Στην περιοχή υπάρχει σύλλογος Τσιγγάνων. Η καταγωγή των περισσότερων από τους ερωτώμενους είναι από τις γειτονικές περιοχές και σχεδόν όλων από τη Θεσσαλία.

Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία δεν έχουν παρακολουθήσει τη σχολική εκπαίδευση, αφού όπως απάντησαν οι περισσότεροι «εκείνα τα χρόνια οι Τσιγγάνοι γύρναγαν από εδώ και από εκεί και δεν πήγαιναν σχολείο». Τα μικρότερα παιδιά παρακολουθούν τη βασική εκπαίδευση, αλλά δεν συνεχίζουν στις υπόλοιπες βαθμίδες.

Οι σχέσεις τους στην καθημερινότητα με τους μη Τσιγγάνους δεν είναι κακές. Ίσως συμβάλλει σε αυτό και το γεγονός ότι η περιοχή που πραγματοποιήθηκε η έρευνα αποτελεί χώρο κατοικίας μόνο Τσιγγάνων. Οι μη Τσιγγάνοι μένουν σε γειτονικές περιοχές και τα σπίτια τους δεν

είναι ανακατεμένα, ώστε να δημιουργούνται προστριβές παρόμοιες με αυτές άλλων περιοχών.

Η γενική συμπεριφορά τους απέναντι στη διαδικασία της έρευνας ήταν θετική, παρότι όλοι σχεδόν σχολίασαν το γεγονός ότι πολλές φορές κάποιιοι τους ρωτάνε διάφορα, αλλά τελικά το Κράτος δεν κάνει τίποτα για να τους βοηθήσει και να τους υποστηρίξει. Το κλασικό αίτημα των Τσιγγάνων στο Βόλο ήταν να τους δώσουν άδειες για τις λαϊκές, προκειμένου να διευκολυνθούν στην απασχόλησή τους.

Νομός Σερρών

Στο Νομό Σερρών οι Τσιγγάνοι κατοικούν σε τρεις περιοχές μέσα στις Σέρρες και σε αρκετούς δήμους και κοινότητες του νομού. Συγκεκριμένα:

Σέρρες

- Συνοικισμός Φλωρίνης,
- Συνοικισμός Σαρανταπόρου (Αλη-μπεκιά),
- Συνοικισμός Μεσολογγίου.

Οι κάτοικοι των δύο πρώτων συνοικισμών είναι μόνιμα εγκατεστημένοι. Οι περιοχές διαθέτουν ύδρευση, αποχέτευση και ηλεκτρικό. Οι άνδρες είναι κυρίως πλανόδιοι έμποροι και τεχνίτες και οι γυναίκες οικιακές καθαρίστριες. Παρατηρείται υψηλός βαθμός αλληλοαποδοχής και αλληλοεμπιστοσύνης μεταξύ Τσιγγάνων και μη Τσιγγάνων. Το μορφωτικό επίπεδο είναι υψηλό συγκριτικά με αυτό που συναντάται σε άλλες περιοχές (οι γονείς απόφοιτοι πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα παιδιά φοιτούν στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση).

Οι κάτοικοι του συνοικισμού Μεσολογγίου μετακινούνται εποχιακά. Ο συνοικισμός είναι υποβαθμισμένος από άποψη συνθηκών διαβίωσης και ποιότητας ζωής. Οι κατοικίες τους είναι πρόχειρα κατασκευασμένες, με διάφορα υλικά ασύνδετα και στοιχειώδη αποχέτευση, σε ιδιοκτησία του ΤΕΙ Σερρών. Λόγω επέκτασης των εγκαταστάσεων του ΤΕΙ συμφωνήθηκε η μετεγκατάστασή τους σ'άλλο

χώρο. Ασχολούνται με το μικροεμπόριο (πλανόδιοι, λαϊκές αγορές), με αγροτικές εργασίες, εμπόριο ζώων και συλλογή παλιοσίδερων. Οι περισσότεροι κάτοικοι των Σερρών δεν τους αποδέχονται λόγω του υποβαθμισμένου τρόπου της ζωής τους.

Επαρχία Σερρών

Ο πληθυσμός των Τσιγγάνων είναι πλήρως ενταγμένος. Συναντάμε Τσιγγάνους στον αγροτικό και εργατικό πληθυσμό των χωριών Νεοχωρίου, Σκοπού, Βαλτοτοπίου, Αγ. Ελένης, Παραλιμνίου. Η φοίτηση των παιδιών είναι κανονική σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Επαρχία Βισαλτίας

Υπάρχουν Τσιγγάνοι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια στα χωριά Ανθή, Φλάμπουρο και Μαυροθάλασσα. Ασχολούνται κυρίως με τη γεωργία και τα παιδιά φοιτούν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Επαρχία Σιντικής

Οι Τσιγγάνοι βρίσκονται μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια στους δήμους Σιδηροκάστρου, Ηράκλειας και στις κοινότητες Ποντισμένου, Λιμνοχωρίου, Ν. Πετρισίου. Ασχολούνται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και το μικροεμπόριο και στο δήμο Ηράκλειας υπάρχουν ζουρνατζήδες. Η φοίτηση των παιδιών στο σχολείο είναι κανονική.

Επαρχία Φυλλίδας

Υπάρχουν Τσιγγάνοι στο χωριό Συμβολή, στα όρια των νομών Σερρών Δράμας. Είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, ασχολούνται αποκλειστικά με τη γεωργία και τα παιδιά φοιτούν κανονικά στο σχολείο.

Σημείωση: Στη Βόρεια Ελλάδα αυτοπροσδιορίζονται ως «Γύφτοι» οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια Τσιγγάνοι, ενώ αποκαλούν τους διερχόμενους «Τσιγγάνους».

Διαπιστώνεται ότι αν και η πλειοψηφία του δείγματος είναι Τσιγγάνοι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια ή καταυλισμούς, δεν

είναι μεγάλο το ποσοστό της ύπαρξης τσιγγάνικων συλλόγων στις περιοχές της παρούσας έρευνας. Από την καταγραφή των τσιγγάνικων συλλόγων που πραγματοποιήθηκε κατά το δεύτερο τρίμηνο του 1998 από το Διαδημοτικό Κ.Ε.Κ. ΕΥΠΥΡΙΔΕΣ, έδρα Άνω Λιόσια, προκύπτουν 19 σύλλογοι Τσιγγάνων (με αιρετό Δ.Σ. και με καταστατικό), που αντιστοιχούν περίπου και στον αριθμό των συλλόγων που συμμετείχαν στο πρώτο ιδρυτικό συνέδριο της Ομοσπονδίας τσιγγάνικων συλλόγων (13-14 Ιουνίου 1998, Αθήνα). Επίσης, έχουν καταγραφεί 17 σύλλογοι χωρίς καταστατικό και 19 αρχηγοί ή πρόεδροι που εκπροσωπούν τους Τσιγγάνους των περιοχών στις οποίες διαμένουν. Στις περιοχές της παρούσας έρευνας υπάρχουν οι εξής σύλλογοι:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Υπάρχοντες τσιγγάνικοι σύλλογοι κατά νομό

A/A	Νομός	Σύλλογος
1	Αργολίδας	Σωματείο Πωλητών Λαϊκής Αγοράς «Μέγας Αλέξανδρος»
2	Δράμας	Υπήρχε σύλλογος πριν 2 χρόνια.
3	Καβάλας	Δεν υπάρχει σύλλογος
4	Μαγνησίας	Μορφωτικός Εκπολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Ελλήνων Αθιγγάνων Ν. Μαγνησίας.
5	Σερρών	«Φως και ζωή», ενεργός τον τελευταίο χρόνο.

Στην ερώτηση εάν εκπροσωπούνται από κάποιους αρχηγούς στην περίπτωση που δεν έχουν συλλόγους, το 62,4 % δεν δίνει απάντηση, το 18,3 % απαντά θετικά και το 19,4 % απαντά αρνητικά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απαντήσεις τους στην ερώτηση πώς λύνουν τα προβλήματά τους και αν απευθύνονται στο σύλλογό τους ή στους αρχηγούς τους. Το μεγαλύτερο ποσοστό δεν δίνει απάντηση. Πολύ μεγάλο ποσοστό, ανεξάρτητα από την απάντηση που έχει δώσει στο ερώτημα σχετικά με την ύπαρξη συλλόγου ή αρχηγού, στην πράξη δεν εμπιστεύεται για τη διευθέτηση των θεμάτων του ούτε το σύλλογο ούτε τον αρχηγό. Έτσι, δήλωσαν σε ποσοστό 86,7 % ότι δεν πηγαίνουν «ποτέ» στους αρχηγούς και σε ποσοστό 85 % «ποτέ» στο σύλλογο. Ποσοστό 4,4 % απευθύνεται στους αρχηγούς τακτικά και

ποσοστό 2,5 % στο σύλλογο, ενώ ποσοστό 8,9 % απευθύνεται «μερικές φορές» στους αρχηγούς και 5 % «μερικές φορές» στο σύλλογο.

Και από τις δύο έρευνες επιβεβαιώνεται ότι οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία Χριστιανοί Ορθόδοξοι και η διαφορά που προκύπτει στα ποσοστά Χριστιανών και Μουσουλμάνων Τσιγγάνων μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης έρευνας πρέπει να αποδοθεί στη σύνθεση του δείγματος αντίστοιχα. Και στη δεύτερη φάση στο δείγμα του πληθυσμού συμπεριλαμβάνονται κάτοικοι περιοχών του νομού Καβάλας, όπου κατοικούν Τσιγγάνοι Μουσουλμάνοι. Να σημειώσουμε, επίσης, ότι στην έρευνα του 1999 δεν συναντάμε την απάντηση «άλλο» ως προς το θρήσκευμα εκτός από «Χριστιανός» και «Μουσουλμάνος» (**βλέπε διάγραμμα 10**).

Αναφορικά με τη γλώσσα, κοινός παρανομαστής και στις δύο έρευνες παραμένει η καταφατική απάντηση του 57,9 % της πρώτης και του 55,9 % της δεύτερης στην ερώτηση αν θα ήθελαν να αποτυπωθεί γραπτά η τσιγγάνικη γλώσσα. Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση παρατηρείται στην ερώτηση σχετικά με το μέλλον της γλώσσας τους. Στην έρευνα του 1999 απαντούν σε ποσοστό μόλις 37,6 % «να συνεχίσει να μιλιέται μεταξύ τους» έναντι του 70,9 % που ήταν το αντίστοιχο ποσοστό της προηγούμενης έρευνας. Επιπλέον, στη δεύτερη έρευνα αρκετά μεγάλο ποσοστό (26,9 %) δηλώνει ότι «δεν χρειάζεται και θα ξεχαστεί» έναντι του 8,8 % στην πρώτη.

Στους νομούς, όπου διεξήχθη η δεύτερη έρευνα, παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση στην κοινωνική οργάνωση των Τσιγγάνων μέσα από τσιγγάνικους συλλόγους. Έτσι, διαπιστώνεται ότι στους συγκεκριμένους νομούς, αν και η πλειονότητα του δείγματος είναι Τσιγγάνοι μόνιμα εγκατεστημένοι σε σπίτια ή καταυλισμούς, δεν είναι μεγάλο το ποσοστό της ύπαρξης τσιγγάνικων συλλόγων. Μόνο 26,9 % έναντι 52,6 % της προηγούμενης δίνει θετική απάντηση στην αντίστοιχη ερώτηση για την ύπαρξη συλλόγου στην περιοχή του (**βλέπε διάγραμμα 12**). Από την άλλη πλευρά, στην ερώτηση εάν εκπροσωπούνται από κάποιους αρχηγούς στην περίπτωση που δεν

έχουν συλλόγους, στη δεύτερη έρευνα απαντά θετικά το 18,3 %, αρνητικά το 19,4 %, ενώ δεν δίνει απάντηση το 62,4 %. Στην προηγούμενη 23,5 % απάντησαν αρνητικά και 73,2% δεν έδωσαν απάντηση.

Πάντως, στη δεύτερη έρευνα πολύ μεγάλο ποσοστό, ανεξάρτητα από την απάντηση που έχει δώσει στο ερώτημα σχετικά με την ύπαρξη συλλόγου ή αρχηγού, στην πράξη δεν εμπιστεύεται για τη διεύθυνση των θεμάτων του ούτε το σύλλογο ούτε τον αρχηγό. Έτσι, δήλωσαν σε ποσοστό 86,7 % ότι δεν πηγαίνουν «ποτέ» στους αρχηγούς και σε ποσοστό 85 % «ποτέ» στο σύλλογο. Ποσοστό 4,4 % απευθύνεται στους αρχηγούς τακτικά και ποσοστό 2,5 % στο σύλλογο, ενώ ποσοστό 8,9 % απευθύνεται «μερικές φορές» στους αρχηγούς και 5 % «μερικές φορές» στο σύλλογο (**βλέπε πίνακα 1**).

Τα αποτελέσματα της έρευνας γύρω από την επιθυμία των Τσιγγάνων για μετεγκατάσταση δείχνουν ότι η συντριπτική πλειοψηφία και στις δύο έρευνες απαντά αρνητικά στην ερώτηση αν σκοπεύουν να μετεγκατασταθούν. Ωστόσο, στην πρώτη έρευνα θετικά στην παραπάνω ερώτηση απάντησαν κυρίως Τσιγγάνοι, που είναι κάτοικοι καταυλισμών με άθλιες συνθήκες διαβίωσης, ενώ στη δεύτερη έρευνα το 100 % των μόνιμα εγκατεστημένων σε καταυλισμούς και το 87,7 % των μόνιμα εγκατεστημένων σε σπίτια απαντά αρνητικά.

Όσον αφορά τις συνθήκες διαμονής και πιο συγκεκριμένα, τα λοιπά αγαθά που κατέχουν, στη δεύτερη έρευνα δεν δηλώνει κανένας ύπαρξη υπολογιστή και εξοχικού, σε αντίθεση με το 2,3% του δείγματος της πρώτης που είχε στην κατοχή του εξοχικό και υπολογιστή.

Στο δείγμα της δεύτερης έρευνας του 1999, όπως σημειώσαμε και παραπάνω, δεν περιλαμβάνονται Τσιγγάνοι που διαμένουν σε αστικές περιοχές, ενώ έχουμε και υψηλότερο ποσοστό μόνιμα εγκατεστημένων σε σπίτια (78,5 % έναντι 63,5 % της προηγούμενης έρευνας). Πιθανότατα οι δύο αυτοί παράγοντες να εξηγούν τις διαφορές σε ποσοστά που παρατηρούνται στις απαντήσεις που δίνουν οι Τσιγγάνοι των δύο δειγμάτων, οι οποίες, όμως, δεν είναι πάντα τέτοιες ώστε να μεταβάλουν και το γενικό αποτέλεσμα.

Στοιχεία της οικονομικής ζωής και συμπεριφοράς των Τσιγγάνων

Αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης, ωστόσο, παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο δειγμάτων, αφού από τους ερωτηθέντες μόνο το 35,5 % δεν έχει πάει καθόλου σχολείο, σε αντίθεση με το προηγούμενο δείγμα όπου το 72,1 % δεν είχε παρακολουθήσει ούτε μία τάξη στο σχολείο. Το 64,5 % του δεύτερου δείγματος έχει παρακολουθήσει τουλάχιστον μία τάξη του δημοτικού, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό το 1998 ήταν μόλις 27,9 %. Από αυτούς το 14 % έχει παρακολουθήσει μέχρι τέσσερις τάξεις στο Δημοτικό, το 26,9 % έχει και απολυτήριο Δημοτικού, ενώ το 6,5 % έχει πάρει απολυτήριο Τεχνικής και Επαγγελματικής Σχολής. Στην πρώτη έρευνα τα ποσοστά ανέρχονταν σε 10 % για τους απόφοιτους Δημοτικού, 2,1% για τους απόφοιτους Γυμνασίου και μόνο σε 0,9 % για τους απόφοιτους Λυκείου (**βλέπε πίνακες 2 και 3**).

Το γεγονός ότι το δείγμα προέρχεται αυτή τη φορά από νομούς με σημαντική ανάπτυξη στον αγροτικό τομέα έχει ως αποτέλεσμα το 28 % να ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με τη γεωργία και να δηλώνουν είτε εργάτες γης είτε αγρότες (όσοι διαθέτουν περιορισμένο αριθμό στρεμμάτων). Σημαντικά μικρότερο ποσοστό από το προηγούμενο δείγμα (14 %) δηλώνου γυρολόγοι έμποροι, ενώ στην προηγούμενη έρευνα το σύνολο σχεδόν των Τσιγγάνων ασκούσε ελεύθερο επάγγελμα και το 50,3 % είχε σχέση με εμπορική δραστηριότητα. Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι έμποροι έχουν ως έδρα τους τις αστικές και μεγαλοαστικές περιοχές, όπου ευνοείται η προμήθεια εμπορεύματος και γενικά είναι ευνοϊκότεροι οι όροι εμπορίου. Από την άλλη πλευρά, πολύ μικρότερο ποσοστό του δεύτερου δείγματος (10,8 %) από το αντίστοιχο του πρώτου (44,9 %) ασκεί επάγγελμα το οποίο κατά κανόνα δεν ασκείται από μη Τσιγγάνο, καθώς στις αστικές περιοχές από όπου προερχόταν το προηγούμενο δείγμα οι ευκαιρίες για τέτοιου είδους απασχόληση είναι περισσότερες (**βλέπε πίνακα 4**).

Παρατηρώντας τη σχέση του επαγγέλματος με την προσδοκία καλύτερης δουλειάς μέσω της εκπαίδευσης διαπιστώνουμε ότι και στα

δύο δείγματα οι περισσότερες κατηγορίες επαγγελματιών απαντούν στη συντριπτική τους πλειοψηφία θετικά στην ερώτηση «Αν ξέρατε περισσότερα γράμματα θα εξασφαλίζατε καλύτερη δουλειά;». Μικρή διαφοροποίηση ανάμεσα στις δύο έρευνες παρατηρείται στις απαντήσεις τους ανάλογα με το επάγγελμά τους. Έτσι, ενώ οι υπάλληλοι στην πρώτη φάση είχαν απαντήσει θετικά στην παραπάνω ερώτηση κατά 50 %, στη δεύτερη φάση το ποσοστό έφτασε το 100 %. Επίσης, το ποσοστό των εργατών γης και των γυρολόγων εμπόρων (στη δεύτερη έρευνα μπορεί να αντιστοιχιστεί με τους μικροπωλητές και τους παλιατζήδες) που θεωρεί ότι οι περισσότερες γνώσεις εξασφαλίζουν καλύτερη δουλειά, στην έρευνα του 1999 αγγίζει το 100 % έναντι 90 % και 91,51 % αντίστοιχα στην έρευνα του 1998. Οι ιδιοκτήτες καταστήματος δε που απαντούν θετικά στην πρώτη φάση κατά 89 %, ρίχνουν το αντίστοιχο ποσοστό τους στη δεύτερη φάση στο 78,7 %, μαζί με τους εργάτες, τους οικοδόμους, τους υδραυλικούς και τον φούρναρη, των οποίων τα επαγγέλματα είναι πλήρως ενταγμένα στον ελληνικό τρόπο παραγωγής και κατά συνέπεια αποδεκτά από το κοινωνικό σύνολο.

Τα υποκείμενα της έρευνας ρωτήθηκαν, επίσης, σχετικά με την επιθυμία τους για την επαγγελματική ενασχόληση των παιδιών τους. Τα ποσοστά των απαντήσεων που δόθηκαν είναι αντίστοιχα και στις δύο έρευνες, αλλά επιπλέον στη δεύτερη έρευνα γίνεται και διαχωρισμός ανάμεσα στην επιθυμία των γονιών για την επαγγελματική ενασχόληση των αγοριών και την αντίστοιχη των κοριτσιών τους. Η πλειοψηφία του δείγματος και της δεύτερης έρευνας επιθυμεί τα παιδιά του –τόσο τα αγόρια (σε ποσοστό 64,5 %) όσο και τα κορίτσια (62,1 %)– να μάθουν μια τέχνη. Υψηλότερο ποσοστό στη δεύτερη έρευνα για τα αγόρια (19,7 %) και ακόμα υψηλότερο για τα κορίτσια (22,7 %) εκφράζει την επιθυμία να γίνουν τα παιδιά τους επιστήμονες. Η επιθυμία να γίνουν τα αγόρια τους επιστήμονες εκφράζεται στη δεύτερη έρευνα από το 100 % σχεδόν των γονέων που έχουν τουλάχιστον απολυτήριο Γυμνασίου.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί η εξής αντίφαση: το σύνολο σχεδόν των αποφοίτων Γυμνασίου και πάνω δηλώνουν ότι αν

ήξεραν περισσότερα γράμματα δεν θα είχαν καλύτερη δουλειά, ενώ από την άλλη πλευρά δηλώνουν σχεδόν άμεσα ότι τα παιδιά τους θέλουν να μάθουν μια τέχνη, γνωρίζοντας ότι για να μάθουν τέχνη πρέπει να έχουν τελειώσει τουλάχιστον την υποχρεωτική εκπαίδευση.

Πολύ μικρότερο ποσοστό των γονέων που συμμετείχαν στην έρευνα του 1999 δηλώνουν ότι θέλουν τα παιδιά τους να κάνουν τη δουλειά τους (3,9 % έναντι 12,1 % του προηγούμενου δείγματος), γεγονός που δείχνει ότι πιθανότατα οι ίδιοι δεν είναι ικανοποιημένοι από το επάγγελμα που ασκούν.

Στη δεύτερη έρευνα, τέλος, που διαχωρίζει την επιθυμία επαγγελματικής ενασχόλησης για τα κορίτσια, συναντάμε ένα 3 % που δηλώνει ότι τα κορίτσια θα πρέπει να μένουν στο σπίτι και να γίνουν νοικοκυρές, και ένα 1,5 % που επιθυμεί τα κορίτσια να μένουν στο σπίτι και να κάνουν οικογένεια. Επιπλέον, ένα σημαντικό ποσοστό (9,1 %) στη σχετική ερώτηση δεν απαντά με το ποιο επάγγελμα επιθυμεί για τα κορίτσια, αλλά με τη διαπίστωση ότι τα κορίτσια δεν βρίσκουν δουλειά, γιατί δεν είναι ευνοϊκές οι συνθήκες στην αγορά εργασίας. Την άποψη αυτή εκφράζουν κυρίως οι γυρολόγοι έμποροι και οι ενταγμένοι στην κατηγορία «άλλο», οι οποίοι γνωρίζουν καλύτερα από όλους τους άλλους τις συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, από τα συνολικά ποσοστά που εξάχθηκαν φαίνεται να υπερτερεί το ποσοστό αυτών που θέλουν να διατηρηθεί η παράδοση και οι γυναίκες να συμμετέχουν στην οικονομική δραστηριότητα της οικογένειας.

Όσον αφορά το χρόνο άσκησης του σημερινού επαγγέλματος, στη δεύτερη έρευνα μόλις το 14 % των ερωτηθέντων απαντά ότι το ασκεί μέχρι 10 χρόνια και το 86 % δεν απαντά, ενώ στην έρευνα του 1998 το 39 % είχε την ίδια επαγγελματική απασχόληση και περισσότερο από 10 χρόνια και το 34,4 % δεν απάντησε. Γενικά, όμως, δεν φαίνεται να αλλάζουν συχνά δουλειά, όπως και στο προηγούμενο δείγμα. Από την ανάλυση των στατιστικών στοιχείων φαίνεται ότι η συχνότητα αλλαγής επαγγέλματος είναι αντιστρόφως ανάλογη του επιπέδου εκπαίδευσης των Τσιγγάνων, αφού όσο περισσότερο έχουν φοιτήσει στο σχολείο τόσο πιο σταθερό επάγγελμα ασκούν.

Τα ποσοστά σχετικά με την κοινωνική ασφάλιση που παρέχεται στη συγκεκριμένη ομάδα είναι λίγο πιο ενθαρρυντικά από τα αντίστοιχα της προηγούμενης φάσης. Το 77,4 % δηλώνει ότι έχει κάποιου είδους ασφάλιση, ενώ το 22,6 % δεν είναι ασφαλισμένο σε κάποιο φορέα, τη στιγμή που τα αντίστοιχα προηγούμενα ποσοστά κυμαίνονταν στο 61 % και 39 %. Φαίνεται, με λίγα λόγια, ότι η παραμονή των ατόμων του δεύτερου δείγματος για μεγάλο χρονικό διάστημα σε συγκεκριμένη περιοχή και η άσκηση για μεγάλο χρονικό διάστημα του ίδιου επαγγέλματος ευνοούν την ασφάλιση σε κάποιο φορέα. Επίσης, το είδος του επαγγέλματος που ασκούν τις περισσότερες φορές εξασφαλίζει την κοινωνική ασφάλιση, αφού τους δίνει τη δυνατότητα να αναλαμβάνουν την πληρωμή των εισφορών, για να εξασφαλίσουν την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (**βλέπε πίνακες 10 και 11**).

Διαφορές παρατηρούνται και στα ποσοστά ασφάλισης ανάλογα με το επάγγελμα. Έτσι, οι αχθοφόροι του δεύτερου δείγματος είναι στο σύνολό τους ασφαλισμένοι, ενώ του πρώτου ήταν κατά 78 %, οι ιδιοκτήτες καταστήματος του δεύτερου δείγματος παρουσιάζουν λίγο μειωμένο ποσοστό, 71,4 % έναντι 89 % του πρώτου, και οι εργάτες γης και οι γυρολόγοι έμποροι πάλι παρουσιάζουν μικρότερα ποσοστά σε σχέση με τους άλλους επαγγελματίες, 84,6 % και 61,5 % αντίστοιχα, όχι όμως τόσο χαμηλά όσο της πρώτης έρευνας, 19 % και 25 % αντίστοιχα.

Σχετικά με το φορέα ασφάλισης παρατηρείται, σε αντίθεση με το προηγούμενο δείγμα, ότι κανένας δεν είναι ασφαλισμένος σε ιδιωτικό φορέα.

Όσον αφορά τον τρόπο μετακίνησης των Τσιγγάνων, και στη δεύτερη έρευνα η πλειοψηφία διαθέτει κάποιο είδος μεταφορικού μέσου, σε λίγο χαμηλότερο ποσοστό από το προηγούμενο δείγμα, 54,8 % έναντι του προηγούμενου 63,5%. Τα υψηλότερα ποσοστά κατοχής μεταφορικού μέσου παρατηρούνται και εδώ σε όσους λόγω επαγγέλματος είναι αναγκασμένοι να μετακινούνται. Διαφορά παρατηρείται κυρίως στους μικροπωλητές, που στο δεύτερο δείγμα διαθέτουν στο σύνολό τους μεταφορικό μέσο, σε αντίθεση με το πρώτο δείγμα που διέθεταν κατά 67 % μεταφορικό μέσο, και στους ιδιοκτήτες

καταστημάτων, που διαθέτουν μεταφορικό μέσο σε ποσοστό μόλις 42,9 %, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην έρευνα του 1998 ανερχόταν στο 89 %.

Σε σχέση με την εξασφάλιση κάποιας αποδοτικής δουλειάς και την κατάσταση του βιοτικού τους επιπέδου, φαίνεται ότι οι Τσιγγάνοι δεν είναι καθόλου ικανοποιημένοι, παρά το γεγονός ότι σε μεγάλο ποσοστό έχουν εξασφαλίσει μόνιμη εγκατάσταση και διαμονή στις εξεταζόμενες περιοχές. Έτσι, και στη δεύτερη έρευνα η πλειοψηφία απαντά αρνητικά κατά 88,2 % στην ερώτηση «Από τη δουλειά που κάνετε κερδίζετε τόσα χρήματα, όσα σας χρειάζονται για να ζήσετε την οικογένειά σας;» και θετικά μόνο κατά 11,8 %. Τα ποσοστά της προηγούμενης έρευνας ήταν 78,2 % και 21,8 % αντίστοιχα. Παρατηρούμε κάποια διαφοροποίηση σε σχέση με τα ποσοστά θετικής απάντησης στην παραπάνω ερώτηση από συγκεκριμένες κατηγορίες επαγγελματιών, αλλά αυτό δεν αναιρεί το συμπέρασμα και της προηγούμενης έρευνας ότι όσο το επάγγελμα είναι περισσότερο ασταθές, ευκαιριακό και με συνεχείς αλλαγές, τόσο οι απαντήσεις στην ερώτηση είναι καθολικά αρνητικές. Απλά συναντάμε ένα 7,7 % θετικών απαντήσεων στους γυρολόγους εμπόρους έναντι του 37,3 % της προηγούμενης φάσης και ένα 28,6 % στους ιδιοκτήτες καταστήματος έναντι του προηγούμενου 61,1 % αντίστοιχα. Στη δεύτερη έρευνα προστίθενται στις θετικές απαντήσεις στην ερώτηση και οι μικροπωλητές με ποσοστό 33,3 % και όσοι δηλώνουν «άλλο επάγγελμα» με ποσοστό 46,7%.

Αναφορικά με τη συχνότητα αλλαγής δουλειάς, στη δεύτερη έρευνα έχουμε ακριβώς τα αντίστροφα αποτελέσματα σε σύγκριση με την πρώτη. Διαπιστώνεται εδώ ότι μόνο το 7,1 % των Τσιγγάνων δεν έχει αλλάξει επάγγελμα τα τελευταία τρία χρόνια, ενώ το 92,9 % έχει αλλάξει από μια έως πέντε δουλειές. Στην προηγούμενη έρευνα είχε διαπιστωθεί ότι το 89 % των Τσιγγάνων δεν είχαν αλλάξει δουλειά τα τρία τελευταία χρόνια, ενώ μόνο το 11 % είχε αλλάξει αντικείμενο δουλειάς ή δραστηριότητας. Αυτό που συμβαίνει, όμως, τελικά είναι ότι στη δεύτερη έρευνα υπάρχει μεγάλη σύγχυση στη διάκριση μεταξύ του επαγγέλματος και της δουλειάς, όπως φαίνεται από τις πληροφορίες

που ζητούσε το ερωτηματολόγιο σχετικά με το ποιες ήταν οι δουλειές που άλλαξαν. Φαίνεται, δηλαδή, να αλλάζουν εργοδότη στην πλειονότητά τους και όχι αντικείμενο δουλειάς, που σημαίνει αλλαγή επαγγέλματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι ιδιοκτήτες καταστήματος, που δηλώνουν σε ποσοστό 85,8 % ότι αλλάζουν δουλειά, ενώ στην πράξη αλλάζουν το είδος του προϊόντος που εμπορεύονται.

Από αυτούς που αλλάζουν συχνά δουλειά η πλειοψηφία και των δύο δειγμάτων είναι οι άνεργοι, ενώ στο δεύτερο δείγμα εμφανίζονται σε ποσοστό 37,5 % και οι εργάτες γης και στο 10,7 % οι ενταγμένοι στην κατηγορία «άλλο επάγγελμα», όπως είναι φυσικό αφού δεν εντάσσονται στις βασικές επαγγελματικές κατηγορίες.

Σε αντίθεση με το προηγούμενο δείγμα, στο οποίο δεν φαινόταν να υπάρχει συγκεκριμένος λόγος επιλογής του επαγγέλματος, σε αυτό το δείγμα το 58,5 % όσων απαντούν δηλώνουν ότι το επέλεξαν «από ανάγκη, δεν είχα άλλη επιλογή», που σημαίνει ότι δεν είχαν καμία ειδικότητα την οποία θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν επαγγελματικά ή ότι το επάγγελμα που επέλεξαν δεν παρουσίαζε γι' αυτούς ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ήταν λύση ανάγκης. Μικρότερα ποσοστά συγκεντρώνουν οι άλλες απαντήσεις με μικρές διαφοροποιήσεις σε σχέση με το προηγούμενο δείγμα, όπως φαίνεται και από τον πίνακα **(βλέπε πίνακες 13 και 15)**.

Σχετικά με το είδος της επαγγελματικής σχέσης που επιθυμούν να έχουν σε ό,τι αφορά τη μονιμότητα και τη σταθερότητα –τόσο σε συγκεκριμένο χώρο όσο και σε σχέση με τον εργοδότη– διαπιστώνεται και στη δεύτερη έρευνα η επιθυμία τους για τη σταθερότητα και τη μονιμότητα του επαγγέλματος με μόνη διαφοροποίηση στα ποσοστά των απαντήσεων που δίνουν ανάλογα με το επάγγελμα που ασκούν. Στην ερώτηση «Θα σας ενδιέφερε να έχετε μόνιμο στέκι (μια μόνιμη επαγγελματική στέγη) ή μόνιμο εργοδότη / αφεντικό;» από αυτούς που απαντούν αρνητικά στη δεύτερη έρευνα 33,3 % είναι ιδιοκτήτες καταστήματος, 11,1 % εργάτες, 11,1 % παλιατζήδες και 11,1 % ανήκουν στην κατηγορία «ό,τι βρεθεί-άλλο». Από αυτούς που απαντούν θετικά στην ίδια ερώτηση το 100 % είναι εργάτες γης έναντι του προηγούμενου

91,7 %, το 91,7 % γυρολόγοι έμποροι έναντι του προηγούμενου 88,2 %, το 80 % εργάτες και 100 % μικροπωλητές, όπως και στο προηγούμενο δείγμα, και άνεργοι.

Διαφορές παρατηρούμε στους λόγους που προβάλλουν οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι στην ερώτηση που αναφέρεται στο γιατί πιστεύουν ότι οι μη Τσιγγάνοι τους προτιμούν για δουλειά. Το 31,5 % επικαλείται ως λόγο ότι είναι φτηνοί, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό της προηγούμενης έρευνας ήταν 66 %. Το 31,5 % επικαλείται ότι δουλεύουν περισσότερο από τους άλλους, έναντι του προηγούμενου 11,9 %. Το 31,5 % θεωρεί ότι κάνουν καλύτερη δουλειά από τους άλλους, το αντίστοιχο προηγούμενο ποσοστό ήταν 17,4 %. Τέλος, το 5,2 % θεωρεί ότι ο κόσμος προτιμά Τσιγγάνους για άλλους λόγους που δεν μπορούν να προσδιορίσουν, με αντίστοιχο προηγούμενο ποσοστό το 4,7 %.

Δεδομένου ότι η δεύτερη έρευνα διεξήχθη σε ημιαστικές και αγροτικές περιοχές, μικρό ποσοστό του δείγματος (19,3 %) ασχολείται με κάποια εμπορική δραστηριότητα, σε αντίθεση με το προηγούμενο δείγμα, όπου ο δυνητικά εμπορικός πληθυσμός ανερχόταν στο 69,1 %. Ωστόσο, αντίθετα με το προηγούμενο δείγμα, φαίνεται ότι όσοι ασκούν εμπορική δραστηριότητα κατά 50 % την ασκούν νόμιμα, αφού διαθέτουν άδεια άσκησης επαγγέλματος. Συγκεκριμένα, το 100 % των ιδιοκτητών καταστήματος και των μικροπωλητών διαθέτουν άδεια να πωλούν, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά στο προηγούμενο δείγμα ανέρχονταν στο 88,9 % για τους ιδιοκτήτες καταστήματος, ενώ από τους μικροπωλητές κανένας δεν δήλωσε ότι έχει άδεια, παρά μόνο το 33,3 % δεν απάντησε. Αντίστοιχο ποσοστό των γυρολόγων εμπόρων και στα δύο δείγματα διαθέτει άδεια (27,3 % και 29 %), ενώ κανένας εργάτης απ' όσους ασκούν ευκαιριακά εμπορική δραστηριότητα στη δεύτερη έρευνα δεν διαθέτει άδεια.

Στο δεύτερο δείγμα δύο είναι οι λόγοι που επικαλούνται αυτοί που δεν διαθέτουν άδεια άσκησης επαγγέλματος:

- α) «δεν μας δίνουν», απάντηση που συγκεντρώνει κι εδώ την πλειοψηφία του δείγματος (66,7 %) και
- β) «κομματικά κριτήρια» σε ποσοστό 33,3 %, απάντηση που δεν είχε

αναφερθεί στο προηγούμενο δείγμα.

Αναφορικά με τους λόγους της προώθησης και ανάπτυξης κυρίως του λιανικού εμπορίου εκ μέρους των Τσιγγάνων και τους λόγους της «επιτυχίας» των Τσιγγάνων στον τομέα αυτό, παρατηρούμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία του δεύτερου δείγματος επικαλείται ότι τα προϊόντα τους είναι φτηνά, 80 % έναντι 59,1 % στο προηγούμενο δείγμα. Μόλις το 6,6 % απαντά ότι προσελκύει τον κόσμο το γεγονός ότι ο έμπορος πηγαίνει τα προϊόντα στον καταναλωτή, ενώ το αντίστοιχο προηγούμενο ποσοστό ήταν 31,5 %. Τέλος, το 13,4 % απαντά ότι έχουν εμπορεύματα που δεν έχουν άλλοι ή ασκούν εμπορική δραστηριότητα που δεν ασκούν άλλοι, έναντι του προηγούμενου 6,4 %.

Σχετικά με τους λόγους που επικαλούνται για την ανάγκη μετακίνησής τους στη δεύτερη έρευνα, κατά 25 % είναι για να βρискουν δουλειά και κατά 75 % από ανάγκη. Τα αντίστοιχα ποσοστά της προηγούμενης έρευνας ήταν σχεδόν αντεστραμμένα, αφού μόλις το 29,2 % των μετακινούμενων εμπόρων δήλωνε ότι μετακινείται «από ανάγκη».

Δεν φαίνεται να υπάρχουν διαφορές ως προς τον τρόπο προμήθειας των εμπορευμάτων τους στα δύο δείγματα, εκτός από το ότι στο δεύτερο δείγμα δεν υπάρχουν Τσιγγάνοι που να προμηθεύονται εμπορεύματα από το εξωτερικό, όπως στο πρώτο που περιλάμβανε αστικές περιοχές.

Ωστόσο, οι τρόποι οικονομικών συναλλαγών στην προμήθεια των εμπορευμάτων διαφέρουν ανάμεσα στα δύο δείγματα, αφού στο πρώτο δείχνουν να προτιμούν την πληρωμή τοις μετρητοίς, ενώ στο δεύτερο προτιμούν σχεδόν εξίσου και τις δόσεις, σε ποσοστό 52,2 % και 47,8 % αντίστοιχα.

Φαίνεται να υπάρχουν μικρές διαφοροποιήσεις και στον τρόπο που προμηθεύονται τα εμπορεύματά τους ανάλογα με το επάγγελμα. Η μόνη σημαντική διαφορά που προκύπτει ανάμεσα στα δύο δείγματα είναι στις απαντήσεις των ιδιοκτητών καταστήματος, οι οποίοι στο δεύτερο δείγμα προτιμούν να προμηθεύονται με δόσεις, ενώ στο πρώτο προτιμούσαν να χρησιμοποιούν εξίσου και τους δύο τρόπους.

Στην ερώτηση «Αυτός που έχει χρήματα στην τσέπη του (ρευστό)

μπορεί να διαπραγματευτεί καλύτερα με αυτούς που έχουν εμπορεύματα (προμηθευτές);» το 46,2 % θεωρεί εδώ ότι μπορεί να κάνει εύκολα συναλλαγή, ενώ το ίδιο ποσοστό, σχεδόν οι μισοί των ερωτηθέντων, θεωρεί ότι δεν μπορούν να βρουν εύκολα προϊόντα σε καλή τιμή παρότι διαθέτουν χρήματα. Αντίθετα, στο δείγμα της προηγούμενης έρευνας το 99 % αυτών που απάντησαν στην ίδια ερώτηση έδωσαν θετική απάντηση.

Στη δεύτερη έρευνα, επίσης, σε ποσοστό 19,2 % οι Τσιγγάνοι θεωρούν ότι όταν έχουν χρήματα, έχουν πάρα πολύ δύναμη και στο ίδιο ποσοστό πιστεύουν ότι τα χρήματα τους εξασφαλίζουν ανεξαρτησία στην διαπραγμάτευση των προϊόντων τους. Οι αντίστοιχες απαντήσεις στην προηγούμενη έρευνα, αν και με λίγο μεγαλύτερα ποσοστά, βρίσκονται στην τρίτη και τέταρτη θέση. Στη δεύτερη έρευνα, ωστόσο, παρατηρούνται και διαφοροποιήσεις ανάλογα με το επάγγελμα. Συγκεκριμένα, το 90,9 % των εμπόρων γυρολόγων και το 100 % των ιδιοκτητών καταστήματος πιστεύουν ότι όταν έχουν χρήματα μπορούν πολύ εύκολα να κάνουν συναλλαγή, ενώ μόλις το 36,4 % των γυρολόγων εμπόρων και το 50 % των ιδιοκτητών καταστήματος ότι μπορούν πολύ εύκολα να βρουν προϊόντα σε καλή τιμή. Επίσης, μόλις το 18,2 % των γυρολόγων εμπόρων και το 50 % των ιδιοκτητών καταστήματος πιστεύουν ότι τα χρήματα τους εξασφαλίζουν ανεξαρτησία στις συναλλαγές.

Όσον αφορά τώρα τα κριτήρια ζήτησης των προϊόντων τους, οι ερωτηθέντες και των δύο δειγμάτων δίνουν αντίστοιχες απαντήσεις με μικρή διαφορά στα εκάστοτε ποσοστά (**βλέπε πίνακα 16 παραρτήματος και 22 α' μέρους**).

Για το είδος της δουλειάς που κάνουν οι Τσιγγάνοι και κατά πόσο μοιάζει με αυτή των μη Τσιγγάνων, η συντριπτική πλειοψηφία και των δύο δειγμάτων (95 % στην πρώτη έρευνα και 96,4 % στη δεύτερη) απαντά ότι υπάρχουν Γκατζέ που κάνουν την ίδια δουλειά ή το ίδιο εμπόριο με τους Τσιγγάνους, αλλά στη δεύτερη έρευνα φαίνεται ότι δεν υπάρχει καμία διαφοροποίηση στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές, όπως στο προηγούμενο δείγμα που περιλάμβανε και αστικές περιοχές.

Σχετικά με τη διαχείριση των χρημάτων τους, τα υποκείμενα και των δύο δειγμάτων δίνουν αντίστοιχες απαντήσεις, πάλι με μικρή διαφορά στα ποσοστά (**βλέπε πίνακες 19 και 25 α' μέρους**). Η σημαντικότερη διαφορά εντοπίζεται στο ότι σε αντίθεση με το προηγούμενο δείγμα των αστικών κυρίως περιοχών, κανένας από τους ερωτηθέντες δεν τοποθετεί τα χρήματα που κερδίζει από τη δουλειά του στην τράπεζα, σε πράγματα που έχουν αξία ή στην αγορά χρυσού.

Το επίπεδο της εκπαίδευσης δεν φαίνεται να έχει καμία σχέση με την τοποθέτηση των χρημάτων που κερδίζουν από τη δουλειά τους, με μόνη διαφορά ότι οι περισσότεροι μορφωμένοι, όπως οι απόφοιτοι Γυμνασίου και Λυκείου, κατά 100 % θέλουν να φτιάξουν σπίτι.

Όσον αφορά το αποτέλεσμα της επαγγελματικής απασχόλησης των Τσιγγάνων και το οικογενειακό τους εισόδημα, είναι σημαντικό ότι στο δεύτερο δείγμα το 93,5 % των ερωτηθέντων μπορούν να προσδιορίσουν το εισόδημά τους, ενώ στο προηγούμενο μόνο το 51,5 % μπορούσε να το προσδιορίσει. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι το πολύ χαμηλότερο επίπεδο εισοδήματος των Τσιγγάνων σε αυτό το δείγμα σε σχέση με το προηγούμενο. Συγκεκριμένα, το 83,9% των ερωτηθέντων εδώ έχει μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα μέχρι 200.000 δρχ., ενώ στο προηγούμενο είχε το ίδιο εισόδημα το 33,53 %. Αυτή η διαφορά στο οικογενειακό εισόδημα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο είδος της απασχόλησης, αφού η πλειονότητα των ερωτηθέντων απασχολείται στον αγροτικό τομέα. Και στην κατηγορία μηνιαίου εισοδήματος 200-500.000 δρχ. εντάσσεται μόνο το 9,8 % του δεύτερου δείγματος, έναντι του 17,8 % του πρώτου.

Στη δεύτερη έρευνα από τις κατηγορίες των επαγγελματιών που δεν μπορούν να υπολογίσουν το μηνιαίο εισόδημά τους το 66,7 % είναι γυρολόγοι έμποροι και παλιατζήδες και το υπόλοιπο 33,3 % είναι αυτοί που δηλώνουν «άλλο». Οι εργάτες γης δηλώνουν μηνιαίο εισόδημα μέχρι 150.000 δρχ. στο σύνολό τους, ενώ στην προηγούμενη έρευνα είχαν εισόδημα μέχρι 300.000 δρχ. το μήνα, αλλά φαίνεται να έκαναν κι άλλες δουλειές εκτός από τις αγροτικές.

Και στη δεύτερη έρευνα φαίνεται να μην υπάρχει σχέση ανάμεσα

στο επίπεδο εκπαίδευσης και το οικογενειακό εισόδημα, παρά το γεγονός ότι το 84,8 % των ατόμων που δεν έχουν πάει καθόλου σχολείο έχουν μηνιαίο εισόδημα μέχρι 150.000 δρχ. Τη μεγαλύτερη «ποικιλία» στο οικογενειακό τους εισόδημα παρουσιάζουν αυτοί που έχουν απολυτήριο Δημοτικού. Επίσης, σημαντικό είναι ότι οι απόφοιτοι Γυμνασίου, Λυκείου και των Τεχνικών και Επαγγελματικών Λυκείων έχουν εισόδημα από 50-250.000 δρχ., που σημαίνει ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο δεν σχετίζεται με την απόδοση του επαγγέλματος των Τσιγγάνων. Ωστόσο, στην προηγούμενη έρευνα οι απόφοιτοι του Λυκείου, τουλάχιστον αυτοί που μπορούσαν να καθορίσουν το εισόδημά τους, είχαν μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα μόλις μέχρι 100.000 δρχ. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι μεγάλη σχετικά απόδοση παρουσιάζουν οι επαγγελματικές απασχολήσεις των ατόμων που έχουν παρακολουθήσει ορισμένες τάξεις του Δημοτικού.

Ιεράρχηση προβλημάτων

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων καταδεικνύει διαφοροποίηση σε σχέση με την προηγούμενη έρευνα στην ιεράρχηση των προβλημάτων των Τσιγγάνων. Στην πρώτη θέση δεν τοποθετείται τώρα το στεγαστικό, αλλά το επάγγελμα, ενώ σημαντική θέση κατέχει ως επιλογή και η κατηγορία «έλλειψη παροχών από την Πολιτεία». Το μεγαλύτερο ποσοστό (43,2 %), λοιπόν, δηλώνει ως πρώτο πρόβλημά του το επάγγελμα, το 28,4 % το στεγαστικό, το 16,8 % την έλλειψη παροχών από την Πολιτεία, το 8,3 % την εκπαίδευση, το 2,2 % την έλλειψη αποδοχής από τους μη Τσιγγάνους και το 1,1 % την κατηγορία «άλλο πρόβλημα» (βλέπε διαγράμματα 21 και 24). Ενδιαφέρουσα είναι η ιεράρχηση των προβλημάτων κατά νομό και κατά τρόπο εγκατάστασης (βλέπε διαγράμματα 22 και 23).

Στέγαση

Το μεγαλύτερο ποσοστό όσων δηλώνουν το **στεγαστικό** ως πρώτο τους πρόβλημα παρουσιάζεται στους μόνιμα εγκαταστημένους στους καταυλισμούς, καθώς οι συνθήκες διαβίωσής τους είναι πολύ κακές.

Σημαντικό, όμως, είναι και το ποσοστό όσων από τους μόνιμα εγκαταστημένους σε σπίτια δηλώνουν το στεγαστικό ως πρώτη επιλογή. Από την ανάλυση κατά περιοχή προκύπτει ότι η στέγαση απασχολεί ιδιαίτερα τους Τσιγγάνους:

→ στις Σέρρες,

→ στη Μαγνησία.

Επάγγελμα

Πρώτη θέση στην ιεράρχηση των προβλημάτων κατέχει, όπως είπαμε, το επάγγελμα. Σημαντικό είναι το ποσοστό (47,9 %) των μόνιμα εγκαταστημένων που τοποθετούν **το επάγγελμα** στην πρώτη θέση της ιεράρχησης των προβλημάτων τους, αφού αρκετοί από αυτούς έχουν ήδη λύσει το θέμα της στέγασης. Το 50 % των ημιεγκαταστημένων δίνει προτεραιότητα στο πρόβλημα του επαγγέλματος και εδώ θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο καθοριστικός ρόλος που παίζει το επάγγελμα στον τρόπο εγκατάστασής τους. Το επάγγελμα κατέχει σημαντική θέση στην ιεράρχηση των προβλημάτων στους νομούς:

→ Σερρών,

→ Αργολίδας.

Από το ποσοστό του δείγματος που τοποθετεί το επάγγελμα στην πρώτη θέση το μεγαλύτερο ποσοστό είναι εργάτες γης. Αθροιστικά, το επάγγελμα κατέχει σημαντική θέση ως πρώτη ή δεύτερη επιλογή κυρίως στους μόνιμα εγκαταστημένους σε σπίτια.

Εκπαίδευση

Η **εκπαίδευση** των παιδιών φαίνεται να απασχολεί τους μόνιμα εγκαταστημένους σε σπίτια και σε πολύ μικρό βαθμό τους ημιεγκαταστημένους και τους μόνιμα εγκαταστημένους σε καταυλισμούς (ιεραρχημένη από τέταρτη έως πέμπτη στην κλίμακα αξιολόγησης των προβλημάτων τους), γεγονός που μπορεί να αιτιολογηθεί από τις

επιπλέον δυσκολίες πρόσβασης στην εκπαίδευση που συναντούν λόγω του τρόπου εγκατάστασής τους. Στην ανάλυση κατά νομό, φαίνεται ότι η εκπαίδευση αποτελεί σημαντικό πρόβλημα για τους Τσιγγάνους:

→ **στις Σέρρες.**

Οι γονείς που είναι πιο ευαισθητοποιημένοι στο θέμα της εκπαίδευσης είναι κυρίως εργάτες γης και γυρολόγοι έμποροι.

Έλλειψη παροχών από την Πολιτεία

Σημαντικό είναι και χρήζει ιδιαίτερης προσοχής το ποσοστό 17,2 % όσων τοποθετούν στην κορυφή της ιεράρχησης των προβλημάτων τους την «έλλειψη παροχών από την Πολιτεία». Από αυτούς το 12,9 % είναι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια και το 3,2 % μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς. Η ιεράρχηση αυτή φανερώνει την πεποίθηση που έχουν ότι αντιμετωπίζονται ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Το μεγαλύτερο ποσοστό που ιεραρχεί ως πρώτη την κατηγορία αυτή στα προβλήματά του βρίσκεται στο νομό Καβάλας, ενώ αθροιστικά στις πρώτες θέσεις την τοποθετούν στην Καβάλα, τις Σέρρες, την Αργολίδα και τη Μαγνησία. Από το συνολικό δείγμα, η πλειοψηφία του ποσοστού που τοποθετεί την έλλειψη παροχών από την πολιτεία ως πρώτη ή δεύτερη επιλογή είναι εργάτες γης και άνεργοι.

Έλλειψη αποδοχής από τους Γκατζέ

Η έλλειψη αποδοχής από την περιβάλλουσα κοινωνία δεν φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα τους Τσιγγάνους των περιοχών της παρούσας έρευνας.

Προβλήματα σχέσεων στον τόπο κατοικίας

Σε ποσοστό 68,8 % οι Τσιγγάνοι του δεύτερου δείγματος δηλώνουν ότι δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα, ενώ σε ποσοστό 9,7 % επισημαίνουν την ύπαρξη προβλημάτων με τους μη Τσιγγάνους, 11,8 % με τις Αρχές,

11,8 % δηλώνουν ύπαρξη προβλημάτων με τους ίδιους τους Τσιγγάνους και σε ποσοστό 10,8 % δηλώνουν «άλλο» (**βλέπε διάγραμμα 24**). Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών για την ύπαρξη προβλημάτων σχέσεων στον τόπο κατοικίας. Σε σχέση δε με κάποιες από τις προηγούμενες έρευνες δίνουν μεγαλύτερα ποσοστά για την ύπαρξη προβλημάτων, το μέγεθος και την έντασή τους, ενώ σε σχέση με την προηγούμενη έρευνα στους 10 νομούς δίνουν σαφώς μικρότερα ποσοστά¹².

Προβλήματα με τους μη Τσιγγάνους δηλώνουν κυρίως οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς (20 %) και σε μικρότερο ποσοστό οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια (8,2 %). Σε ανάλυση κατά νομό, τα μεγαλύτερα ποσοστά που δηλώνουν προβλήματα με μη Τσιγγάνους, συναντώνται :

- **στη Δράμα (16,7%),**
- **στην Αργολίδα (22,2%),**
- **στη Μαγνησία (22,2%).**

Προβλήματα με τις Αρχές δηλώνει ποσοστό 8,2 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια και 33 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε καταυλισμούς, γεγονός που μπορεί να ερμηνευτεί, επειδή οι δεύτεροι - λόγω συνθηκών ζωής- είναι πιο ευάλωτοι σε παραπτώματα και δημιουργούν προβλήματα σε σχέση με την εγκατάστασή τους. Η ανάλυση κατά νομό δείχνει ότι τα περισσότερα προβλήματα με τις αρχές παρουσιάζονται στους νομούς:

- **Αργολίδας (30,8%),**
- **Μαγνησίας (28,6%).**

¹² Βλέπε έρευνες: «Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κ. Αχαΐας», Κοκκινάκη Σ., 1983· Γ.Γ.Λ.Ε., «Έρευνα ανίχνευσης αναγκών και προβλημάτων των Τσιγγάνων της Δυτικής Αττικής», Παυλή-Σιδέρη, 1987· Μ.Ι.Τ. Εκπαιδευτική-Αναπτυξιακή Α.Ε., «Έρευνα καταγραφής κοινωνικών προβλημάτων», Ιούνιος 1994· Ν.Ε.Λ.Ε. Καβάλας, «Έρευνα στον κοινωνικό χώρο των Τσιγγάνων της επαρχίας Νέστου», 1998.

Σε μικρότερο ποσοστό προβλήματα με τις Αρχές εμφανίζονται στις Σέρρες (6 %), ενώ **κανένας** δεν δηλώνει ύπαρξη προβλημάτων με τις αρχές στους νομούς Δράμας και Καβάλας.

Προβλήματα με τους Τσιγγάνους έχουν δηλώσει μόνο οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε σπίτια, σε ποσοστό 13,7 %. Το ποσοστό αυτό παρουσιάζεται κυρίως στο νομό Σερρών. Χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση για το είδος των προβλημάτων που έχουν με τους Τσιγγάνους. Το γεγονός όμως, ότι το ποσοστό που απαντά θετικά στην ύπαρξη προβλημάτων με τους Τσιγγάνους προέρχεται μόνο από τους μόνιμα εγκαταστημένους σε σπίτια, μπορεί να ερμηνευτεί ως επιθυμία των ήδη εγκαταστημένων Τσιγγάνων να διαφοροποιηθούν από τις ομάδες των Τσιγγάνων που βρίσκονται σε χειρότερη κοινωνικοοικονομική κατάσταση σε σχέση με την κυρίαρχη κοινωνία (π.χ. αυτούς που ονομάζουν τσαντηρόγυφτους) και να μεταφέρουν σ' αυτούς το δικό τους κοινωνικό στίγμα.

Σε ανάλυση κατά νομό, σημαντικό είναι το ποσοστό στην Αργολίδα (76,9 %) που δηλώνει πρόβλήματα στην κατηγορία «άλλο», γεγονός που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Συνολικά, δηλώνει ύπαρξη προβλημάτων στον τόπο κατοικίας το 72,6 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε σπίτια και ποσοστό 55,3 % των μόνιμα εγκαταστημένων σε καταυλισμούς.

Διευθέτηση των προβλημάτων

Οι απαντήσεις στην ερώτηση «Πού πηγαίνετε για να λύσετε τα προβλήματά σας;» δείχνουν:

- ✓ ποσοστό 86,7 % δηλώνει κατηγορηματικά ότι **δεν πάει «ποτέ» στους αρχηγούς τους, ενώ μόνο το 2,2 % απευθύνεται « πάντα» σ' αυτούς,**
- ✓ ποσοστό 85 % **δεν πάει «ποτέ» στο σύλλογό τους και μόνο το 2,5 % δηλώνει ότι πάει «συχνά»,**
- ✓ ποσοστό 57,8 % **δεν πάει «ποτέ» σε πολιτικό πρόσωπο και μόνο 1,6 % καταφεύγει «συχνά» σε πολιτικό πρόσωπο για την**

επίλυση των προβλημάτων του, ενώ ποσοστό 10,9 % δηλώνει ότι πάει «μερικές φορές»,

✓ ποσοστό 23,4 % δεν απευθύνεται «ποτέ» στο Δήμο και μόνο 1,3 % δηλώνει ότι απευθύνεται «πάντα» στο Δήμο, 10,4 % «συχνά» και 44,2 % «μερικές φορές»,

✓ ποσοστό 50 % δηλώνει ότι δεν πάει «ποτέ» στην Πρόνοια και μόνο 3,2 % δηλώνει ότι πάει «πάντα», 9,7 % δηλώνει «συχνά» και 29 % «μερικές φορές»,

✓ ποσοστό 21,45 % δηλώνει «ανάλογα με την περίπτωση»,

✓ η συντριπτική πλειοψηφία (63,4 %) δηλώνει ότι «τα βγάζει πέρα μόνοι της πάντα» και ποσοστό 15,9 % ότι «συχνά τα βγάζει πέρα μόνη της».

Πρέπει να σημειωθεί ότι μόνο στο νομό Δράμας δεν υπάρχει ποσοστό που να δηλώνει ότι «τα βγάζουν πέρα μόνοι τους πάντα ή συχνά».

Άμεσα συναρτημένη με την ύπαρξη προβλημάτων και τον τρόπο διευθέτησής τους είναι η ερώτηση 59, που αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι Τσιγγάνοι από αυτούς στους οποίους απευθύνονται για να λύσουν τα προβλήματά τους.

Ποσοστό 9,7 % απαντά πώς βρίσκει την αντιμετώπιση που συναντά στο σύλλογό του: 3,2 % κακή, 3,2 % καλή, 2,2 % πολύ καλή, 1,1 % άριστη. Ποσοστό 12,9 % απαντά για τον τρόπο αντιμετώπισης από τους αρχηγούς τους, η οποία συνολικά θεωρείται πολύ καλή (9,7 %).

Ποσοστό 47,3 % χαρακτηρίζει την αντιμετώπιση από τα πολιτικά πρόσωπα: 11,8 % κακή, 20,4 % αδιάφορη, 14,5 % καλή και 1,1 % άριστη.

Ποσοστό 80,6 % απαντά για την αντιμετώπιση από το Δήμο, την οποία αναλυτικά χαρακτηρίζει: 14 % κακή, 19,4 % αδιάφορη, 40,9 % καλή και 6,5 % πολύ καλή.

Ποσοστό 80,6 % απαντά για την αντιμετώπιση στις Δημόσιες Υπηρεσίες: 18,3 % ότι είναι κακή, 18,3 % ότι είναι αδιάφορη, 40,9 % ότι είναι καλή και 3,2 % ότι είναι πολύ καλή.

Για την αντιμετώπισή τους από την Πρόνοια απαντά το 51,6 %. Αναλυτικά τη βρίσκουν: το 2,2 % άριστη, το 3,2 % πολύ καλή, το 24,7 % καλή, το 11,8 % αδιάφορη και το 9,7% κακή.

Η ανάλυση κατά τρόπο εγκατάστασης δείχνει ότι οι μόνιμα εγκαταστημένοι είναι πιο ευχαριστημένοι από την αντιμετώπιση που έχουν από το Δήμο, την Πρόνοια, το ΙΚΑ και τα πολιτικά πρόσωπα απ' ό,τι οι μόνιμα εγκαταστημένοι σε καταυλισμούς.

Τελικά συμπεράσματα

Στη δεύτερη έρευνα οι λόγοι της μετακίνησης είναι σχετικοί με την εξεύρεση χώρου εγκατάστασης, δεδομένου ότι οι διάφορες τοπικές αρχές, παρά τις θετικές για τους Τσιγγάνους προθέσεις, δεν ανταποκρίνονται πάντοτε στις ανάγκες τους για μόνιμη εγκατάσταση, αφού τις περισσότερες φορές με διάφορες προφάσεις τους απορρίπτουν. Επίσης, οι λόγοι της μετακίνησης μπορεί να είναι οικονομικοί, αφού είναι αναγκασμένοι λόγω της φύσης της απασχόλησής τους και των επαγγελματιών που ασκούν να μετακινούνται.

Τέλος, από την ανάλυση φαίνεται ότι η επαγγελματική τους θέση στην αγορά εργασίας χειροτερεύει μετά την είσοδο των αλλοδαπών και των οικονομικών μεταναστών, τους οποίους το ελληνικό κράτος αντιμετωπίζει με σχετική ανεκτικότητα, την οποία όμως δεν δείχνει αντίστοιχα και για τους Τσιγγάνους. Οι οικονομικοί μετανάστες, στην πλειονότητά τους ανειδίκευτοι, καταλαμβάνουν θέσεις ή ασχολούνται σε χώρους που μέχρι το 1990 κατείχαν οι Τσιγγάνοι. Η προτίμηση των αλλοδαπών (επειδή δεν τους πληρώνουν ασφάλιση και είναι φθηνότεροι) αναγκάζει τους Τσιγγάνους να μετατοπισθούν ακόμα περισσότερο στο περιθώριο και συχνά σε παράνομες εργασίες, για να εξοικονομήσουν τα προς το ζην. Αποτέλεσμα αυτού είναι η συνεχής υποβάθμιση της εργασίας των Τσιγγάνων στην αγορά εργασίας και συνεπώς, η χειροτέρευση των όρων ζωής τους, χωρίς δυνατότητα και

πιθανότητα βελτίωσης, εφόσον συνεχίζεται ανεξέλεγκτα η είσοδος αλλοδαπών.